

Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään - tilintarkastajan näkökulma

Laskentatoimi

Maisterin tutkinnon tutkielma

Anna Kostamo

2010

Aalto-yliopisto
Kauppakorkeakoulu

SISÄISEN TARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUKSEN MÄÄRÄÄN – tilintarkastajan näkökulma

Pro gradu -tutkielma
Anna Kostamo
Syksy 2010
Laskentatoimi

Hyväksytty laskentatoimen ja rahoituksen laitoksella ___ / ___ 20__ arvosanalla

Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu
Pro gradu -tutkielma
Anna Kostamo

Tiivistelmä
12. lokakuuta 2010

SISÄISEN TARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUKSEN MÄÄRÄÄN - TILINTARKASTAJAN NÄKÖKULMA

Tutkielman tavoitteet

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen yhteistyön vaikutusta tilintarkastuksen määrään. Tutkimuksessa pyrittiin etsimään vastausta siihen, onko tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyösuhde luonteeltaan joko toisiaan täydentävä tai toisiaan korvaava. Tutkielmassa tarkasteltiin sisäisen tarkastuksen osallistumista tilintarkastusprosessiin sekä yhteistyöhön vaikuttavia tilannetekijöitä. Tutkielmassa käytettiin tilintarkastajan näkökulmaa.

Lähdeaineisto

Tutkielman teoriaosuudessa aineistona on käytetty aihealuetta käsitteleviä artikkeleita, tutkimuksia ja akateemisia kirjoja. Yksi keskeisimpiä lähteitä on KHT-yhdistyksen tilintarkastusalan standardit ja suositukset. Empiriaosuuden tutkimusaineisto on kerätty haastatteleamalla kahdeksaa KHT-tilintarkastajaa. Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina.

Tulokset

Tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan on mahdollista tehdä yhteistyötä tilintarkastusprosessin suunnittelu- ja toteuttamisvaiheessa sekä hallinnon tarkastuksen yhteydessä. Osapuolten välinen yhteistyösuhde on luonteeltaan pääasiassa toisiaan täydentävää, sillä sisäisellä tarkastuksella on merkittävä rooli tilintarkastajan tietolähteenä ja keskustelukumppanina. Yhteistyö voi olla luonteeltaan myös korvaavaa, jolloin tilintarkastaja vähentää omaa tarkastustyötään sisäisen tarkastuksen työllä. Tämä on kuitenkin mahdollista vain tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta vähäriskisillä tarkastusosa-alueilla. Sisäisen tarkastuksen työn ja osaamisen hyödyntäminen tilintarkastuksessa riippuu ensisijaisesti siitä, miten luotettavaksi tilintarkastaja arvioi sisäisen tarkastuksen. Yhteistyösuhteen toimivuuteen vaikuttaa merkittävästi osapuolten välinen vuorovaikutus, tarkastusvaliokunnan aktiivisuus sekä tilintarkastussuhteen kesto.

Avainsanat

Tilintarkastus, sisäinen tarkastus, corporate governance

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen taustaa ja motivaatio	1
1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja rajaukset	4
1.3 Tutkimusmenetelmä ja -aineisto	5
1.4 Tutkimuksen rakenne	6
2 TILINTARKASTUKSEN JA SISÄISEN TARKASTUKSEN TEORIA	7
2.1 Tilintarkastuksen lähtökohdat	7
2.2 Sisäinen tarkastus osana sisäistä valvontajärjestelmää	20
2.3 Corporate governance – yhtiön hallinnointi- ja ohjausjärjestelmä	31
3 TILINTARKASTUKSEN JA SISÄISEN TARKASTUKSEN YHTEISTYÖ	37
3.1 Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen erot ja yhtäläisyydet	37
3.2 Yhteistyötä säätelevä normisto	41
3.3 Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön edut ja haasteet	44
3.4 Komplementti- ja substituuttiteoria	46
5 TUTKIMUSMENETELMÄ JA AINEISTO	50
5.1 Teemahaastattelu	50
5.2 Haastatteluaineisto	51
5.3 Aineiston analyysi	52
6 SISÄISEN TARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUKSEEN	54
6.1 Luottamus tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön lähtökohtana	54
6.2 Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastusprosessiin	60

6.3 Yhteistyön vaikutukset	69
6.4 Yhteistyöhön vaikuttavat tekijät	76
6.5 Yhteistyön kehitys ja tulevaisuuden näkymät	81
6.6 Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään.....	85
7. JOHTOPÄÄTÖKSET	88
7.1 Keskeiset tutkimustulokset	88
7.2 Tutkimuksen luotettavuus ja jatkotutkimusaiheet	92
LÄHTEET.....	94
LIITEET	98

KUVAT

Kuva 1. Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen asema organisaatiossa (Riistama 2006).

Kuva 2. Tilintarkastusriskin osatekijät. (Halonen & Steiner, 2010, 46)

Kuva 3. Tilintarkastuksen suunnittelun työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 55).

Kuva 4. Tilintarkastuksen toteutuksen työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 58).

Kuva 5. Tilintarkastuksen päättämisen työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 59).

Kuva 6. COSO-kuutio (Halonen & Steiner 2010, 65).

Kuva 7. Kokonaisvaltainen riskienhallinta (Holopainen ym., 2006, 38).

Kuva 8. Hyvän johtamis- ja hallinnointijärjestelmän osa-alueet (KPMG 2008, 13, mukailtu)

Kuva 9. The Institute of Internal Auditorsin kehikko (Holopainen ym., 2006, 24).

TAULUKOT

Taulukko 1. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen erot (Toiviainen 2010, mukailtu).

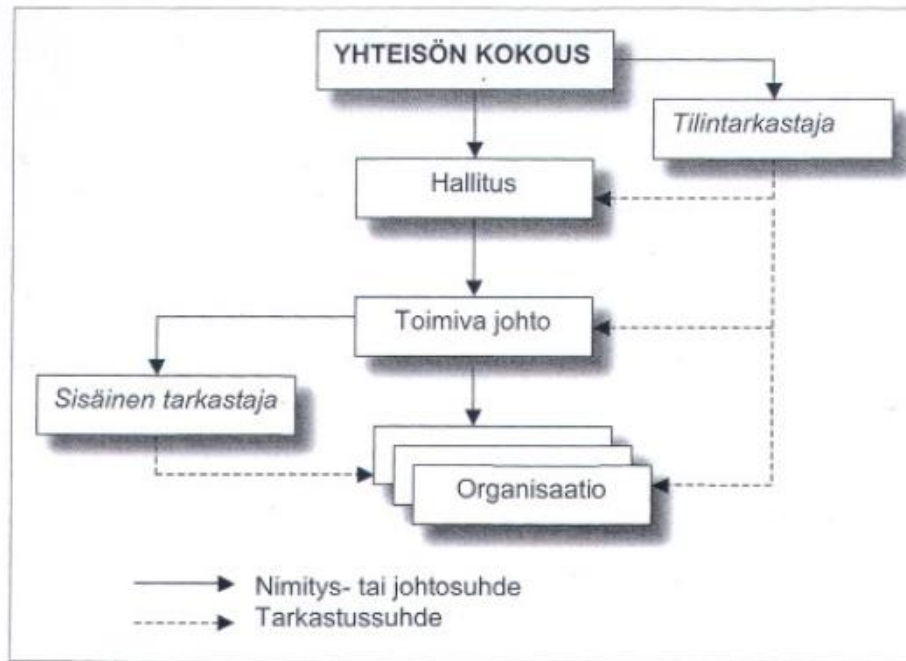
1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa ja motivaatio

Tilintarkastusalan standardit ja suositukset velvoittavat tilintarkastajaa suorittamaan työnsä tehokkaasti ja taloudellisesti, kuitenkin vaarantamatta antamansa lausunnon oikeellisuutta. Tilintarkastaja määrittää tilintarkastustyönsä määrän yrityskohtaisen tilintarkastusriskin perusteella. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastajan tulee arvioida virheellisen tilintarkastuslausunnon antamisen riski, ja suorittaa tarkastus siten, että riski pysyy hyväksyttävällä tasolla. (KHT-yhdistys 2009a, 152). Näin ollen tilintarkastusriski vaikuttaa keskeisesti tilintarkastajan tarkastustyön määrään. Tilintarkastusriskin tasoa arvioitaessa tilintarkastaja arvioi myös yrityksen sisäisen valvonnan toimivuuden ja luotettavuuden. Tilintarkastussuosituksen 610¹ mukaan tilintarkastaja voi tehostaa omaa tarkastustyötään hyödyntämällä yrityksen sisäisen tarkastuksen työtä, mikäli hän arvioi sen olevan tarpeeksi luotettavaa. (KHT-yhdistys 2009a, 534).

Tilintarkastaja on organisaation ulkopuolinen toimija, kun taas sisäinen tarkastaja työskentelee organisaation sisällä, mistä johtuen heidän välillä vallitsee huomattava näkökulmaero. Tilintarkastajat suorittavat yhteisön ulkoista lakisääteistä valvontaa, jonka tarkoituksena on varmistaa yhteisön julkisuuteen annettavan taloudellisen informaation oikeellisuus ja riittävyys. Sisäinen tarkastus puolestaan valvoo yrityksen sisäisen toiminnan tarkoituksenmukaisuutta ja tehokkuutta tarkoituksenaan varmentaa johdolle annettavan yhteisön toimintoja koskevan informaation oikeellisuus ja riittävyys. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen näkökulmaerosta huolimatta, tilintarkastajan ja sisäisen tarkastuksen tarkastuskohteet ovat osittain päällekkäisiä, mikä korostaa osapuolien yhteistyön järkevyyttä resurssien tehokkaan käytön kannalta. (Riistama 2006). Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen välisen yhteistyön nähdään tuottavan molemmiin puolista etua. Yhteistyön avulla rajalliset tarkastusresurssit saadaan tehokkaaseen käyttöön, koska sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen päällekkäiseltä työltä vältytään. Lisäksi ulkoinen tilintarkastaja voi hyötyä sisäisen tarkastuksen yrityskohtaisesta asiantuntijuudesta, sillä sisäisellä tarkastajalla on vahva osaaminen liittyen yrityksen prosesseihin, toimintatapoihin ja -ympäristöön. (Schneider 2009).

¹ Tilintarkastussuositus 610 - Sisäisen tarkastuksen hyödyntäminen, KHT-yhdistys 2009a, 533).

Kuva 1. Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen asema organisaatiossa (Riistama 2006).

Tilintarkastajan toimintaa ohjaavat tilintarkastusalan standardit ja suositukset ovat jo vuosikymmenten ajan mahdollistaneet tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyön. Tieteellinen tutkimus ei kuitenkaan ole kyennyt löytämään yhdenmukaista näkemystä ulkoisen tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen välisestä suhteesta. Osa tutkimuksista on osoittanut, että investoinnit yrityksen sisäisen tarkastuksen toimintoon ja sen laatuun, vähentävät tilintarkastustyön määrää pienentäen samalla tarkastuksesta aiheutuvia kustannuksia. (Schneider 2009). Osa tilintarkastusalan tutkimuksista on puolestaan tuonut esiin näkemyksen, jonka mukaan yrityksen panostus sisäiseen tarkastukseen lisää ulkoisen tilintarkastuksen kuluja, mikä indikoi tilintarkastustyön määrän kasvua. Tällöin sisäisen tarkastuksen voidaan todeta täydentävän tilintarkastajan työtä, mutta ei kuitenkaan korvaavan sitä. (Niemi ym., 2010; Hay ym., 2008). Aikaisempien tutkimustulosten ristiriitaisuus luo näin ollen mielenkiintoisen tutkimuskohteen.

Sisäinen tarkastus tutkielman aiheena on ajankohtainen, sillä sisäinen tarkastus on noussut viimeisen kymmenen vuoden aikana entistä tärkeämpään rooliin yrityksissä ja muissa organisaatioissa (Schneider 2009; Holopainen ym., 2006, 385). Organisaatioiden toimintaympäristön laajentuminen ja muuttuminen on johtanut sisäisten valvontajärjestelmien merkityksen kasvuun. Organisaation toiminnan muuttuminen monimutkaisemmaksi on kasvattanut organisaatioiden kohtaamia riskejä, mikä vaatii organisaation johdolta entistä

parempaa reagoitukykyä ja riskienhallintaa. (KPMG 2008, 36-37). Sisäisen tarkastuksen merkityksen kasvuun ovat vaikuttaneet erityisesti valvonnan puutteellisuudesta aiheutuneet kirjanpitoskandaalit, konkurssit ja yrityskauppojen määrän kasvu (Holopainen ym., 2006, 385). Omistajat ja muut sidosryhmät vaativat yhä useammin yritysjohtoa vastuuseen liiketoiminnan epäonnistumisesta, mikä on lisännyt johtajien, omistajien ja muiden sidosryhmien halua tarkentaa toiminnan pelisääntöjä ja läpinäkyvyyttä. Lisäksi julkinen valta on katsonut tarpeelliseksi asettaa sisäiselle valvonnalle ja siihen liittyvälle riskienhallinnalle minimivaatimukset. (KPMG 2008, 37). Tämän seurauksena organisaatiot ovat perustaneet sisäisen tarkastuksen yksiköitä tai investoineet olemassa olevien yksiköiden toiminnan tehostamiseen. Sisäisen tarkastuksen avulla yhteisöt haluavat varmistua, että heidän toimintansa on tehokasta ja tuloksellista, tuotettu informaatio luotettavaa, ja että säännöksiä sekä toimintaperiaatteita noudatetaan. (Holopainen ym., 2006, 385).

Sisäisen tarkastuksen merkitystä on vastikään lisännyt kaikkia Suomen pörssiyrityksiä velvoittava uudistettu corporate governance- suositus (hallinnointikoodi), joka astui voimaan 1.1.2009. Uudistettu hallinnointikoodi edellyttää arvopaperimarkkinalainsäädännön nojalla, että sisäisen tarkastuksen toiminto on yhtiössä järjestetty, ja siitä annetaan asianmukainen selvitys tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen yhteydessä osana erillistä hallinto- ja ohjausjärjestelmäkertomusta. (Arvopaperimarkkinayhdistys ry 2008). Myös KHT-yhdistys² on reagoinut uudistettuun hallinnointikoodiin antamalla tilintarkastajille ohjeistuksen koskien hallinto- ja ohjausjärjestelmästä annettavan selvityksen tarkastamista ja tilintarkastajan raportointia (KHT-yhdistys 2010).

Lisäksi globaali laskusuhdanne on kasvattanut sisäisen tarkastuksen roolia yrityksissä. Vaikea taloudellinen tilanne on ajanut monet yritykset mittaviin työntekijöiden irtisanomisiin toiminnan tehostamisen ja kustannussäästöjen toivossa. Organisaation kohtaamassa kriisitilanteessa sisäisen tarkastuksen rooli yrityksen sisäisten toimintojen valvojana korostuu entisestään, sillä sisäisen tarkastuksen tulisi kyetä tällöin entistä aktiivisemmin ehkäisemään mahdollisia henkilöstön motivaatio- ja moraaliongelmista aiheutuvia riskejä. (Koivu 2009).

² Keskuskaupakamarin hyväksymien tilintarkastajien yhdistys

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja rajaukset

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää tilintarkastusprosessin työmäärän muutosta, kun organisaatiossa on sisäinen tarkastaja tai useamman tarkastajan muodostama sisäinen tarkastuksen toiminto. Aikaisemmassa kirjallisuudessa esiintyvän ristiriitaisuuden vuoksi, sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastusprosessiin ja tarkastuksen määrään on epäselvä. Tässä tutkimuksessa pyritään etsimään vastausta siihen, onko tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyösuhde luonteeltaan joko toisiaan täydentävä tai toisiaan korvaava. On myös mahdollista, että yhteistyössä ilmenee molempia piirteitä sekä täydentävää että korvaavaa luonnetta tilintarkastusprosessin vaiheesta riippuen.

Tutkimustavoitteen saavuttamiseksi tutkimuksessa keskitytään aluksi tarkastelemaan sisäisen tarkastuksen vaikutusta tilintarkastusprosessiin, jonka kautta pyritään hahmottamaan yhteistyön luonnetta ja lopuksi esittämään arvio tilintarkastajan työmäärän muutoksesta. Tutkimustavoitteen saavuttamiseksi tässä tutkimuksessa pyritään löytämään vastaukset seuraaviin kolmeen tutkimuskysymykseen:

- 1) Miten sisäinen tarkastaja voi osallistua tilintarkastusprosessiin?
- 2) Miten tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyö vaikuttaa tilintarkastuksen määrään?
- 3) Mitkä tilannetekijät vaikuttavat tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyöhön?

Tutkimus poikkeaa aiemmasta aiheeseen liittyvästä tutkimuksesta kvalitatiivisen tutkimusmenetelmänsä vuoksi. Aiempi kirjallisuus on keskittynyt tarkastelemaan sisäisen tarkastuksen ja ulkoisen tilintarkastuksen suhdetta pääasiassa kvantitatiivisin tutkimusmenetelmin. Tässä tutkimuksessa kvalitatiivinen tutkimusote tarjoaa mahdollisuuden syventyä tutkimusongelmaan yksilötasolla siten, että tilintarkastajien tulkinnat ja määritelmät sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen yhteistyösuhdesta tulee huomioiduksi. Tutkimus toteutetaan teemahaastattelu-menetelmällä, sillä haastatteluiden kautta saavutavan tiedon uskotaan tuovan lisäarvoa aiempiin tilastollisiin tutkimuksiin. Tutkielman aihealuetta, tilintarkastajan ja sisäisen tarkastuksen välistä suhdetta, on tutkittu suhteellisen paljon kansainvälisessä ympäristössä, mutta Suomessa aiheesta on tehty vain vähän kattavaa tieteellistä tutkimusta. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että sisäisen valvonnan osa-alueiden määrittely ei ole ollut

täysin yksiselitteistä Suomessa ennen ensimmäisen corporate governance- suosituksen voimaan tuloa vuonna 1997.

Tutkimuksessa keskitytään ulkoisen tilintarkastajan ja sisäisen tarkastuksen väliseen suhteeseen tilintarkastajan näkökulmasta. Tämä on perusteltua siksi, että tilintarkastaja arvioi itsenäisesti tarvittavan tilintarkastusmäärän havaitun yrityskohtaisen tilintarkastusriskin perusteella (KHT-yhdistys 2009a, 425). Tämä tarkoittaa, että sisäisen tarkastuksen henkilöstö ei suoranaisesti pysty vaikuttamaan suoritettavan tilintarkastuksen määrään. Tutkimustavoitteen kannalta syventyminen tilintarkastajan näkökulmaan, tarjoaa tällöin paremman selitysvoiman kuin sisäisen tarkastuksen ulottuvuus.

1.3 Tutkimusmenetelmä ja -aineisto

Tutkimuksen empiirinen osio toteutettiin laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena. Tutkimusaineisto kerättiin haastattelemalla KHT-tutkinnon suorittaneita tilintarkastajia³, joilla oli aiempaa kokemusta työskentelystä sisäisen tarkastuksen parissa. Tutkimuksen lähtöoletuksena oli, että julkisesti noteeratuissa osakeyhtiöissä on todennäköisesti vähintään yksi sisäinen tarkastaja tai useamman tarkastajan muodostama sisäisen tarkastuksen toiminto corporate governance- suositusten vuoksi. Osakeyhtiölain 7:6 § nojalla julkisesti noteeratun yhtiön tulee valita vähintään yksi KHT-tilintarkastaja tai KHT-yhteisö (Osakeyhtiölaki 21.7.2006/624). Tämän seurauksena KHT-tilintarkastajilla oletetaan olevan enemmän kokemusta työskentelystä pörssiyritysten sisäisten tarkastustoimintojen kanssa. Jotta tilintarkastusyhteisökohtaisten työskentelytapojen vaikutus tutkimustulokseen on mahdollista huomioida, tutkielman haastattelut kohdistetaan neljään Suomen johtavaan tilintarkastusyhteisöön. Tutkimukseen valitut yhteisöt ovat Deloitte Oy, Ernst & Young Oy ja KPMG Oy Ab sekä PricewaterhouseCoopers Oy,

Tutkimusmenetelmänä käytetään teemahaastattelua eli puolistrukturoitua haastattelua, joka mahdollistaa syventymisen tutkimusongelmaan mahdollisimman perusteellisesti. Hirsjärven ja Hurmeen (2010, 47) mukaan teemahaastattelu on haastattelulajina täysin strukturoitua lomakyselyä huomattavasti vapaampi menetelmä, mutta kuitenkin strukturoimatonta

³ Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja. Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta (TILA) hyväksyy KHT-tilintarkastajaksi tilintarkastusalan ammattitutkinnon hyväksytysti suorittaneen henkilön, joka täyttää myös muut tilintarkastuslaissa säädetyt hyväksymisedellytykset (Työ- ja elinkeinoministeriön asetus KHT- ja HTM-tilintarkastajan hyväksymisvaatimuksista 22.4.2008/262, 1:1 §, 5:20 §)

haastattelua ohjatumpi. Teemahaastattelussa edetään etukäteen valittujen aihepiirien mukaan, mutta niiden järjestys ja laajuus voi vaihdella haastattelusta toiseen (Eskola & Suoranta 2010, 86). Lomakekyselylle tyypilliset valmiit vastausvaihtoehdot puuttuvat puolistrukturoiduista haastatteluista, mikä antaa mahdollisuuden monipuolisempiin ja ennalta arvaamattomampiin vastauksiin.

Laadullisessa tutkimuksessa on perusteltua keskittyä pieneen määrään haastatteluja, sillä aineiston tieteellisyyden kriteerinä toimii määrän sijasta laatu. Tutkimustuloksissa ei tällöin pyritä saavuttamaan yleistettävyyttä tai vertailukelpoisuutta, vaan analyysissä keskitytään yksityiskohtiin ja eri käsitteiden tulkintoihin yksilön perspektiivistä. (Eskola & Suoranta 2008, 18). Tämän tutkimuksen tavoitteen kannalta on erityisen tärkeää päästä tilintarkastajien haastatteluissa pintaa syvemmälle, jotta aikaisempien tutkimusten paradoksi on mahdollista selvittää.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Tutkielman luvussa 2 keskitytään tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen teoriaan. Luvussa perehdytään tilintarkastuksen lähtökohtiin sekä sisäiseen tarkastukseen osana sisäistä valvontajärjestelmää. Luvussa esitellään myös lyhyesti corporate governance- suositusta sisäisen tarkastuksen osalta. Luvussa 3 käsitellään ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyötä, sitä sääteleviä standardeja sekä yhteistyön etuja ja haasteita. Lisäksi luvussa tutustutaan aiemmassa kirjallisuudessa esitettyyn komplementti- ja substituuttiteoriaan. Tutkielman empiirinen osa alkaa luvusta 5, jossa esitellään tutkimusmenetelmä ja -aineisto. Tämän jälkeen keskitytään haastatteluaineiston analyysiin. Lopuksi, luvussa 7 esitetään tutkielman johtopäätökset ja jatkotutkimusaiheet.

2 TILINTARKASTUKSEN JA SISÄISEN TARKASTUKSEN TEORIA

2.1 Tilintarkastuksen lähtökohdat

Kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFAC:in (International Federation of Accountants) määritelmän mukaan tilintarkastus on ansaintataloudellisen tai muun talousyksikön tai siihen verrattavan yksikön informaation riippumattonta tutkimista, jonka tavoitteena on ilmaista käsitys tilinpäätöksestä tai siihen rinnastettavasta informaatiosta (Tomperi 2009, 8; Riistama 2005). Halosen ja Steinerin (2010, 13-14) mukaan käytännössä tilintarkastuksen tavoitteena on se, että tilintarkastaja voi antaa lausunnon siitä, onko tilinpäätös, toimintakertomus ja muut lain mukaan tilinpäätökseen liitettäväksi ja tarkastuksen kohteeseen kuuluvat asiakirjat laadittu olennaisilta osin säännösten mukaisesti. Tilintarkastaja antaa lausunnon myös siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus kirjanpitolain mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

Lakisääteinen tilintarkastus sisältää kirjanpidon, tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastuksen, minkä tuloksena tilintarkastaja antaa tilintarkastuskertomuksen. Suomessa yleisestä tilintarkastusvelvollisuudesta on luovuttu, minkä vuoksi tilintarkastaja voidaan jättää yhteisössä valitsematta, ellei muu lainsäädäntö siihen velvoita, ja mikäli tilintarkastuslain 2:4 §:ssä säädettyjä kokorajoja⁴ ei ylitetä. Tilintarkastajaa voidaan käyttää myös muissa yhteyksissä, kun tarvitaan julkaistavien tietojen, kuten esimerkiksi raporttien ja laskelmien oikeellisuuden varmentamista. Tällöin on kysymyksessä varmennuspalvelu, joka on lakisääteistä tilintarkastusta laajempaa toimintaa. (Tomperi 2009, 8).

Tilintarkastaja ei pysty saavuttamaan ehdotonta varmuutta tilintarkastuksessa, sillä tarkastuskohteesta saatava tieto ei ole koskaan täydellistä. Tilintarkastuksessa pyritään näin ollen kohtuulliseen varmuuteen siitä, ettei tilinpäätökseen sisälly olennaista virheellisyyttä. Kohtuullinen varmuus tarkoittaa korkeaa varmuustasoa, mutta ei siis ehdotonta varmuutta. (Tomperi 2009, 9). Kohtuullisen varmuuden lisäksi toinen keskeinen käsite tilintarkastuksessa on olennaisuus. Tilintarkastusstandardeissa määritetään kahdenlaisia virheellisyyksiä, jotka ovat virhe ja väärinkäytös. Tilintarkastaja käsittelee tilinpäätöksen kokonaisuutena, jolloin

⁴ Kahtena peräkkäisenä tilikautena täytyy kaksi seuraavista kolmesta edellytyksestä: taseen loppusumma yli 100.000 €, liikevaihto tai sitä vastaava tuotto yli 200.000 € ja palveluksessa keskimäärin yli kolme henkilöä (Tilintarkastuslaki 459/2007, 1:4 §).

hän pitää virheellisyyttä olennaisena vain silloin, kun tilinpäätökseen sisältyvät korjaamattomat virheet ja puutteet sekä väärinkäytökset yhteenlaskettuna saattavat vaikuttaa tilinpäätösinformaation oikeellisuuteen. Tilintarkastajan ei täten ole tarkoitus puuttua ja tuoda esille epäolennaisia virheellisyyksiä. (Halonen & Steiner, 2010, 45).

Kolmas keskeinen tilintarkastuksen käsite on tilintarkastusriski. Tilintarkastusstandardien termistön mukaan tilintarkastusriski tarkoittaa riskiä siitä, että tilintarkastaja antaa epäasianmukaisen tilintarkastuslausunnon, vaikka tilinpäätös on olennaisesti virheellinen. Tilintarkastusriskin nähdään muodostuvan kahdesta osasta (Kuva 2): olennaisen virheellisyyden riskistä ja havaitsemisriskistä. Olennaisen virheellisyyden riski merkitsee sitä, että tilinpäätös on olennaisesti virheellinen ennen tilintarkastusta johtuen toimintaan liittyvistä asioista, sisäisen valvonnan puutteesta tai molemmista. Havaitsemisriskillä tarkoitetaan puolestaan riskiä siitä, ettei tilintarkastaja havaitse virheellisyyttä tai puutetta tarkastustoimenpiteistään huolimatta. (KHT-yhdistys 2009a, 152). Kuvassa 2 on esitetty myös olennaisen virheellisyyden riskin muodostavat toiminta- ja kontrolliriski, joista ensin mainittu tarkoittaa tietyn toiminnon tai tilinpäätöserän alttiutta olennaiselle virheelle tai puutteelle. Kontrolliriski on riski siitä, ettei yhteisön sisäinen valvontajärjestelmä estä tai havaitse ja korjaa ajoissa tilinpäätöksen olennaista virhettä. (Tomperi 2009, 35).

Kuva 2. Tilintarkastusriskin osatekijät. (Halonen & Steiner, 2010, 46)

2.1.1 Tilintekovelvollisuus ja agenttiteoria

Tilintarkastuksen teorian mukaan tilintarkastuksen perustana on tilintekovelvollisuus, joka pohjautuu kahden tai useamman osapuolen väliseen tai julkiseen tilintekovelvollisuuteen (Halonen & Steiner, 2010, 14). Suomessa tilintarkastukseen liittyvä tilintekovelvollisuus on

julkista, sillä se pohjautuu lakiin. Yhdysvalloissa tilintekovelvollisuus perustuu puolestaan sopimukseen, koska suurella osalla yrityksistä ei ole lakisääteistä tilintarkastusvelvollisuutta. Tämän seurauksena organisaation ulkopuoliset sidosryhmät, kuten luotonantajat, saattavat kuitenkin vaatia sopimusehdoissaan luotonsaajalta tilintarkastajan tarkastamaa tilinpäätöstä. (Riistama 2005). Riistama (2005) määrittelee tilintekovelvollisuuden siten, että joku on velvollinen tekemään tiliä omista toimistaan jollekulle toiselle, joka voi käyttää pakotteita tilintekovelvollista kohtaan, mikäli tämä ei toimi asetettujen vaatimusten ja rajoitusten mukaisesti. Tilintarkastuksen yhteydessä tilintekovelvollisuus nähdään kohdistuvan tilintekovelvollisuuden täyttämiseen, ja sen yhteydessä annettavan informaation luotettavuuden varmistamiseen (Halonen & Steiner, 2010, 14). Käytännössä tilintekovelvollisuus ilmenee esimerkiksi siten, että tilintarkastaja tarkastaa tilikausittain osakeyhtiön tilintekovelvollisten eli hallituneuvoston, hallituksen ja toimitusjohtajan toimia ja raportoi niistä osakkeenomistajille (Riistama 2005).

Tilintekovelvollisuutta ja tilintarkastuksen olemassaoloa on perusteltu agenttiteorian avulla, jonka mukaan tilintarkastajan pääasiallisena tehtävänä on valvoa osakkeenomistajien etua (Jensen & Meckling 1976). Agenttiteorian mukaan yrityksen omistajat, toisin sanoen osakkeenomistajat ovat päämiehiä ja yrityksen johto toimii päämiehen puolesta agenttina. Päämies-agenttiongelman ydin on siinä, että osakkeenomistajat eivät pysty tehokkaasti valvomaan johtoa korkeista valvontakustannuksista johtuen. Osakkeenomistajien ja yritysjohdon välillä vallitsee informaation epäsymmetria, joka tarkoittaa että johdolla on käytössään sellaista informaatiota, joka ei ole osakkeenomistajien tiedossa. (Mähönen 2009, 24). Näin ollen osapuolten välille voi syntyä intressikonflikti, sillä osakkeenomistajat eivät pysty havaitsemaan toimiiko yritysjohdo heidän intressiensä mukaisesti vai pyrkiikö johto ensisijaisesti maksimoimaan oman hyötynsä. Tällöin yrityksen omistaja ei voi suoraan luottaa siihen, että yrityksen johto toimii yrityksen parhaaksi (Jensen & Meckling 1976).

Tilintarkastuksen nähdäänkin olevan yksi keskeinen keino ehkäistä agenttiteorian mukaista intressikonfliktiä ja näin minimoida osakkeenomistajien valvontakustannuksia (Jensen & Meckling 1976; Mähönen 2009, 25). Tilintarkastuslain 4:24 § mukaan tilintarkastajan on oltava riippumaton toimeksiantoa suorittaessaan ja järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaavalla tavalla. Tilintarkastajan riippumattomuus yrityksen johdosta varmistaa sen, että osakkeenomistajat voivat luottaa tilintarkastajan antamaan lausuntoon siitä, antaako tilinpäätös ja toimintakertomus tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja

riittävät tiedot yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (Tilintarkastuslaki 3:15.1 §).

Tilintarkastajan roolin merkitys yritysjohdon ja omistajien välisen informaatioepäsymmetrian lieventäjänä on kasvanut yrityksen johdon ja omistajuuden eriytymisen seurauksena. Omistajuuden pirstaloituminen, esimerkiksi pörssiyhtiöissä tuhansille osakkeenomistajille, on aiheuttanut erityisen tarpeen johdon toiminnan valvomiselle. Tilinpäätösinformaation avulla osakkeenomistajat seuraavat yritysjohdon kykyä hoitaa yhtiötä sen tarkoituksen mukaisesti, toisin sanoen tuottaa voittoa osakkeenomistajille. Täten tilinpäätösinformaation oikeellisuudella on olennainen merkitys arvopaperimarkkinalain mukaisen säännöllisen tiedonantovelvollisuuden toteuttamisessa. Toisaalta tilintarkastuksen olemassaolo perustuu paljon laajempaan tarpeeseen kuin ainoastaan agenttiteorian mukaisen ongelman ratkaisuun. Yrityksen tilinpäätösinformaation käyttäjiä osakkeenomistajien ohella ovat myös muut yhteisön sidosryhmät kuten luotonantajat, viranomaiset, alihankkijat ja asiakkaat. (Mähönen 2009, 26).

2.1.2 Tilintarkastajaa velvoittavat normit

Tilintarkastuksen kehittyminen nykyiseen muotoonsa sai alkunsa Suomessa vasta 1990-luvun alussa pääomamarkkinoiden säännöstelyn vapautuessa. Tätä ennen yhteiskunta oli elänyt säännöstelytaloudessa, missä pääomamarkkinat olivat kehittymättömät eikä pörssiyhtiöiden tai muiden yhteisöjen tilinpäätöksiin kohdistunut nykyisenkaltaista julkista luotettavuuspainetta. Tilintarkastus perustui tällöin Suomessa pohjoismaiseen ja mannereurooppalaiseen tapaan yhteisölainsäädäntöön eli muun muassa osakeyhtiö- ja osuuskuntalakiin sekä kirjanpitolakiin. Vasta pääomamarkkinoiden kehittymisen myötä vuonna 1995 säädettiin Suomeen ensimmäinen tilintarkastuslaki, joka pohjautuu pitkälti yhteisölaeista koottuihin säädöksiin. (Riistama 2005). Tilintarkastuslain tavoitteena on parantaa sekä tilinpäätösten että tilintarkastusten uskottavuutta ja luettavuutta aiheuttamatta kuitenkaan yhteisölle tarpeettomia rasitteita (Mähönen 2009, 89). Riistama (2005) toteaa tilintarkastuslain osoittautuneen hyvin toimivaksi, sillä lakia muutettiin ensimmäisen kerran olennaisesti vasta vuonna 2007, lähinnä EU-lainsäädännön uudistuksen ja kansainvälisen normiston kehityksen seurauksena.

Suomessa tilintarkastajan toimintaa sekä yksityissektorin tilintarkastusta ohjaa tilintarkastuslaki (459/2007). Tilintarkastuslaki on luonteeltaan yleislaki, joka väistyy jos muualla lainsäädännössä säädetään toisin. Tällaisia tilintarkastuslakia täydentäviä säännöksiä

on esimerkiksi osakeyhtiö- ja asunto-osakeyhtiölaeissa sekä luotto- ja vakuutuslaitosten erityissääntelyyn liittyvässä normistossa. Tilintarkastuksen säätelyyn kuuluu myös tilintarkastusasetus (735/2007), joka sisältää tarkemmat säännökset tilintarkastuslaissa (6:37 §) mainitusta tilintarkastajarekisteristä. Tilintarkastusasetuksessa määrätään muun muassa mitä asioita KHT- ja HTM-tilintarkastajasta⁵ ja yhteisöstä on merkittävä rekisteriin sekä määritetään erityissäännökset julkisen kaupankäynnin kohteena olevan yhteisön tilintarkastajaa koskien. Tilintarkastuslaissa säädetään kolmesta tilintarkastajaa ohjaavasta säädöksestä: 1. hyvä tilintarkastustapa (Tilintarkastuslaki 4.22§) 2. kansainväliset ammattistandardit (Tilintarkastuslaki 4.22§) 3. ammattieettiset periaatteet (Tilintarkastuslaki 3:13 §).

Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastajan on noudatettava toiminnassaan myös tilintarkastuslain 4:22 §:n kohdan 1 mukaista hyvää tilintarkastustapaa, joka velvoittaa tilintarkastajaa toimimaan eettisesti ja ammatillisesti hyväksyttävien periaatteiden mukaisesti. Hyvä tilintarkastustapa on tapaoikeutta, joka on keskeinen osa tilintarkastajaa ohjaavaa normistoa, sillä esimerkiksi jatkuvasti kehittyvien työmenetelmien vuoksi ainoastaan lainsäädännöllä ei ole mahdollista säädellä alati muuttuvaa ja kehittyvää tilintarkastusalaa. (Halonen & Steiner, 2010, 28-31). Hyvää tilintarkastustapaa ei ole määritelty tilintarkastuslaissa, minkä vuoksi hyvä tilintarkastustapa käsitteenä ei ole yksiselitteinen.

Hyvän tilintarkastustavan kehittämistä samoin kuin tilintarkastusalan standardien ja suositusten sekä eettisten ohjeiden antamisesta Suomessa vastaa virallisesti KHT-yhdistys. (KHT-yhdistys 2009a, 9). KHT-yhdistyksen, joka kuuluu kansainväliseen tilintarkastusliittoon IFAC:iin, tarkoituksena on kehittää tilintarkastuksen laatua ja ylläpitää sekä kehittää jäsentensä ammattitaitoa Suomessa (KHT-yhdistys 2009b).

Kansainväliset ammattistandardit

Olennainen osa tilintarkastusta säätelevistä normeista muodostuu tilintarkastusalan standardeista ja suosituksista, jotka perustuvat IFAC:n antamiin kansainvälisiin ISA-

⁵ HTM-tilintarkastaja tarkoittaa kauppakamarin hyväksymää tilintarkastajaa, ”hyväksytyt tilimies”.

standardeihin⁶ Vuodesta 2006 lähtien KHT-yhdistyksen antamat tilintarkastusstandardit ja suositukset sekä eettiset ohjeet ovat olleet täsmällisiä käännöksiä IFAC:in antamista standardeista, joihin on tehty ainoastaan Suomen lainsäädännöstä johtuvia lisäyksiä. Ennen vuotta 2006 annetut tilintarkastusstandardit eivät ole täysin suoria käännöksiä IFAC:n standardeista, vaan ne ovat muokattu vastaamaan suomalaista käytäntöä. (KHT-yhdistys 2009a, 9). Halosen ja Steinerin (2010, 37) mukaan tilintarkastusalan standardit ja suositukset toimivat hyvän tilintarkastustavan tulkinnan lähtökohtana. KHT-yhdistyksen antamat tilintarkastusstandardit ja suositukset velvoittavat kaikkia tilintarkastajia tilintarkastuslain 3:13 § nojalla, vaikka tilintarkastaja ei olisikaan KHT-yhdistyksen jäsen tai vielä suorittanut tilintarkastajien KHT-ammattitutkintoa.

Ammattieettiset periaatteet

Hyvään tilintarkastustapaan sisältyy myös ajatus hyvästä tilintarkastajataivasta (Tomperi 2009, 22). Koska tilintarkastus perustuu luottamukseen, tilintarkastajien edellytetään noudattavan tilintarkastuslaissa säädettyjä ammattieettisiä periaatteita ja KHT-yhdistyksen antamia eettisiä ohjeita, jotka pohjautuvat IFAC:n vastaaviin ohjeisiin. Tilintarkastuslaissa määritetään keskeisimmät ammattieettiset periaatteet, joiden mukaan tilintarkastajan on suoritettava tilintarkastuslaissa määrätty tehtävät ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioiden (Tilintarkastuslaki 20 §). Lisäksi tilintarkastajan on noudatettava tilintarkastuslaissa säädettyä salassapitovelvollisuutta (Tilintarkastuslaki 26 §).

KHT-yhdistyksen eettiset ohjeet sisältävät edellä mainittujen edellytyksien lisäksi vaatimuksen ammatillisesta käyttäytymisestä. Ammatillisella käyttäytymisellä viitataan asiaankuuluvien lakien ja määräysten noudattamiseen sekä ohjeistetaan tilintarkastajia vaalimaan ammattikunnan hyvää mainetta. Tilintarkastuslaissa mainittu yleinen etu määritellään tarkemmin KHT-yhdistyksen eettisissä ohjeissa. Yleinen etu tarkoittaa, että tilintarkastajan velvollisuutena ei ole toimia ainoastaan yksittäisen asiakkaan tai työnantajan tarpeiden mukaisesti, vaan ammattikunnan jäsenten tulee huomioida työssään myös yhteiskunnallinen aspekti. (KHT-yhdistys 2009a, 24-25).

Tilintarkastajan ammatillinen pätevyys voidaan jakaa kahteen vaiheeseen, jotka ovat ammatillisen pätevyyden saavuttaminen ja sen ylläpitäminen (KHT-yhdistys 2009a, 31).

⁶ International Standards on Auditing

Ammatillinen pätevyys saavutetaan erityisen KHT- tai HTM-tutkinnon suorittamisen kautta. Kuntien tilintarkastajilta vaaditaan JHTT-tilintarkastajan⁷ nimike, joka edellyttää julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajatutkinnon suorittamista. Auktorisoimattomat tilintarkastajat ovat niin kutsuttuja maallikkotilintarkastajia, jotka eivät ole oikeutettuja toimimaan tilintarkastajina enää 31.12.2011 jälkeen päättyvillä tilikausilla. (Tomperi 2009, 10).

Tilintarkastuksen keskeisenä edellytyksenä on lisäksi vaatimus tilintarkastajan riippumattomuudesta, joka on nostettu esille tilintarkastuslaissa omana pykälänään (4:24 §) erillisenä ammattieettisistä periaatteista. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan on oltava riippumaton 1 §:n 1 momentissa tarkoitettua toimeksiantoa suorittaessaan ja järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaavalla tavalla. Riistaman (2005) mukaan tilintarkastajan riippumattomuus voidaan kohdistaa kolmeen päämäärään. Ensimmäiseksi tilintarkastajan tulee olla riippumaton tarkastettavistaan. Tämä tarkoittaa, ettei tilintarkastaja saa olla sukulaisuus-, alistus- tai käskyvaltasuhteessa tarkastettaviinsa eikä myöskään olla taloudellisesti riippuvainen heistä. Toiseksi tilintarkastajalla tulee olla valinnan vapaus tarkastuskohteeseen, tarkastuksen laajuuteen ja tarkastusmenetelmiin liittyen. Kolmanneksi riippumattomuudella tarkoitetaan sitä, että tarkastuksen lopputulos ei saa vaikuttaa rajoittavasti tilintarkastajan tarkastustyöhön tai raportointiin. (Riistama 2005).

Riippumattomuus sisältyy tiiviisti tilintarkastajien ammatillisiin peruseriaatteisiin, vaikka sitä ei mainita omana erillisenä kohtana periaatteissa. Jotta tilintarkastaja pystyy toimimaan rehellisesti ja säilyttämään objektiivisuutensa sekä ammatillisen skeptisyytensä, vaaditaan häneltä mielen riippumattomuutta. Näkyvä riippumattomuus tulee puolestaan kyseeseen tilintarkastajan toiminnassa siten, että hänen tulee välttää sellaisia olosuhteita, joiden perusteella kolmas osapuoli voisi päätellä tilintarkastajan rehellisyyden, objektiivisuuden tai ammatillisen skeptisyyden vaarantuneen. (Tomperi 2009, 10).

Tilintarkastajan tulee lisäksi käyttää ammatillista harkintaa ja skeptisyyttä tilintarkastusta suunnitellessaan ja tilintarkastustoimenpiteitä suorittaessaan. Ammatillisella harkinnalla viitataan siihen, että tilintarkastaja käyttää hyödykseen kertynyttä kokemustaan tilintarkastuksesta, laskentakäytännöistä ja tilinpäätösnormistoista sekä eettisistä ohjeista

⁷ Julkishallinnon ja -talouden tilintarkastaja

tehdessään päätöksiä asianmukaisista tilintarkastustoimenpiteistä. Ammatillisen harkinnan tulee aina perustua tosiasioihin ja harkinta-ajankohtana vallitseviin olosuhteisiin. Ammatillisella skeptisyydellä tarkoitetaan puolestaan sitä, että tilintarkastaja tiedostaa sellaisten seikkojen olemassaolon, joiden seurauksena tilinpäätös on olennaisesti virheellinen. Käytännössä ammatillinen skeptisyys näkyy tilintarkastajan kriittisyytenä hankittua tarkastusaineistoa kohtaan. (Halonen & Steiner 2010, 50-51).

2.1.3 Tilintarkastusprosessi

Tilintarkastajan on hankittava tarpeellinen määrä tarkastusaineistoa saadakseen varmuuden kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen sekä hallinnon lainmukaisuudesta. Tarkastusaineistoa kutsutaan tilintarkastusevidenssiksi, joka tarkoittaa kaikkea sitä informaatiota, jota tilintarkastaja käyttää johtopäätöksiensä tekemiseen, joihin perustuen hän antaa tilintarkastuskertomuksen (ISA 500)⁸. Tilintarkastusevidenssiä kerätään tilintarkastusprosessin kautta. Tilintarkastusprosessi jaetaan yleensä kolmeen päävaiheeseen, joista jokainen sisältää erilaisia työvaiheita ja toimintoja. Nämä kolme päävaihetta ovat tilintarkastuksen suunnittelu, toteutus ja päättäminen. Tilintarkastusprosessin tulee edetä edellä mainitussa järjestyksessä, jotta kaikki välttämättömät työvaiheet tulevat suoritetuksi riittävällä ja asianmukaisella tavalla. Tilintarkastuslaissa ei määritellä tilintarkastusprosessia, mutta kansainväliset tilintarkastusalan standardit ja suositukset velvoittavat (ISA 200)⁹ tilintarkastajaa suorittamaan tarkastuksen ISA-standardien mukaisesti.

Suunnitteluvaihe

Tilintarkastusstandardin 300 ”Tilintarkastuksen suunnittelu” mukaan tilintarkastajan on suunniteltava tilintarkastus siten, että toimeksianto tulee suoritetuksi tehokkaasti. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastaja laatii aluksi tilintarkastukselle kokonaisstrategian, joka auttaa hahmottamaan toimeksiannon suorittamiseen tarvittavien resurssien määrän, ajoituksen ja laajuuden. Kokonaisstrategian perusteella tilintarkastaja tekee yksityiskohtaisemman tilintarkastussuunnitelman. Tilintarkastussuunnitelmassa kuvataan ne tilintarkastustoimenpiteet, jotka tilintarkastajan on suoritettava hankkiakseen riittävästi tilintarkastusevidenssiä tilintarkastusriskin alentamiseksi hyväksyttävälle tasolle. (KHT-

⁸ ISA 500 - Tilintarkastusevidenssi (KHT-yhdistys 2009a, 366).

⁹ ISA 200 - Tilintarkastuksen tavoitteet ja yleiset periaatteet (KHT-yhdistys 2009a, 220).

yhdistys 2009a, 293). Suunnitelma sisältää kuvauksen toimenpiteistä, joilla tilintarkastaja arvioi olennaisen virheen tai puutteen riskiä sekä kuvauksen suunniteltujen tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta, aikataulusta ja laajuudesta. Sekä kokonaisstrategian että tilintarkastussuunnitelman laajuus ja yksityiskohtaisuus suhteutetaan tarkastuskohteen kokoon ja tarkastuksen vaativuuteen sekä siihen, miten hyvin tilintarkastaja tuntee tarkastuskohteen ja sen toiminnan (Tomperi 2009, 41-42).

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tilintarkastajan työ painottuu tarkastuskohteen ja tilintarkastuksen riskien tunnistamiseen ja arviointiin. Riskiperusteisen tilintarkastuksen lähtökohtana on se, että tilintarkastaja muodostaa käsityksen tarkastettavasta yhteisöstä ja sen sisäisestä valvontaympäristöstä sekä toimintaympäristöstä. (Halonen & Steiner 2010, 54). Käsityksen muodostuminen ei rajoitu ainoastaan tilintarkastuksen suunnitteluvaiheeseen, vaan tilintarkastaja kerää, päivittää ja analysoi tietojaan koko tilikauden ajan. Riskienarviointitoimenpiteisiin kuuluvat keskustelut organisaation johdon ja muun henkilöstön kanssa, analyttinen tarkastus ja havainnointi sekä yksityiskohtaiset tarkastukset (Tomperi 2009, 43).

Tilintarkastajan muodostama kokonaisnäkemys organisaation valvontaympäristöstä vaikuttaa suunniteltaviin tarkastustoimenpiteisiin sekä yleiseen lähestymistapaan. Kokonaisnäkemysten avulla tilintarkastaja arvioi lisäksi, mitkä tuloslaskelma- ja tase-erät ovat kyseisen yhtiön tarkastuksessa merkittäviä, ja mitä riskejä niihin liittyy. (Tomperi 2009, 47). Tilintarkastajan on myös pohdittava mahdollisia väärinkäytöstilanteita, ja niiden paljastamiseksi tarvittavia tarkastustoimenpiteitä (Halonen & Steiner 2010, 57). Jos valvontaympäristö on tehokas, voi tilintarkastaja luottaa enemmän sisäiseen valvontaan ja uskoa yhteisön sisäisesti tuottaman tilintarkastusevidenssin luotettavuuteen (Tomperi 2009, 48).

Tilintarkastaja suunnittelee arvioituihin riskeihin vastaavia tilintarkastustoimenpiteitä. Lähestymistapa voi painottaa joko aineistotarkastustoimenpiteitä tai kontrollien testausta. Mitä suurempi tilintarkastajan arvioima riski on, sitä enemmän hänen on hankittava tilintarkastusevidenssiä aineistotarkastustoimenpiteillä. Kontrollilähestymistapa valitaan usein kun on kyse rutiinitapahtumasta, kuten myynneistä, ostoista, palkoista tai vaihtomaisuudesta. Lisäksi kontrollilähestymistapa on valittava silloin, jos toimintariski arvioidaan merkittäväksi tai erään liittyy väärinkäytösriski. Kontrollitestauksella pyritään selvittämään kontrollin tehokkuutta merkittävien virheiden tai puutteiden estämiseksi tai havaitsemiseksi ja korjaamiseksi. Mikäli tilintarkastaja arvioi kontrollien olevan tehokkaita, voi hän vähentää

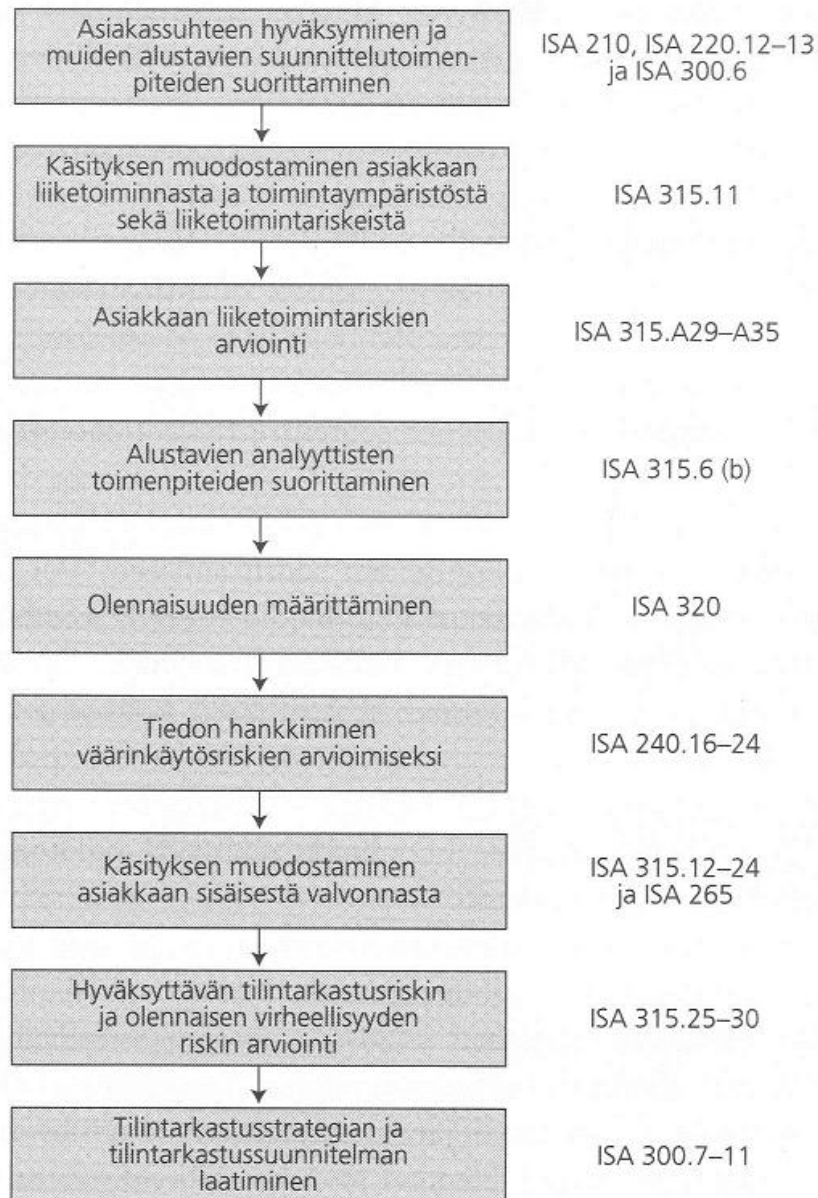
aineistotarkastuksen määrää merkittävästi. Pienissä yrityksissä kontrollitoimintoja voi olla vain muutama, jolloin tilintarkastustoimenpiteet ovat enimmäkseen aineistotarkastustoimenpiteitä. Aineistotarkastustoimenpiteet ovat yksittäisten liiketapahtumien yksityiskohtaista ja analyttistä tarkastusta. Myös harvemmin tapahtuvissa, ei-rutiininomaisissa liiketapahtumissa, kuten kiinteistön myynnissä suositaan aineistotarkastusta. (Tomperi 2009, 48).

Tilintarkastussuunnitelmaa laatiessa tilintarkastajan tulee määritellä myös hyväksyttävä olennaisuusraja. Olennaisuusraja suhteutettuna liiketapahtumien lajeihin, tilisaldoihin sekä tilinpäätöksessä esitettäviin tietoihin, auttaa tilintarkastajaa tunnistamaan, mitä tilinpäätöseriä tulisi tarkastaa, ja millaisia tarkastustoimenpiteitä tulisi käyttää, jotta tilintarkastusriski alenee hyväksyttävälle tasolle. (ISA 320)¹⁰. Riskien tunnistamisen ja niiden vaikutusten arvioinnin sekä olennaisuusrajan määrittämisen yhteydessä korostuu tilintarkastajan ammatillinen harkinta. Tämän vuoksi suunnitteluvaiheessa tarkastustiimin kokoneiden jäsenten aktiivinen osallistuminen on tärkeää, sillä ammatillinen harkinta kehittyy kokemuksen myötä. (Halonen & Steiner 2010, 54).

Tilintarkastusstandardissa 315¹¹ on määritetty suurin osa suunnitteluvaiheen ohjeistuksesta. Kuvassa 3 on esitetty tilintarkastuksen suunnittelun työvaiheet ja niitä vastaavat ISA-standardit.

¹⁰ ISA 320 - Olennaisuus (KHT-yhdistys 2009a, 424).

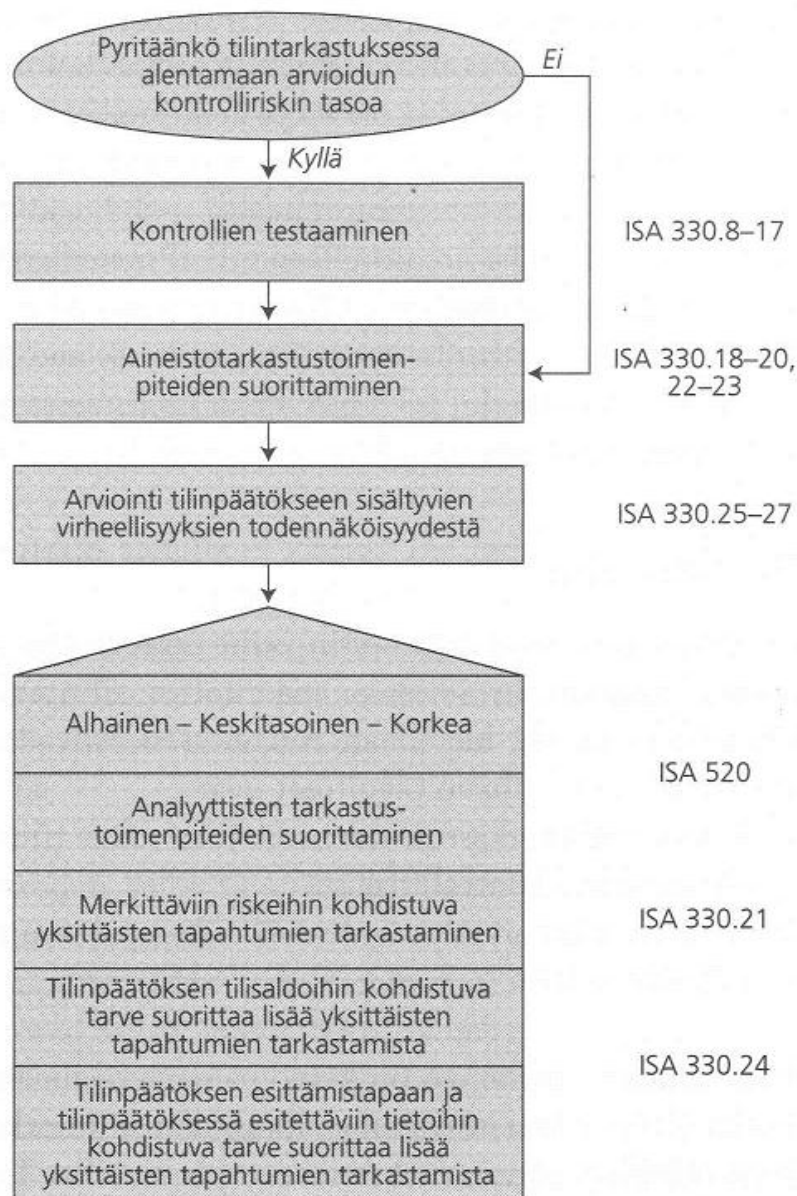
¹¹ ISA 315 - Olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla (KHT-yhdistys 2009a, 848).

Kuva 3. Tilintarkastuksen suunnittelun työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 55).

Toteutusvaihe

Tilintarkastusprosessin toisessa vaiheessa suoritetaan suunnitteluvaiheessa määritetyt, arvioituihin riskeihin vastaavat tilintarkastustoimenpiteet. Kuvassa 4 näkyy tilintarkastuksen toteutuksen työvaiheet ja niitä vastaavat ISA-standardit. Toteutusvaiheen tavoitteena on hankkia kontrolliriskiä alentavaa tilintarkastusevidenssiä testaamalla yrityksen sisäisiä kontrolleja. Toisena tavoitteena on hankkia liiketapahtumien rahamääräisen oikeellisuuden varmistavaa evidenssiä, jota saadaan suorittamalla liiketapahtumien aineistotarkastustoimenpiteitä. (Halonen & Steiner 2010, 57).

Kuva 4. Tilintarkastuksen toteutuksen työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 58).

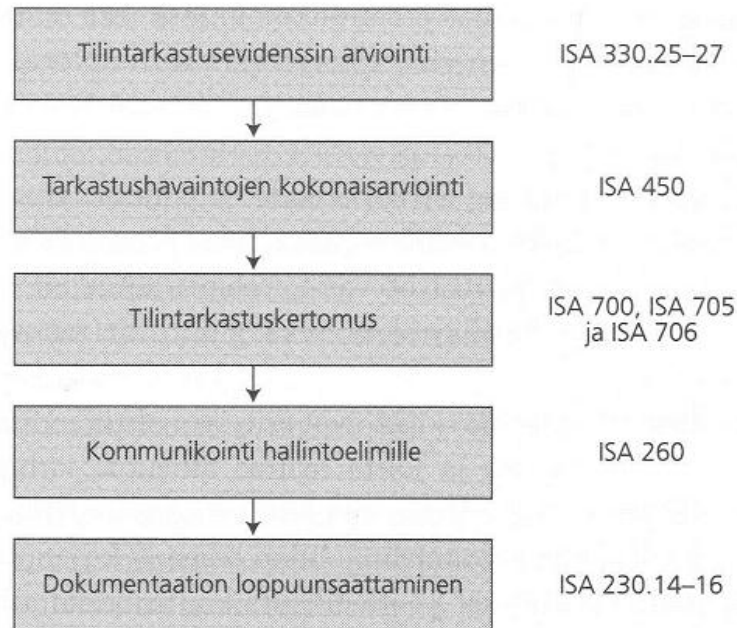
Kontrollien testauksen ja liiketapahtumien aineistotarkastusten tulosten perusteella, tilintarkastaja tekee arvon tilinpäätökseen sisältyvästä olennaisten virheiden todennäköisyydestä asteikolla alhainen, keskitasoinen tai korkea todennäköisyys. Tämän arvon perusteella tilintarkastaja määrittää tarpeelliset tilinpäätöstarkastuksen toimenpiteet ja niiden laajuuden. Tilintarkastustyön edellytyksenä on todennettavuus. Tilinpäätöstarkastuksessa suoritetaan aina jonkin asteista analyttistä aineistotarkastusta, ja tilintarkastajan tekemän arvon mukaisesti tilinpäätöksen eri osiin kohdistuvaa yksittäisten

tapahtumien tarkastamista. Tarkastustoimenpiteitä jatketaan, kunnes tilintarkastaja pystyy toteamaan, ettei tilinpäätökseen sisälly olennaista virhettä. (Halonen & Steiner 2010, 57-58).

Tarkastustyön ajoittuminen tilinkauden aikaiseen tarkastukseen ja tilinpäätöksen jälkeiseen tarkastukseen, riippuu tarkastuskohteen koosta ja sen toiminnan luonteesta. Suurissa yrityksissä merkittävä osa tarkastustyöstä suoritetaan kauden aikana, jolloin tilikauden päättymisen jälkeen tarkastetaan pääasiassa vain tilinpäätös. Pienissä yhtiöissä ja asunto-osakeyhtiöissä koko tilintarkastus toteutetaan yleensä vasta tilikauden jälkeen. Kauden aikainen tarkastus voidaan jakaa vielä tilinkausikohtaiseen ja pitkän aikavälin suunnitteluun. Pitkän aikavälin suunnittelussa päätetään, mihin toimintoihin kunakin tilikautena tarkastustyössä keskitytään. (Tomperi 2009, 55).

Päättämisvaihe

Tilintarkastusprosessin kolmannessa vaiheessa tilintarkastaja arvioi hankitun tarkastusevidenssin perusteella sen, onko tilinpäätöksen olennaisen virheellisyyden riski hyväksyttävän alhaisella tasolla. Tarkastusevidenssiä tulee olla riittävästi, ja sen tulee olla tarkoituksenmukaista, jotta tilintarkastajan on mahdollista arvioida olennaisen virheellisyyden riskitaso. Tilintarkastaja arvioi tarkastustoimenpiteiden perusteella tehtyjen johtopäätösten asianmukaisuutta ja mahdollisten epäilyttävien havaintojen vaikutusta tilinpäätökseen. Hän valmisteleo yhteenedon tarkastushavainnoista ja havaituista virheistä. Lopuksi tilintarkastaja raportoi tarkastushavaintonsa yhteisön hallintoelimille ja antaa tilintarkastuskertomuksen. Kuvassa 5 on esitetty päättämisvaiheen työvaiheet ja niihin liittyvät ISA-standardit.

Kuva 5. Tilintarkastuksen päättämisen työvaiheet ja ISA-standardit (Halonen & Steiner 2010, 59).

2.2 Sisäinen tarkastus osana sisäistä valvontajärjestelmää

Tilintarkastajan velvollisuuteen kuuluu kirjanpidon ja tilinpäätöstarkastuksen ohella hallinnon tarkastus. Hallinnon tarkastuksen ensisijaisena tarkoituksena on varmistaa, että yhteisön johto on toiminut lain ja sen määräysten, yhtiöjärjestyksen sekä yhteisön kokousten päätösten mukaisesti. Hallinnon tarkastuksen yhtenä osa-alueena on myös sisäisen valvontajärjestelmän toimivuuden tarkastaminen, missä tilintarkastaja perehtyy organisaatorakenteeseen, eri henkilöiden valta- ja vastuusuhteisiin sekä työnjakoon. (Tomperi 2009, 73, 77). Tilintarkastusstandardi 315¹² määrittää sisäisen valvonnan hallintoelinten, toimivan johdon ja muun henkilöstön suunnittelemaksi ja toteuttamaksi prosessiksi, jonka avulla organisaatio pyrkii saamaan kohtuullisen varmuuden asetettujen tavoitteiden saavuttamisesta, varmistamaan resurssien taloudellisen ja tehokkaan käytön sekä hallitsemaan toimintaansa liittyvät riskit. Lisäksi sisäisellä valvonnalla varmistetaan, että organisaation toiminta on lakien ja säädösten mukaista, ja että raportointijärjestelmä tuottaa luotettavaa ja asianmukaista tietoa.

¹² ISA 315. 4c - Olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla (KHT-yhdistys 2009a, 848).

Tuloksellisen liiketoiminnan saavuttaminen vaatii yhtiöltä jatkuvaa ja aktiivista toiminnan valvomista. Sisäinen valvonta muodostuu sisäisen valvontajärjestelmän ja sisäisen tarkastuksen osa-alueista. Sisäisellä valvontajärjestelmällä tarkoitetaan yhtiön päivittäisten toimintojen sisään rakennettua valvontajärjestelmää, joka käsittää valvontaympäristön, valvontatoimenpiteet ja riittävän raportoinnin. Sisäisen tarkastuksen tavoitteena on puolestaan arvioida ja kehittää jo olemassa olevaa sisäistä valvontajärjestelmää. Tämän vuoksi valvontajärjestelmän luotettavuuteen vaikuttaa se, miten organisaation sisäinen tarkastustoiminta on järjestetty. (Hirvonen ym., 2003., 219-223).

Organisaation koko, toiminnan monimutkaisuus ja toimintaympäristön laajuus määrittävät sisäisen valvontajärjestelmän rakenteen ja merkityksen (Holopainen ym., 2006, 48). Mitä suuremmasta yhtiöstä on kysymys, sitä huomattavampi merkitys on toimivalla ja asianmukaisella valvontajärjestelmällä. Pienissä yhteisöissä puolestaan omistaja-johtaja on usein aktiivisesti mukana jokapäiväisessä toiminnassa, jolloin valvonta hoituu tätä kautta. Sisäisen valvonnan tehtävänä on vähentää organisaation kohtaamat riskit kohtuulliselle tasolle. Sisäisen valvonnan riittävän tason määrittää tällöin valvonnasta syntyvät kustannukset suhteutettuna riskien vähentämisestä saatavaan hyötyyn (Heikkala 2010).

2.2.1 Sisäinen valvonta hallituksen vastuulla

Sisäisen valvonnan tärkeyttä yritystoiminnan kannalta korostetaan myös corporate governance 2008- suosituksissa, jotka edellyttävät Helsingin pörssissä noteeratuilta yhtiöiltä sekä sisäisen valvonnan että sisäisen tarkastustoiminnon järjestämistä. Corporate governance suosituksen 45 mukaan yhtiön hallitus on vastuussa sisäisen valvonnan toimintaperiaatteiden määrittämisestä ja valvonnan toimivuuden seurannasta. Toimivan ja asianmukaisen sisäisen valvontajärjestelmän avulla yhtiön hallitus tai vastaava toimielin kykenee hoitamaan laissa määrätyn valvontatehtävänsä.

Viime vuosikymmeninä organisaatioiden toiminta on muuttunut huomattavasti haasteellisemmaksi, mikä on vaikeuttanut hallitukselle kuuluvaa kirjanpidon ja varojen hoidon valvontatehtävää. Myös organisaatioiden ulkopuolelta tulevat paineet, kuten omistajien ja julkisen vallan vaatimukset ovat asettaneet ylimmän johdon entistä herkemmin vastuuseen yritysten epäonnistumisista. Hallitusten valvontatehtävien laajentumisen seurauksena, sisäisen tarkastuksen tarve on kasvanut. Hallitusten tarkastusvaliokunnat ovat delegoineet osan valvontatehtävistään sisäiselle tarkastukselle varmistaakseen valvontavelvollisuutensa toteuttamisen ja riittävän tiedon saannin organisaation toiminnasta.

Toimitusjohtajan ohella sisäisellä tarkastuksella on tärkeä rooli tiedonvälittäjänä hallituksen suuntaan. Näillä keinoin hallitus varmistaa, että se on tietoinen organisaation ja sen liiketoimintaympäristön tapahtumista. On kuitenkin huomattava, että valvonnan delegointi sisäiselle tarkastukselle tai muullekaan taholle organisaatiossa ei vähennä hallituksen kantamaan kokonaisvastuuta yrityksen toiminnasta.

Corporate governance- suosituksen 24 mukaan, yhtiön on perustettava tarkastusvaliokunta, mikäli liiketoiminnan laajuus edellyttää taloudellista raportointia ja valvontaa koskevien asioiden valmistelua koko hallitusta pienemmässä kokoonpanossa. Lisäksi corporate governance- suosituksessa 25 määritetään, että tarkastusvaliokunnassa tulee olla vähintään kolme jäsentä tehtävien tehokkaan hoitamisen takaamiseksi, ja että valiokunnan jäsenillä on riittävä asiantuntemus laskentatoimesta, kirjanpidosta ja tilintarkastuksesta sekä sisäisestä tarkastuksesta tai tilinpäätöskäytännöistä. Asiantuntijuus on tärkeää, sillä tarkastusvaliokunnan tehtäviin kuuluu yleensä raporttien käsittely lukeutuvat tarkastusvaliokunnan tehtäväkenttään. Tarkastusvaliokunta on näin ollen vastuussa sisäisen tarkastuksen roolin määrittämisestä suhteessa sisäiseen valvontaan.

2.2.2 COSO-malli

Yleisin kansainvälisesti tunnettu sisäisen valvonnan määritelmä ja sen osatekijät on kuvattu COSO-mallissa¹³. COSO-malli perustuu The Treadway Commissionin vuonna 1985 tekemään ehdotukseen lukuisten eri sisäisen valvonnan määritelmien ja käsitteiden yhdistämisestä. Viiden järjestön (American Accounting Association, American Institute of Certified Public Accountants, Financial Executives Institute ja The Institute of Internal Auditors sekä Institute of Management Accountants) yhteistyön tuloksena syntyi vuonna 1992 COSO-raportti, joka määrittää sisäisen valvonnan prosessin. (KPMG 2008, 37). COSO-malli tarjoaa viitekehyksen sisäiselle valvonnalle, sen kehittämiseen ja kommunikointiin organisaatiossa. Viitekehys määrittää sisäisen valvonnan standardin, jota vastaan organisaatiot voivat arvioida valvontajärjestelmiään ja havaita, kuinka parantaa niitä. COSO-malli ei kuitenkaan määritä tiettyä tasoa organisaation valvonnalle, vaan se määärättyy organisaatiokohtaisesti valvonnan kustannus-hyötysuhteen mukaan (Heikkala 2010). Kuvassa 6 esitetään COSO-kuutio, joka tiivistää mallin keskeiset osatekijät.

¹³ Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission

Kuva 6. COSO-kuutio (Halonen & Steiner 2010, 65).

COSO-kuution ylimmällä sivulla on kuvattu sisäisen valvonta prosessin kolme merkittävintä tavoitetta, joiden saavuttamiseen osallistuu koko organisaatio sisältäen yrityksen hallituksen, johdon ja muun henkilöstön. Sisäisen valvonnan tavoitteisiin kuuluu organisaation toimintojen tehokkuuden ja tarkoituksenmukaisuuden varmistaminen, taloudellisen tiedon ja raportoinnin luotettavuuden turvaaminen sekä lakien ja säädösten noudattamisen varmistaminen. Nämä tavoitteet pyritään saavuttamaan viiden johtamisprosessiin sisältyvän osa-alueen avulla, jotka ovat (1) valvontaympäristö, (2) riskienarviointi (3) kontrollitoiminnot ja (4) tietojärjestelmä ja kommunikointi sekä (5) kontrollien seuranta.

Alimpana tasona kuutiossa on valvontaympäristö, joka muodostaa kuution perustan, ja ylimpänä tasona on kontrollien seurantatoiminta. (Halonen & Steiner 2010, 65). Kuution kolmannella sivulla on esitetty organisaation eri toimijat, jotka kukin omalla organisaatiotasollaan osallistuvat sisäisen valvonnan toteuttamiseen ja näin myös asetettujen tavoitteiden saavuttamiseen. Hallituksella ja sen tarkastusvaliokunnalla on päävastuu sisäisen valvonnan järjestämisestä, kun taas kukin johtaja on vastuussa oman yksikkönsä sisäisen valvonnan toteuttamisesta. Sisäisten tarkastajien rooli on seurata ja kehittää sisäisen valvontajärjestelmän tehokkuutta, mutta heidän tehtäviinsä ei kuulu sisäisen valvontajärjestelmän perustaminen tai ylläpito. (Holopainen ym., 2006, 61).

Valvontaympäristö

Valvontaympäristö muodostaa perustan kaikille muille COSO-kuution osa-alueille, sillä asianmukaisella valvontaympäristöllä taataan muiden osatekijöiden tehokkuus. Valvontaympäristöllä luodaan järjestys ja kuri organisaatioon sekä tehdään henkilöstö tietoiseksi organisaation kontroleista. Valvontaympäristöä kutsutaan myös organisaation valvontakulttuuriksi, joka koostuu johdon ja henkilöstön asenteista sekä johdon toimintaperiaatteista ja toiminnasta sisäistä valvontaa kohtaan. Avaintekijänä valvontakulttuurin luomisessa on yrityksen ylin johto, joka omalla esimerkillään viestiin muulle henkilöstölle, miten tärkeänä sisäistä valvontaa organisaatiossa pidetään. (KPMG 2008, 38-39).

Riskienarviointi

Riskienarviointiprosessilla tarkoitetaan organisaation ulko- ja sisäpuolelta tulevien, mahdollisesti organisaation tavoitteiden saavuttamista uhkaavien riskien tunnistamista ja riskien merkittävyyden ja toteutumisen todennäköisyyden arviointia. Lisäksi johdon on päätettävä tarvittavista toimenpiteistä riskien ja niiden seurausten hallitsemiseksi. (Halonen & Steiner 2010, 68). Riskienhallinnan merkitys on kasvanut liiketoimintaympäristön monimutkaistumisen ja muuttumisen seurauksena.

Kontrollitoiminnot

Kontrollitoiminnot ovat kaikilla organisaatiotasolla ja toiminnoissa noudatettavia toimintaperiaatteita ja menettelytapoja, joiden avulla johto pyrkii varmistamaan liiketoiminnan tavoitteiden saavuttamista uhkaavien riskien hallinnan. Sisäisillä kontroleilla pyritään tuomaan esiin toiminnassa mahdollisesti esiintyvät virheet. Kontrollitoimintojen tulisi näin ollen aina pohjautua tarkoituksenmukaiseen työn- ja vastuunjakoon. Esimerkiksi vaarallisten työyhdistelmien välttämällä pienennetään väärinkäytöksen ja olennaisen virheen riskiä. Kontrollitoiminnot voivat olla myös automaattisia järjestelmään rakennettuja kontroleja kuten hyväksymisvaatimukset, jossa esimerkiksi tietyn euromäärän ylittävä maksu edellyttää kahden henkilön vahvistuksen. (Tomperi 2009, 57). Lisäksi käyttäjätunnuksien ja salasanojen käyttö, säännölliset tarkistukset ja täsmätykset toimivat tehokkaina sisäisinä kontroleina.

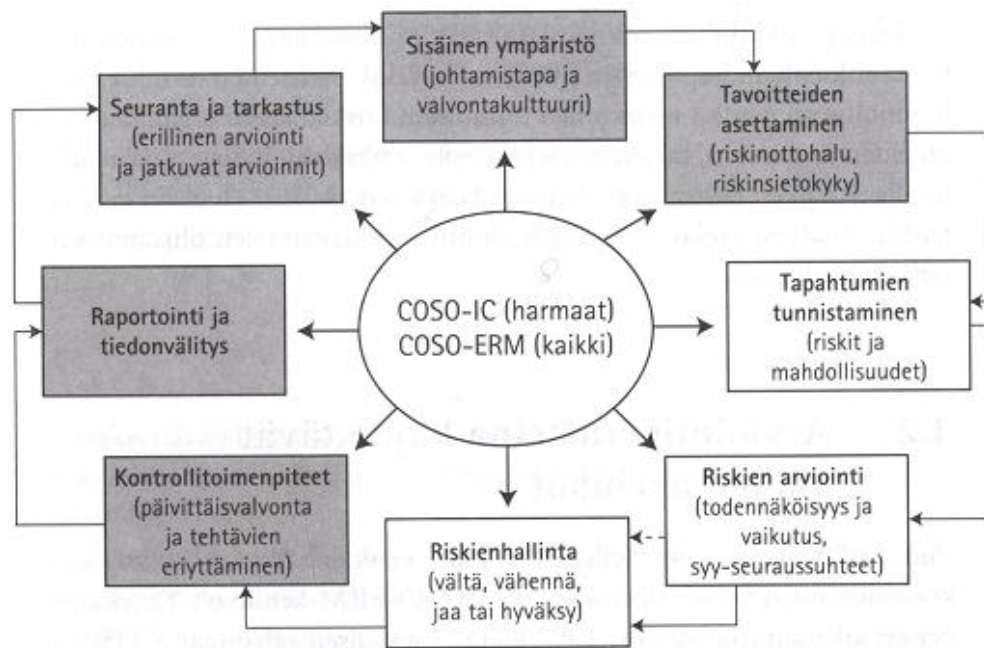
Tietojärjestelmä ja kommunikointi

Riittävä tiedonsaanti on oleellista työtehtävien sujuvan suorittamisen kannalta. Toimivan johdon ja hallituksen on myös saatava tarkoituksenmukaista tietoa liiketoiminnan johtamisen ja valvonnan varmistamiseksi. Asianmukaiset tietojärjestelmät tuottavat niin toiminnallisia kuin taloudellisia raportteja organisaation toimijoiden tietotarpeiden täyttämiseksi. Tiedonvälityksessä on tärkeää, että tieto kulkee organisaatiossa ylhäältä alaspäin, mutta myös alhaalta kenttätason toiminnoista ylös aina hallitukseen saakka. Myös organisaation poikittaisen tiedonvälityksen tulee toimia eri yksiköiden välillä.

Kontrollien seuranta

Sisäisen valvonnan tarkoituksenmukaisuuden kannalta on keskeistä, että valvonnan toimivuutta seurataan jatkuvasti. Seuranta tulee rakentaa sisälle johdon, esimiesten ja muun henkilöstön toimintaan, osaksi päivittäisiä tehtäviä. Mikäli sisäisessä valvonnassa havaitaan puutteita, tulee niistä raportoida organisaatiossa ylöspäin. Vakavien puutteiden ilmaantuessa, tulee asiasta raportoida hallitusta, joka on vastuussa sisäisen valvonnan valvontaperiaatteiden määrittämisestä.

COSO-mallista on julkaistu vuonna 2004 päivitetty versio COSO-ERM-kehikko. Tämä kehikko laajentaa aikaisempaa COSO-mallia riskienhallintaa painottavilla lisäosilla. ERM-lyhenne (enterprise risk management) tarkoittaa kokonaisvaltaista riskienhallintaa, ja viittaa näin uuden kehikon ominaisuuteen kuvata organisaation toimintaa kaikilta osin. Aikaisemmasta COSO-mallista on alettu käyttää nimikettä COSO-IC (COSO Internal Control) erotuksena päivitetystä COSO-ERM:stä. (Holopainen ym., 2006, 37-38).

Kuva 7. Kokonaisvaltainen riskienhallinta (Holopainen ym., 2006, 38).

COSO-kuutio tarjoaa myös tilintarkastajalle toimivan lähestymistavan hahmottaa ja muodostaa käsitys organisaation sisäisestä valvonnasta. Sisäisessä valvonnassa tilintarkastajaa kiinnostaa yksittäisten kontrollien kyky ehkäistä ja korjata olennaisia virheitä esimerkiksi tilien saldoissa ja tilinpäätöksen tiedoissa. (Halonen & Steiner, 2010, 65-66). Tilintarkastusstandardit velvoittavat tilintarkastajaa muodostaa käsityksen valvontaympäristöstä arvioimalla esimerkiksi rehellisyyden ja eettisten arvojen kommunikointia organisaatiossa ja niiden täytäntöönpanoa sekä arvioimalla hallituksen osallistumista ja vuorovaikutusta toimivan johdon, sisäisten tarkastajien ja tilintarkastajien kanssa. Lisäksi valvontaympäristön arvioinnissa tilintarkastajan tulee kiinnittää huomiota muun muassa toimivan johdon ajattelu- ja toimintatapaan, kuten johdon tapaan ottaa ja hallita liiketoimintariskejä ja johdon asennoitumiseen taloudellista raportointia sekä henkilöstöä kohtaan. (ISA 315. A 66).

Valvontaympäristön arvioinnilla on merkitystä koko tilintarkastusprosessin kannalta. Esimerkiksi tilanteessa, missä tilintarkastaja arvioi yrityksen valvontaympäristön heikoksi, joutuu hän harkitsemaan, millaiset tarkastustoimenpiteet paljastaisivat parhaiten kontrollien puutteista aiheutuvat olennaiset virheet tilinpäätöksessä. Valvontaympäristön arviointi korostaa myös tilintarkastajan ammatillisen harkinnan käyttöä, sillä arviointi perustuu pitkälti tilintarkastajan subjektiiviseen näkemykseen. (Halonen & Steiner, 2010, 67).

2.2.3 Sisäisen tarkastuksen määritelmä

Sisäisten tarkastajien kansainvälisen pääjärjestön, IIA (The Institute of Internal Auditors) antaman määritelmän mukaan sisäinen tarkastus on riippumatonta ja objektiivista arviointi- ja varmistus- sekä konsultointitoimintaa, joka on luotu tuottamaan lisäarvoa organisaatiolle ja parantamaan sen toimintaa. Sisäisen tarkastuksen keskeisenä tehtävänä on tukea organisaatiota sen tavoitteiden saavuttamisessa tarjoamalla järjestelmällinen lähestymistapa organisaation riskienhallinta-, valvonta- sekä johtamis- ja hallintoprosessien tuloksellisuuden arviointiin ja kehittämiseen. (Sisäiset tarkastajat ry., 2009). Sisäinen tarkastuksen päätarkoituksena on toimia johdon ja hallituksen tai sitä vastaavan toimielimen alaisuudessa, mutta muuhun organisaatioon nähden ulkoisena, riippumattomana ja objektiivisena, toimijana. Sisäinen tarkastuksen riippumattomuus pyritään saavuttamaan organisaatioaseman ja objektiivisuuden kautta (KPMG 2998, 114).

Käytännössä sisäisen tarkastuksen tehtävänä on toimia organisaation sisällä erityisenä asiantuntijana, joka arvioi esimerkiksi yrityksen johtamis- ja ohjausjärjestelmän asianmukaisuutta, toimintaprosessien tehokkuutta ja raportoinnin luotettavuutta sekä lainmukaisuutta. Näitä osa-alueita sisäinen tarkastaja peilaa yrityksen johdon asettamiin strategisiin ja operatiivisiin tavoitteisiin sekä tuottaa asianmukaista informaatiota organisaation hallitukselle ja johdolle. Sisäisen tarkastuksen keskeisenä roolina on palvella koko organisaatiota ja tukea sitä asetettujen tavoitteiden saavuttamisessa. (Holopainen ym., 2006, 15-17).

Sisäinen tarkastus toimii tarkastusvaltiokunnan suorassa alaisuudessa, minkä tarkoituksena on turvata sisäisen tarkastuksen riippumattomuus yrityksen toimivasta johdosta. Riippumattomuuden varmistamiseksi tarkastusvaliokunnan tulee myös valita sisäisen tarkastuksen johtaja ja vastata sisäisen tarkastuksen budjetista. Sisäisen tarkastuksen ammattistandardissa 2060 ”Raportointi ylimmälle johdolle ja hallitukselle” edellytetään, että sisäisen tarkastuksen johtajan on raportoitava säännöllisesti yhteisön ylimmälle johdolle ja hallitukselle sisäisen tarkastuksen toimintasuunnitelman toteutumisesta, sisäisen tarkastustoiminnan tarkoituksesta ja toimivallasta sekä vastuusta. Raportoinnin tiheyttä ja tarkkaa sisältöä ei ammattistandardeissa mainita, vaan niiden katsotaan määräytyvän yrityskohtaisesti ylimmän johdon, tarkastusvaliokunnan ja sisäisen tarkastuksen yhteisen päätöksen mukaisesti. Raportointitiheyteen vaikuttaa myös informaation tärkeys ja ylimmältä johdolta tai tarkastusvaliokunnalta vaadittavien toimenpiteiden kiireellisyys.

2.2.4 Sisäisen tarkastuksen ammattistandardit ja eettiset säännöt

Sisäisten tarkastajien toimintaa ohjaa sisäisten tarkastajien kansainvälinen pääjärjestö, IIA, joka on määrittänyt viralliset sisäisiä tarkastajia ohjaavat ammattistandardit ja eettiset säännöt. Suomessa sisäisten tarkastajien ammatillisen osaamisen ylläpidosta ja kehittämisestä sekä tarkastustoiminnan edistämisestä vastaa Sisäiset tarkastajat ry., joka on globaalin pääjärjestön IIA:n jäsen. Sisäisen tarkastajan nimikettä kantava henkilö on IIA:n jäsen, ja hän tuottaa sisäisen tarkastuksen palveluita ammattistandardien mukaisesti. Sisäinen tarkastaja voi lisäksi suorittaa IIA:n ammattinimikkeeseen johtavan CIA-ammattitutkinnon¹⁴ ja lukuisia muita erikoistutkintoja kuten CCSA¹⁵, CGAP¹⁶ ja CFSA¹⁷. (Sisäiset tarkastajat ry., 2009).

Sisäisen tarkastajan työtä ohjaa IIA:n määrittämä kansainvälinen ammatillisten käytäntöjen ajatusmalli IPPF (International Professional Practices Framework), joka astui voimaan heinäkuussa 2007 korvaten aiemman ammatillisen viitekehikon PPF (Professional Practices Framework) (KPMG 2008, 117). Tämä virallinen ohjeistus koostuu kuudesta osasta, joista kolme on sisäistä tarkastajaa pakottavia ja kolme on IIA:n vahvista suosittelemia. Pakottavia periaatteita ovat sisäisen tarkastuksen määritelmä, eettiset säännöt ja kansainväliset ammattistandardit. Vahvasti suositeltuja ohjeistuksia ovat puolestaan IIA:n kannanotot, eettisten sääntöjen ja standardien soveltamisessa auttavat käytännön ohjeet ja työohjeet, jotka sisältävät yksityiskohtaisia sisäisen tarkastuksen toteutusta koskevia ohjeita. Suositeltavan ohjeistuksen tarkoituksena on täydentää ja auttaa soveltamaan IIA:n määräämiä pakottavia periaatteita. (Sisäiset tarkastajat ry., 2009).

Vuoden 2009 alussa voimaan astuneet IIA:n uudistamat kansainväliset ammattistandardit vastaavat aiempaa paremmin sisäisen tarkastuksen alalla viime vuosikymmenenä tapahtuneeseen muutokseen. Ammattistandardien keskeisenä tarkoituksena on määrittää ne peruseriaatteet, joiden mukaisesti sisäistä tarkastusta tulee harjoittaa. Ammattistandardit muodostuvat kolmesta osasta, jotka ovat ominaisuus-, toteutustapa- ja soveltamisstandardit.

¹⁴ Certified Internal Auditor

¹⁵ Certification in Control Self-Assessment

¹⁶ Certified Government Auditing Professional

¹⁷ Certified Financial Services Auditor

Ominaisuusstandardit määrittävät sisäisen tarkastuksen tarkoituksen, toimivallan ja vastuun sekä kuvaavat sisäisiltä tarkastajilta vaadittavat ominaispiirteet, kuten sisäisen tarkastus toiminnon riippumattomuuden sekä tarkastajalta edellytettävän objektiivisuuden vaatimukset. Toteutustapastandardit keskittyvät sisäisen tarkastuksen tehtävien luonteeseen ja niiden laatuvaatimuksiin. Soveltamisstandardit puolestaan täydentävät ominaisuus- ja toteutustapastandardeja ja määrittävät sisäisen tarkastuksen suorittamien arviointi- ja varmistus- sekä konsultointitehtäviä koskevia vaatimuksia.

Ammattistandardeissa tuodaan esille sisäisen tarkastus toiminnon erilaisuus toimintaympäristöstä ja organisaatiosta riippuen. Organisaation toimintaympäristö voi olla hyvinkin erilainen riippuen sen maantieteellisestä sijainnista, maakohtaisesta lainsäädännöstä ja tavoista. Organisaatiot puolestaan eroavat tarkoitukseltaan, kooltaan ja rakenteeltaan. Kaikki nämä eroavaisuudet vaikuttavat siihen, miten sisäinen tarkastus kussakin ympäristössä toteutetaan. Ammatillisten käytäntöjen ajatusmallin on näin ollen sopeutettava siihen ympäristöön, jossa sisäisen tarkastuksen toiminto toteutetaan, ja ajatusmallia on tulkittava ympäristöä säättävien lakien ja säädösten mukaisesti.

IIA:n eettisten sääntöjen tavoitteena on parantaa sisäisen tarkastuksen ammattietiikkaa, mikä on ensiarvoisen tärkeää työn luonteen kannalta. Sisäinen tarkastus perustuu keskeisesti luottamukseen siitä, että sisäinen tarkastaja toimii työssään objektiivisesti. Sisäisen tarkastuksen määritelmän lisäksi eettiset säännöt sisältävät sisäiselle tarkastukselle tärkeät periaatteet ja käyttäytymissäännöt. Periaatteet edellyttävät sisäisiltä tarkastajilta rehellisyyttä, objektiivisuutta ja luottamuksellisuutta sekä riittävää tietoihin, taitoihin ja kokemukseen perustuvaa ammattitaitoa.

Ammatillisella objektiivisuudella viitataan sisäisen tarkastajan kykyyn arvioida organisaation toimintoja ja prosesseja puolueettomasti sekä tasapuolisesti ilman oman edun tavoittelua tai toisen henkilön vaikutusta. Sisäiseltä tarkastajalta edellytettävällä luottamuksellisuudella halutaan puolestaan korostaa sisäisen tarkastajan salassapitovelvollisuutta. (Sisäiset tarkastajat ry., 2009). Koko organisaatiota palvelevana toimijana ja johdon kumppanina sisäinen tarkastus saa tietoonsa runsaasti organisaation kannalta merkittävää ja arkaluontoista informaatiota, jota sisäinen tarkastaja ei voi paljastaa ulkopuolisille, ellei kyseessä ole lakiin tai ammattiin liittyvä velvollisuus.

2.2.5 Sisäinen tarkastuksen organisointi

Sisäisellä tarkastuksella on keskeinen rooli organisaation johtamis- ja hallintojärjestelmässä. Corporate governance 2008 -suositus edellyttää, että julkisesti noteeratun yhtiön on annettava asianmukainen selostus siitä, miten sisäisen tarkastuksen toiminto on yhtiössä järjestetty. Corporate governance- suosituksen 47 mukaan yhtiön on kuvattava selostuksessa sisäisen tarkastustoiminnon organisointi ja tarkastustyössä noudatettavat keskeiset periaatteet kuten yhtiön raportointiperiaatteet. Suositus toteaa sisäisen tarkastuksen organisoinnin ja työskentelytapojen olevan riippuvaisia yhtiön liiketoiminnan laadusta, laajuudesta ja muista vastaavista tekijöistä, mutta tarkempaa ohjeistusta sisäisen tarkastustoiminnon järjestämistavasta suositus ei kuitenkaan anna.

Sisäinen tarkastustoiminto on mahdollista järjestää kokonaan organisaation sisään, mikä on tapana etenkin isommissa yhtiöissä. Organisaation resurssien ja osaamisen ollessa rajalliset, mahdollisuutena on myös sisäisen tarkastustoiminnon ostaminen ulkopuolisena palveluna kokonaan tai osittain. Osittain ulkoistetun sisäisen tarkastuksen toimintamalli voi olla esimerkiksi sellainen, että organisaatiossa on sisäisen tarkastuksen johtaja, tarkastuspäällikkö tai muu sisäisen tarkastuksen vastuuhenkilö, joka käyttää apunaan ulkopuolisen palveluntuottajan erityisosaamista. (KPMG 2008, 114-117). Hallan (2004) mukaan suomalaisten yritysten sisäinen tarkastus on yleensä suhteellisen pieni verrattuna kansainvälisiin suurten yhtiöiden sisäisen tarkastuksen yksiköihin. Yhden tai kahden henkilön osaaminen ja resurssit eivät aina riitä yhtiön koko toiminnan tarkastukseen, minkä vuoksi sisäisen tarkastuksen osaamisen täydentäminen ulkopuolisin palveluostoin on tärkeää.

Osittain ulkoistetun sisäisen tarkastuksen malli on yleistynyt viime vuosina suomalaisissa yhtiössä ja julkishallinnon organisaatioissa (KPMG 2008, 117). Sisäisen tarkastuksen palveluostojen yleistymisen syy ei kuitenkaan aina välttämättä ole organisaation kohtaama resurssipula, vaan erityisosaamisen tarve voi tulla vastaan myös suuremmissa sisäisen tarkastuksen toiminnoissa. Halla (2004) toteaa, että sisäinen tarkastus, joka ei lainkaan käytä apunaan ulkopuolista erityisosaamista, on joko poikkeuksellisen hyvin resursoitu tai suorittaa suppeampaa sisäisen valvonnan arviointia kuin toiset sisäisen tarkastuksen toiminnot.

Sisäisen tarkastuksen järjestämisessä yhtiön sisään on etuna se, että sisäisellä tarkastajalla on hyvä ymmärrys organisaation toiminnasta, kulttuurista ja toimintaympäristöstä sekä yhtiön tietojärjestelmistä. Lisäksi sisäinen tarkastaja voi toimia sisäisenä konsulttina ja johdon kouluttajana. Haasteena voi kuitenkin olla liian läheinen suhde ylimpään johtoon, mikä voi

vaikeuttaa riippumattoman ja objektiivisen arvioinnin tekemistä johdon toiminnasta ja mahdollisten havaittujen puutteiden raportointia esimerkiksi väärinkäytösepäily tilanteissa. Sisäisen tarkastusyksikön henkilöstöllä ei myöskään usein ole erilaisessa tarkastusprojekteissa tarvittavaa erityisosaamista, minkä vuoksi ulkopuolisen asiantuntijan apuun on joka tapauksessa käännyttävä. (KPMG 2008, 116).

Sisäisen tarkastuksen ostaminen ulkopuolisena toimintona voi tuoda organisaatiolle kustannussäästöjä, sillä palvelua voidaan hankkia joustavasti tarpeen mukaan. Ulkopuolisen sisäisen tarkastajan riippumattomuus on myös selkeämmin todennettavissa kuin organisaation sisällä toimivan oman tarkastusyksikön riippumattomuus, mikä lisää tarkastustoiminnon luotettavuutta. Ulkopuolinen palveluntarjoaja tuo lisäksi ulkopuolista näkemystä organisaatioon, ja hän tuntee laajasti sisäisen tarkastuksen ja riskienhallinnan parhaita käytäntöjä ja erilaisten organisaatioiden toimintatapoja.

Ongelmana sisäisen tarkastuksen hankkimisessa kokonaan organisaation ulkopuolelta on kuitenkin se että, sisäiset tarkastajat eivät ole jatkuvasti läsnä organisaation toiminnassa, jolloin esimerkiksi havaittujen puutteiden ja niiden korjaustoimenpiteiden seurantaan tulee nimetä vastuuhenkilö organisaation sisältä. Lisäksi vaihtuvuus ulkopuolisen tarkastusyhtiön henkilöstössä vaatii palvelun ostajalta aina uudelleen asiantuntijan kouluttamisen organisaation tavoille, mikä kuluttaa turhaan yhtiön resursseja. (KPMG 2008, 115-117).

Osittain ulkoistetussa sisäisen tarkastuksen toimintamallissa yhdistyvät kahden edellä mainitun mallin, oman sisäisen tarkastus yksikön ja kokonaan ulkoistetun palvelun edut. Organisaation omat tarkastajat tuntevat yhtiön toiminnan ja toimintaympäristön sekä voivat erityisasiantuntijuutta vaativissa tarkastusprojekteissa ostaa puuttuvan erityisosaamisen palveluna yhtiön ulkopuolelta. Samanaikaisesti oman sisäisen tarkastus yksikön riippumattomuus ja uskottavuus lisääntyy ulkopuolisten asiantuntijoiden ansiosta. (KPMG 2008, 115-117).

2.3 Corporate governance – yhtiön hallinnointi- ja ohjausjärjestelmä

Corporate governance tarkoittaa organisaation hallinnointi- ja ohjausjärjestelmää, joka määrittelee toimivan johdon ja hallituksen roolit sekä velvollisuudet suhteessa sen omistajiin ja pääomamarkkinoihin. Organisaatio kohtaa velvoitteita, jotka nousevat asiakkaiden ja yhteiskunnan keskuudesta sekä muilta merkittäviltä sidosryhmiltä. Corporate governance voidaan määrittää järjestelmäksi, jolla organisaatiota johdetaan ja valvotaan asetettujen

tavoitteiden saavuttamiseksi sekä järjestelmäksi, jonka avulla hallitus ja toimiva johto päättävät, miten ja millaista tietoa eri sidosryhmille annetaan. Johtamis- ja hallinnointijärjestelmän keskeisenä tavoitteena on varmistaa, että yrityksen tai muun organisaation johto toimii organisaation ja omistajien etujen mukaisesti. (KPMG 2008, 11). Corporate governance- ohjeistuksen kehittäminen on tilintarkastuksen ohella keskeinen keino parantaa yrityksen johdon toiminnan läpinäkyvyyttä osakkeenomistajien eduksi ja pienentää samalla johdon ja osakkeenomistajien välistä informaatiokuilua (Mähönen 2009, 24).

Corporate governance- ohjeistukselle ei ole vakiintunut suomenkielistä käännöstä, minkä vuoksi hallinnointikoodista näkee käytettävän vaihtelevia ilmaisuja. Suomessa hallinnointikoodin kehittämisestä vastaava Arvopaperimarkkinayhdistys käyttää ohjeistuksesta nimitystä hallinnointi- ja ohjausjärjestelmä samoin kuin KHT-yhdistys. Sitä vastoin esimerkiksi Sisäiset tarkastajat ry. käyttää käännöstä johtamis- ja hallintojärjestelmä (Holopainen ym., 2006, 23; KHT-yhdistys 2009a, 127). Myös puhuttaessa yrityksen hyvästä omistajaohjauksesta ja hallitustyöskentelystä viitataan yleensä corporate governance-ohjeistukseen (Hirvonen ym., 2003).

Hallinnointi- ja ohjausjärjestelmä koostuu monien toisiinsa vaikuttavien asioiden, toimijoiden ja organisaatorakenteiden kokonaisuudesta, jotka on esitetty kuvassa 8. Hyvän johtamis- ja hallintojärjestelmän keskeisinä osa-alueina ovat omistajat ja omistajastrategia, yrityskulttuuri, strateginen suunnittelu, hallitustyöskentely, organisaatio ja henkilöstö, lait, viranomaisohjeet ja yrityksen yhteiskuntavastuu sekä tarkastustoiminta sisältäen lakisääteisen ulkoisen tarkastuksen ja yrityksen sisäisen tarkastuksen. Hyvän johtamis- ja hallinnointijärjestelmän keskiössä on organisaation hallitus, jonka kokoonpano ja riippumattomuus sekä hallitustyöskentelyn tehokkuus ja sitoutuneisuus vaikuttavat merkittävästi koko järjestelmän toimivuuteen. Hallituksen voidaan nähdä vaikuttavan suoraan tai epäsuorasta kaikkiin muihin johtamis- ja hallinnointijärjestelmän osa-alueisiin.

Kuva 8. Hyvän johtamis- ja hallinnointijärjestelmän osa-alueet. (KPMG 2008, 13, mukailtu).

Yrityksen hallituksella on yhdessä toimivan johdon kanssa keskeinen rooli asianmukaisen yrityskulttuuri luomisesta, mikä määrittää yrityksen arvot ja johtamisilmapiirin. Yrityksen arvomaailma ja ilmapiiri luovat perustan hyvälle johtamis- ja hallinnointitavalle. Hallituksen ja johdon sitoutuminen corporate governance- suositusten noudattamiseen viestii koko henkilöstölle, kuinka tärkeänä hyvää johtamis- ja hallinnointitapaa organisaatiossa pidetään. Ylimmän johdon sitoutumistaso kertoo sen, onko yritys todella kiinnostunut parantamaan toimintansa läpinäkyvyyttä osakkeenomistajien eduksi, vai pyrkiikö se ainoastaan täyttämään lakisääteiset vaatimukset.

Myös yrityksen omistajat osallistuvat hyvän hallinnointitavan muodostamiseen sekä organisaation toiminnan ohjaamiseen ja valvomiseen hallituksen jäsenten valitsemisen kautta. Hallitus on puolestaan vastuussa omistajien tasapuolisesta kohtelusta ja tarkoituksenmukaisten informaatiokanavien järjestämisestä, joiden avulla omistajat ja muut sidosryhmät saavat oikeaa ja ajantasaista tietoa yrityksen toiminnasta. Hallitus on myös vastuussa organisaation strategian suunnittelusta, mikä määrittää organisaation toiminnansuunnan ja näin ollen myös tulevaisuuden.

Hallitustyöskentelyn merkitys hyvän johtamiskäytännön kannalta on noussut esille uudistetuissa corporate governance- suosituksissa. Uudistetut suositukset keskittyvät erityisesti hallituksen tehtävään sisäisen valvonnan järjestäjänä, korostaen asianmukaista

riskienhallintaa ja oikein mitoitettua sisäistä valvontaa. Huomiota on kiinnitetty myös hallituksen rooliin johdon palkitsemisjärjestelmän rakentajana ja johdon työn arvioijana. Lisäksi tiukentuneet kansainväliset corporate governance- suositukset painottavat hallituksen puheenjohtajan ja toimitusjohtajan tehtävien erottamista sekä riippumattomien asiantuntijoiden merkitystä hallituksen jäsenenä johdon valtakeskittymisen estämiseksi. Hallituksen keskeinen rooli hyvän johtamis- ja hallinnointitavan muodostamisessa, korostaa myös hallituksen jäsenten monipuolista ja toisiaan täydentävää osaamista sekä lisäksi edellyttää jäseniltä säännöllistä itse arvioinnin suorittamista riittävän pätevyyden varmistamiseksi. (KPMG 2008, 13-14).

Myös sisäisen tarkastuksen rooli hyvän hallintotavan kehittämisessä ja ylläpitämisessä nähdään merkittäväksi. Hallituksen ja tarkastusvaliokunnan näkökulmasta, sisäinen tarkastus on tärkeä voimavara organisaatiossa informaation ja varmuuden tuottajana sekä erityisenä asiantuntijana. Gramling ja Hermanson (2006) korostavat hallituksen, tarkastusvaliokunnan ja sisäisen tarkastuksen saumattoman yhteistyön ja yhteisen mission olevan keskeisiä tekijöitä laadukkaan johtamis- ja hallinnointijärjestelmän ylläpitämisessä sekä sijoittajien luottamuksen rakentamisessa.

Corporate governance- suositus nähdään elinkeinoelämän itsesäätelynä, jonka pyrkimyksenä on yhtenäistää arvopaperimarkkinoilla toimivien yritysten toimintaa ja lisätä niiden läpinäkyvyyttä (Arvopaperimarkkinayhdistys 2009). Corporate governance- ohjeistukset ovat muodostuneet kunkin maan kansallisen elinkeinoelämän erityispiirteiden mukaisiksi. Yritysten omistajuuden kansainvälistyminen on kuitenkin kasvattanut tarvetta yhtenäiseen säätelyyn, minkä seurauksena maakohtaisia corporate governance- ohjeistuksia on vähitellen muutettu kohti yhtenäisempää kansainvälistä muotoa. Taloudellisen yhteistyöjärjestön OECD:n vuonna 2004 julkaisema uudistettu corporate governance- suositus¹⁸ yhtenäistää tehokkaasti kansallisia corporate governance- suosituksia.

Suomessa hyvä johtamis- ja hallinnointijärjestelmä on säädetty lainsäädännössä, esimerkiksi osakeyhtiö-, arvopaperimarkkina- ja tilintarkastuslain yhteydessä (KPMG 2008, 15). Lainsäädännön ohella yritysten toimintaa ohjaa corporate governance- ohjeistus, joka velvoittaa arvopaperimarkkinalain nojalla Helsingin pörssissä listattuja yhtiöitä. Ensimmäinen

¹⁸ OECD Principles of Corporate Governance

corporate governance- suositus annettiin vuonna 1997 Keskuskauppakamarin ja Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliiton (nykyinen Elinkeinoelämän keskusliitto, EK) toimesta. Nykyään hyvän hallintotavan kehityksestä Suomessa vastaa Arvopaperimarkkinayhdistys, joka julkaisi vuoden 2009 alussa uudistetun Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodin. (Arvopaperimarkkinayhdistys 2009).

Uudistetulla hallinnointikoodilla pyritään siihen, että suomalaiset pörssiyhtiöt noudattavat korkealaatuista, kansainvälistä johtamis- ja hallinnointitapaa. Pörssiyhtiöt ovat hallinnointikoodin nojalla velvoitettu antamaan erityinen corporate governance -selvitys eli selvitys yhtiön hallinnointi- ja ohjausjärjestelmästä. Selvityksessä tulee mainita, mitä hallinto- ja ohjausjärjestelmää koskevia sääntöjä yritys noudattaa, ja sen tulee sisältää kuvaukset raportointiin liittyvien sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan järjestelmien pääpiirteistä, kuvaus hallintoneuvoston ja hallituksen sekä niiden alaisten valiokuntien kokoonpanosta ja toiminnasta sekä tiedot toimielimestä, joka hoitaa tarkastusvaliokunnan tehtäviä.

Hallinnointikoodin noudattaminen perustuu niin kutsuttuun noudata tai selitä- periaatteeseen¹⁹. Kyseinen periaate antaa yhtiölle mahdollisuuden poiketa hallinnointikoodin sisältämästä yksittäisestä suosituksesta edellyttäen kuitenkin, että poikkeaminen ilmoitetaan ja perustellaan asianmukaisesti. Noudata tai selitä- periaatteella varmistetaan, että osakkeenomistajat ovat tietoisia yrityksen toiminnassa tapahtuvista asioista. (Arvopaperimarkkinayhdistys 2008).

Hallinnointikoodin noudattamisen valvonta on pääasiassa tilintarkastajien velvollisuus. KHT-yhdistys on antanut tilintarkastajille ohjeistuksen johtamis- ja hallinnointijärjestelmästä annettavan selvityksen tarkastamista ja tilintarkastajan raportointia koskien²⁰. Ohjeistuksen mukaan tilintarkastajan tulee tarkastaa, että julkisesti noteerattu yhtiö on antanut arvopaperimarkkinalain edellyttämän kertomuksen hallinto- ja ohjausjärjestelmästä joko hallinnointikoodin suosituksen 51 mukaisesti erillisenä kertomuksena tai osana toimintakertomusta. Lisäksi tilintarkastajan on tarkastettava, että kertomus sisältää hallinnointikoodin edellyttämät tiedot, ja että yhtiön antama kuvaus sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan järjestelmästä on yhtenäinen tilinpäätöksen kanssa.

¹⁹ Comply or explain- periaate

²⁰ Ohje hallinto ohjausjärjestelmästä annettavan selvityksen tarkastamisesta ja tilintarkastajan raportoinnista.

KPMG:n tekemän hyvää hallinnointia koskevan selvityksen mukaan uudistetun vuonna 2009 voimaan astuneen listayhtiöiden hallinnointikoodin noudattamisessa on vielä puutteita. Tutkimuksen mukaan ainoastaan 10 prosenttia Nasdaq OMX Helsingin pörssissä noteeratuista yhtiöistä, jotka olivat antaneet corporate governance- selvityksensä vuosikertomuksen tai internet-sivujen yhteydessä, saivat tutkimuksessa erinomaisen arvosanan. Nämä yritykset olivat täyttäneet corporate governance- selvitystä koskevat vaatimukset sekä julkaisseet laadukasta ja yksityiskohtaista tietoa. Noin neljännes tutkimukseen osallistuneesta 107 pörssi-yhtiöstä, mikä vastaa 84 prosenttia listatuista yhtiöistä, toteuttivat corporate governance- selvityksen hyvin ja 34 prosenttia kohtuullisesti. Jopa 30 prosentilla pörssi-yhtiöistä annetut tiedot olivat puutteellisia ja osittain heikkotasoisia. (KPMG 2010).

KPMG:n selvityksen mukaan erityisesti taloudellisen raportoinnin valvonnan kuvauksen sisällössä ja laadussa oli merkittäviä puutteita, ja useiden yritysten kuvaukset liikkuvat ainoastaan yleisellä tasolla syventymättä yrityskohtaisiin yksityiskohtiin. Aikaisempien vastaavien tutkimusten perusteella KPMG on havainnut, että corporate governance- ohjeistuksen omaksumisessa ja tietovaatimusten täyttämässä yhtiöllä kuluu yleensä ensimmäinen vuosi uusien vaatimusten opetteluun, ja vasta seuraavina vuosina julkaistavien tietojen laatu paranee.

Myös listaamattomien yhtiöiden hyvän hallinnointitavan kehittämiseksi Keskuskauppakamarin hallitus on antanut kannanoton tammikuussa 2006. Tämän kannanoton mukaan suurimpien listaamattomien yritysten tulisi noudattaa listayhtiölle annettua suositusta siltä osin kuin se on mahdollista noudata tai selitä- periaatteen mukaisesti. Pienempiä listaamattomia yhtiöitä ajatellen, Keskuskauppakamarin hallitus on julkaissut asialuettelon hyvän johtamis- ja hallinnointitavan kehittämiseksi tammikuussa 2006. Tämän asialuettelon noudattaminen on vapaaehtoista, ja sen tarkoituksena on tukea niitä listaamattomia yhtiöitä, joille listayhtiöiden hallinnointikoodi on liian raskas noudatettavaksi, mutta jotka ovat kiinnostuneita kehittämään toimintaansa ja menettelytapojaan hyvän hallinnointitavan mukaisesti. (Arvopaperimarkkinayhdistys 2009).

3 TILINTARKASTUKSEN JA SISÄISEN TARKASTUKSEN YHTEISTYÖ

3.1 Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen erot ja yhtäläisyydet

Tilintarkastus ja sisäinen tarkastus edustavat molemmat omaa ammattikuntaansa, joilla on omat ammattitutkintonsa ja toimintaa ohjaavat ammattistandardit sekä eettiset säännöt. Ammattikuntien erot korostuvat tarkasteltaessa osapuolten tavoitteita, riskikäsitettä ja tilintekovelvollisuuden kohdetta (Taulukko 1). Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen ominaisuuksissa on havaittavissa kuitenkin eroavaisuuksien ohella useita yhtäläisyyksiä kuten tarkastustyön ja raportoinnin riippumattomuus ja objektiivisuus, hyvän ammattitaidon edellytys ja salassapitovelvollisuus sekä käytettävien tarkastuskeinojen yhtäläisyys.

Eroavuudet

Ulkoista tarkastusta suorittavan tilintarkastajan valinta on säädelty lainsäädännössä, kuten esimerkiksi osakeyhtiölain 5:3 § mukaan tilintarkastajan valinnasta vastaa pääsääntöisesti yhtiökokous, samoin kuin kuntalain 9:72 § (365/1995) mukaan kunnallisella puolella tilintarkastajan valitsee valtuusto. Sisäisen tarkastajan valinnasta päättää aina yrityksen johto, sillä sisäisen tarkastustoiminnon perustaminen on Suomessa vapaaehtoista. Sitä vastoin USA:ssa arvopaperimarkkinoita valvova elin, SEC²¹ vaatii pörssiyrityksiä järjestämään sisäisen tarkastuksen joko organisaation sisäisenä toimintona tai ulkoistettuna palveluna (Schneider 2009).

Tilintarkastaja on organisaation ulkopuolinen toimija, joka suorittaa toimeksiantoa kohdeyrityksen kanssa tekemään sopimukseen perustuen. Tilintarkastajan työ kohdistuu pääasiassa tilinpäätöksen tarkastamiseen, joka ajoittuu ennalta määrättyyn ajankohtaan vuodessa. Tilintarkastaja voi tarjota myös asiakasyritykselleen varmennuspalveluita, jotka ovat yleensä kertaluonteisia. Sisäisen tarkastuksen työ on sitä vastoin luonteeltaan jatkuvaa, sillä se toimii osana organisaatiota.

Tilintarkastajan valinnan ohella tilintarkastajan tehtävä, ja sen toteutus on määritelty lainsäädännössä, kun taas sisäisen tarkastuksen tehtävän määrää yrityksen johto. Säädöspohjan erilaisuus aiheuttaa huomattavan näkökulmaeron ulkoisen tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen välille. Tilintarkastuslain 3:15 § mukaisesti tilintarkastaja keskittyy

²¹ The Securities and Exchange Commission.

tarkastelemaan, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, sekä ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia. Sisäisen tarkastuksen tehtävien sisältö määräytyy sitä vastoin organisaation johdon tavoitteiden mukaisesti. Sisäisen tarkastuksen tekemissä tarkastuksissa arvioidaan yleensä operatiivisten ja liiketoiminnallisten tavoitteiden saavuttamista ja sisäisen valvontaympäristön kontrolleja. Tällöin sisäisen tarkastuksen pääasiallisena kiinnostuksen kohteena on liiketoiminnan tarkoituksenmukaisuuden arviointi toisin kuin tilintarkastajalla, jotka keskittyvät toiminnan lain mukaiseen oikeellisuuteen. (Lind 2009).

Sisäisen tarkastuksen tehtäväkenttä on tilintarkastajan tehtävää laajempi, sillä se kattaa koko organisaation liiketoiminnan. Liiketoiminnan tarkoituksenmukaisuuden arviointi on käsitteenä laajempi ja vaikeammin määriteltävissä kuin tilintarkastajan tehtäväkuva, joka määritelty tarkasti ISA-standardeissa. Myös tilintarkastajan työn aikaperspektiivi, joka käsittää menneisyyden painottuen edelliseen tilikauteen, on täsmällisempi kuin sisäisten tarkastajien kohdalla. Sisäiset tarkastajat kohdistavat työnsä menneisyyden lisäksi tulevaisuuteen, minkä ennustaminen on huomattavasti haasteellisempaa.

Arviointikriteeri	Tilintarkastaja	Sisäinen tarkastaja
1. Valitsija	Yhtiökokous	Yrityksen johto
2. Säädöspohja	Lakisääteinen / Pakottavaa	Vapaaehtoinen / Pakollinen pörssiyhtiöllä USA:ssa
3. Riippumattomuus	Yhtiöstä	Tarkastettavasta kohteesta
4. Työn ajoittuminen	Kertaluonteista / Ajoittaista	Jatkuvaa
5. Työn kohdistuminen	Tilinpäätös Tilikausi/ -kaudet, nykyhetkeen asti	Toiminta Menneisyys, nykyhetki, tulevaisuus
6. Riski	Tilinpäätöksen virheellisyys / Tilintarkastusriski	Tavoitteet jäävät saavuttamatta / Liikeriski

Taulukko 1. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen erot (Toiviainen 2010, mukailtu).

Lisäksi tilintarkastajaa ja sisäistä tarkastajaa erottavat riskikäsitteen erilaisuus ja riskin arvioinnin tavoitteet (Hannukkala 1998). Tilintarkastajan kokema riski on yrityskohtainen tilintarkastusriski, jonka arvioinnin perusteella tilintarkastaja suunnittelee tarkastustyönsä laajuuden ja tarkastustoimenpiteet tilinpäätöksen oikeellisuuden varmistamiseksi. Sisäisen tarkastuksen kohtaama riski on puolestaan yhteisön liikeriski, jota yhteisö pyrkii hallitsemaan erilaisten riskienhallintaprosessien kautta.

Yhtäläisyydet

Tilintarkastuksen tehtävänä on laillisuudenvalvonta, kun taas sisäisen tarkastuksen tehtävä on varmentaa yhteisön johdolle annettavan toiminnallisen ja taloudellisen informaation oikeellisuus ja riittävyys. Tästä tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen tavoite-erosta huolimatta, osapuolten käyttämät keinot omien tavoitteidensa saavuttamiseksi ovat usein samanlaisia. (Riistama 2006) Esimerkiksi organisaation valvontajärjestelmän tarkastamisen yhteydessä tilintarkastajien ja sisäisen tarkastuksen käyttävät tarkastusmenetelmät ovat usein yhteneviä, jolloin tilintarkastuksen on mahdollista hyödyntää sisäisen tarkastuksen tekemää työtä, mikäli toteaa sen olevan luotettavaa. Kuten tilintarkastussuosituksessa 610 ohjeistetaan, voi tilintarkastaja muuttaa tilintarkastustoimenpiteiden luonnetta, ajoitusta ja laajuutta hyödyntämällä sisäistä tarkastusta.

Toinen tilintarkastusta ja sisäistä tarkastusta yhdistävä ominaisuus on tarkastustyötä ja raportointia koskeva vaatimus riippumattomuudesta ja objektiivisuudesta (Riistama 2006). Sekä tilintarkastajan että sisäisen tarkastajan työ perustuu luottamukseen, minkä vuoksi riippumattomuus ehdottoman tärkeää on molemmille. Tilintarkastuslain 4:24 § mukaan tilintarkastajan on oltava riippumaton toimeksiantoa suorittaessaan ja järjestettävä toimintansa riippumattomuuden turvaavalla tavalla. Mikäli riippumattomuuden vaatimukset eivät täyty, on tilintarkastajan kieltäydyttävä vastaanottamasta toimeksiantoa tai luovuttava siitä.

Myös sisäisen tarkastuksen ammattistandardit (IIA 1100)²² edellyttävät sisäisiltä tarkastajilta riippumattomuutta tarkoittaen sellaisten olosuhteiden välttämistä, jotka uhkaavat sisäisen tarkastuksen toiminnon tai sisäisen tarkastuksen johtajan tehtävien puolueetonta hoitamista.

²² IIA 1100 – Riippumattomuus ja objektiivisuus

Riippumattomuus edellyttää näin ollen sitä, että sisäisen tarkastuksen johtajalla on oltava suora ja esteetön keskusteluyhteys ylimpään johtoon ja hallitukseen. Käytännössä tämä toteutetaan sopimalla sisäisen tarkastuksen säännöllisestä raportoinnista hallitukselle tai hallituksen tarkastusvaliokunnalle (Holopainen ym., 2006, 83). Sisäisen tarkastuksen riippumattomuus tarkoittaa myös sitä, että sisäisen tarkastuksen tehtävää ei voida hoitaa muun työtehtävän ohessa organisaatiossa (Riistama 2006).

Tilintarkastajilta ja sisäisiltä tarkastajilta edellytettävän riippumattomuuden kohde on kuitenkin toisistaan poikkeavia. Tilintarkastajan valitsevat yhteisön omistajien yhtiökokouksessa, ja tilintarkastajalta edellytetään riippumattomuutta nimenomaan tarkastuskohteen hallituksesta ja toimivasta johdosta. Sisäisen tarkastuksen kohdalla yhteisön hallitus, tarkastusvaliokunta tai usein myös toimeenpaneva johto valitsevat työhön sisäiset tarkastajat tai sisäisen tarkastuksen johtajan, jolloin riippumattomuus kohdistuu pääasiassa toimivan johdon suoranaisiin alaisiin ja tarkastettavista toiminnoista vastuussa oleviin henkilöihin. (Riistama 2006; Holopainen ym., 2006, 74).

Riippumattomuuden lisäksi tilintarkastajaa ja sisäistä tarkastajaa yhdistävät ammattitaidon vaade ja salassapitovelvollisuus. Tilintarkastuslaki 4:20 § velvoittaa tilintarkastajaa suorittamaan laissa tarkoitettuja tehtäviä ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen. Lisäksi tilintarkastuslaissa 4:21 § vaaditaan tilintarkastajaa ylläpitämään ja kehittämään ammattitaitoaan. Tilintarkastuslakia vastaavat vaatimukset sisältyvät myös sisäisen tarkastuksen ammattistandardeihin (IIA 1200, 1210, 1230)²³, jotka edellyttävät sisäisiltä tarkastajilta toimeksiantojen suorittamista ammattitaitoisesti ja ammatillisella huolellisuudella sekä kehittämään jatkuvasti ammatillisia tietojaan, taitojaan ja pätevyyttään. Lisäksi sisäisen tarkastuksen ammattistandardit suosittelevat, sisäistä tarkastajaa osoittamaan pätevyytensä IIA:n tai muun ammatillisen järjestön antaman todistuksen avulla ja hankkimalla vastaavan nimityksen.

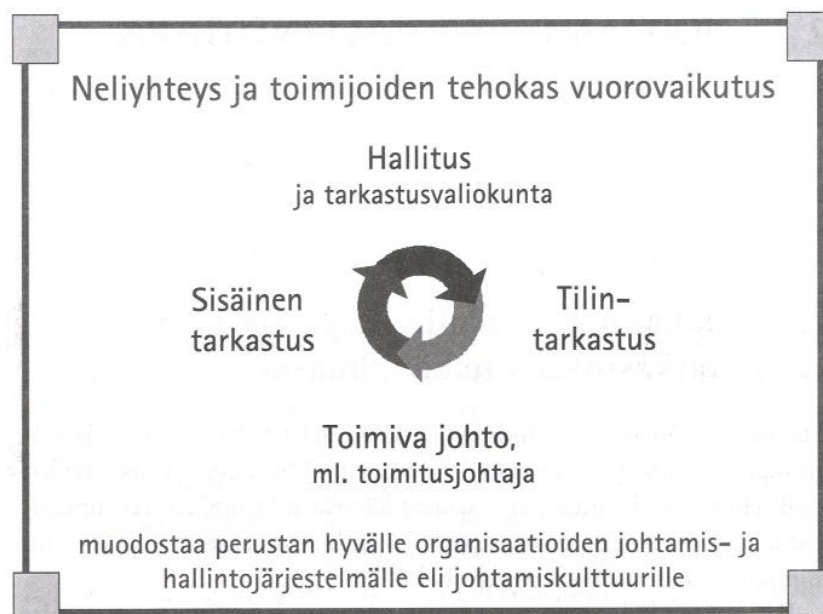
Tilintarkastajia kuin myös sisäisiä tarkastajia koskee lisäksi salassapitovelvollisuus. Sisäisten tarkastajien eettisissä säännöissä ei puhuta suoraan salassapitovelvollisuudesta

²³ IIA 1200 – Ammattitaito ja ammatillinen huolellisuus, IIA 1210 – Ammattitaito, IIA 1230 – Jatkuva ammatillinen kehittyminen

tilintarkastuslain 4:26 § ”Tilintarkastajan salassapitovelvollisuus” tavoin vaan salassapitovelvollisuus sisältyy sisäisen tarkastajalta vaadittavaan luottamuksellisuuteen. Luottamuksellisuudella viitataan sisäisen tarkastajan kykyyn huomioida saamansa tiedon merkittävyys ja ymmärrykseen pitää arkaluontoinen tieto salassa ilman asiaankuuluvaa valtuutta tai lakiin perustavaa velvollisuutta paljastaa tietoa.

3.2 Yhteistyötä säätelevä normisto

Sisäisen tarkastuksen kansainvälinen kattojärjestö, IIA on määritellyt organisaation johtamis- ja hallinnointijärjestelmän prosessien ja rakenteiden yhdistelmäksi, jota yrityksen hallitus tai vastaava toimielin käyttää informoidakseen ja johtaakseen organisaatiota sekä toimeenpannukseen ja seuratakseen organisaation toimintoja asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. IIA mukaan organisaation johtamis- ja hallinnointitavan neljä keskeistä toimijaa ovat organisaation hallitus, toimiva johto ja sisäinen tarkastus sekä tilintarkastus (Kuva 9). Näiden neljän toimijan välillä toiminnan koordinoinnin ja tiedonvälityksen tulisi toimia tehokkaasti, mutta samalla myös tasapainoisesti, jotta organisaation hyvä johtamis- ja hallinnointijärjestelmä toteutuisi. Jokainen ydintoimia, omasta roolistaan huolimatta, nähdään yhtä merkityksellisenä organisaation ohjaamisen kannalta. Yrityksen näkökulmasta tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyö on keskeistä toimivan ja tarkoituksenmukaisen johtamis- ja hallinnointijärjestelmän toteuttamiseksi. (Holopainen ym., 2006, 23).

Kuva 9. The Institute of Internal Auditorsin kehikko (Holopainen ym., 2006, 24).

Kuten johtamis- ja hallinnointikehys havainnollistaa ulkoisen tilintarkastajan ja sisäisen tarkastuksen onnistuneen yhteistyön ratkaisevana tekijänä on yhteistyön koordinointi. Yhteistoiminnan tärkeys on otettu huomioon sekä tilintarkastajien että sisäisen tarkastuksen toimintaa ohjaavissa ammattistandardeissa ja suosituksissa. Tilintarkastuksen osalta yhteistyötä käsitellään tilintarkastuksen suunnittelun yhteydessä, jonka ohjeistukseksi KHT-yhdistys on julkaisut IFAC:in antaman tilintarkastussuosituksen 610 ”Sisäisen tarkastuksen työn hyödyntäminen”. Sisäisen tarkastuksen osalta yhteistyötä käsitellään IIA:n antamissa ja Sisäiset tarkastajat ry:n suomeksi kääntämissä ammattistandardeissa ja käytännön ohjeissa.

Tilintarkastusstandardi 610 ja sisäisten tarkastajien ammattistandardi 2050

KHT-yhdistyksen antama, tilintarkastussuositus 610 ohjeistaa tilintarkastajia sisäisen tarkastuksen tekemän työn arvioinnissa. Yhteistyön rakentaminen yrityksen sisäisen tarkastuksen yksikön ja tilintarkastajan välillä on tilintarkastusstandardin mukaisesti tilintarkastajan päätettävissä. Ennen yhteistyöhön ryhtymistä tilintarkastajan velvollisuutena on kuitenkin arvioida sisäisen tarkastuksen tekemän työn luotettavuus ja tehtävä tämän arvioinnin perusteella päätös sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämisestä tilinpäätöstarkastuksessa (ISA 315.23).

Luotettavuuden varmistamiseksi tilintarkastajan on arvioitava sisäisen tarkastuksen asema organisaatiossa, sen toiminnan laajuus ja tekninen osaaminen sekä huolellisuus, toisin sanoen sitä, onko tarkastukset suunniteltu, valvottu ja läpikäyty sekä dokumentoitu asianmukaisesti. Lisäksi tilintarkastajan on arvioitava, onko sisäisillä tarkastajilla riittävä koulutus ja toimintakyky toimiakseen luotettavalla tavalla tehtävässään. (KHT-yhdistys 2009a, 534-537).

Kohtuullisen luotettavuustason saavuttamiseksi sisäisen tarkastuksen on siis täytettävä tilintarkastajan asettama laatuvaatimus. Karisen ja Kotosen (2005) mukaan sisäisen tarkastuksen objektiivisuus, pätevyys ja työn tehokkuus ovat tekijöitä, joilla on välitön vaikutus sisäisen tarkastuksen toiminnan laatuun. Huolimatta sisäisen tarkastuksen laadukkaasta ja riittävän luotettavuustason ylittävästä työstä, tilintarkastussuositus 610 korostaa, että yhteistyö sisäisen tarkastuksen kanssa ei vähennä millään tavoin ulkoisen tilintarkastajan yksin kantamaa vastuuta antamastaan tilintarkastuslausunnostaan.

Tilintarkastussuosituksen 610 mukaan sisäinen tarkastus voi vaikuttaa tilintarkastajan tekemään riskiarvioon tarkastuskohteesta ja muuttaa näin tilintarkastustoimenpiteiden luonnetta, ajoitusta ja laajuutta. Mikäli tilintarkastaja toteaa sisäisen tarkastuksen olevan

tehokasta, tilintarkastaja voi esimerkiksi rajoittaa tekemiensä tilintarkastustoimenpiteiden laajuutta. Käytännön tasolla tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyön lähtökohtana on tilintarkastusstandardin 610 mukaisesti sisäisen tarkastuksen vuosisuunnitelma, johon tilintarkastajan tulee perehtyä suunnitellessaan sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämistä.

Sisäisen tarkastuksen vuosisuunnitelman ohella tilintarkastajalla tulee olla mahdollisuus perehtyä sisäisen tarkastuksen raportteihin. Sisäisten tarkastajien ammattistandardi 2050 ”Koordinointi” ohjeistaa sisäisen tarkastuksen johtajaa vaihtamaan tietoa sekä koordinoimaan toimintoja ulkoisten arviointi- ja varmistus- sekä konsultointipalveluja tarjoavien tahojen kanssa. Tämän standardin tarkoituksena on välttää kaksinkertaisen tarkastustyön tekeminen, ja varmistaa, että kaikki toiminnan osa-alueet tulevat katetuksi. Käytännössä sisäisillä tarkastajilla on ammattistandardiensa nojalla velvollisuus ilmoittaa tilintarkastajille sellaisista merkittävistä havainnoista, joilla on mahdollisesti vaikutusta ulkoisen tarkastuksen työhön. Sama velvollisuus koskee myös tilintarkastajia, heidän tulee kertoa sisäiselle tarkastukselle merkittävistä seikoista, joilla saattaa olla vaikutusta sisäiseen tarkastukseen.

Sisäisen tarkastuksen työn hyödynnettävyyden varmistamiseksi tilintarkastajien tulee sopia sisäisen tarkastuksen kanssa muun muassa työn ajoituksesta, kattavuudesta, tehdyn työn dokumentoinnista ja työpapereiden läpikäynnistä sekä raportoinnista. Tilintarkastusstandardissa 610 kehoitetaan tilintarkastajia järjestämään säännöllisesti kokouksia sisäisen tarkastuksen kanssa tehokkaamman yhteistyön saavuttamiseksi. Yhteisissä palavereissa käydään läpi molempien osapuolten tarkastussuunnitelmat, työn koordinointi ja tärkeimmät tarkastustulokset (Lind 2009).

Sisäisen tarkastuksen laadun arviointi

Tilintarkastajan tekemä arvio sisäisen tarkastuksen luotettavuudesta on saanut laajasti huomiota tieteellisessä tutkimuksessa. Empiirisissä tutkimuksissa on keskitytty tutkimaan sisäisen tarkastuksen laatua ja tilintarkastajan luottamuspäätökseen vaikuttavia tekijöitä. (Gramling ym., 2004). Gramling ym. (2004) toteaa aikaisempien tutkimuksien löytäneen lukuisia eri kriteerejä, joiden avulla tilintarkastajat arvioivat sisäisen tarkastuksen laatua. Tärkeimpinä arviointikriteereinä tilintarkastajat ovat käyttäneet, esimerkiksi sisäisen tarkastuksen riippumattomuutta, objektiivisuutta, pätevyyttä ja kokemusta sekä kohdeorganisaation toimintojen ja prosessien tuntemusta. Tilintarkastajat ovat arvioineet sisäisen tarkastuksen pätevyyttä muun muassa suoritettujen sisäisen tarkastuksen CIA-ammattitutkintojen perusteella.

Empiirisissä tutkimuksissa on tutkittu myös tilintarkastajan näkemystä tilintarkastusstandardeissa esitettyjen arviointikriteerien keskinäisestä tärkeysjärjestyksestä. Tutkimusten kolme keskeisintä kriteeriä ovat olleet sisäisen tarkastuksen pätevyys ja objektiivisuus sekä suoritettun tarkastustyön laatu. Schneiderin (1984) mukaan tilintarkastajat pitävät sisäisen tarkastuksen suorittamaa tarkastustyötä tärkeimpänä arviointikriteerinään, pätevyyden ollessa toiseksi tärkein ja objektiivisuuden ollessa kolmanneksi tärkein kriteeri. Myöhemmässä tutkimuksessaan Schneider (1985) totesi sisäisen tarkastuksen työsuorituksen ja pätevyyden olevan lähes yhtä tärkeitä kriteereitä kun taas objektiivisuus koettiin vähemmän tärkeäksi.

3.3 Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön edut ja haasteet

Tilintarkastajan näkökulmasta yhtenä merkittävimpänä yhteistyön etuna on sisäisen tarkastuksen asiantuntijuus tarkastuskohteen prosesseihin, menettelytapoihin ja toimintaympäristöön liittyen (Schneider 2009). Tilintarkastajalta edellytetään vankkaa toimialatuntemusta ja perehtyneisyyttä tarkastuskohteeseen, jotta hän kykenee arvioimaan toimeksiantonsa tilintarkastusriskin mahdollisimman tarkasti (ISA 315). Lisäksi tilintarkastajalla täytyy olla näkemystä tarkastuskohteen, ja sen toimialan tulevaisuuden kehityksestä, jotta hän pystyy arvioimaan yrityksen liiketoimintariskejä, ja niiden vaikutusta yrityksen liiketoiminnan jatkuvuuteen (ISA 570)²⁴.

Sisäinen tarkastus voi asiantuntijuudellaan ja tietoudellaan auttaa huomattavasti ulkoista tarkastusta, sillä tilintarkastajan on mahdotonta saavuttaa samantasoista tietämystä organisaation ulkopuolisena toimijana. Sisäisten tarkastajien tehtäväalueena on organisaation sisäisen valvonnan arvioiminen ja kehittäminen, minkä vuoksi tilintarkastajat voivat saada arvokasta tietoa sisäisen valvonnan rakenteesta ja tehokkuudesta omien arvioiden tekemisen tueksi. Esimerkiksi olennaisen virheellisyyden riskiä arvioidessa, tilintarkastajan on mahdollista tehdä sisäisille tarkastajille tiedusteluja, kerätäkseen arviointinsa kannalta tarpeellista tietoa. (Halonen & Steiner, 2010, 157). Sisäinen tarkastus on myös merkittävä tuki tilintarkastajille väärinkäytösriskin arvioinnissa. KPMG:n tekemän tutkimuksen mukaan, yritysjohto uskoo väärinkäytösten paljastuvan todennäköisemmin sisäisen tarkastuksen tai muun organisaation henkilöstön (47 %) kuin tilintarkastajien (9 %) toimesta (KPMG 2009).

²⁴ ISA 570 – Epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta (KHT-yhdistys 2009a, 513)

Yhteistyösuhteen molemmin puoleisena etua nähdään olevan päällekkäisen työn välttäminen (Schneider 2009). Tarkastustehtävien jakaminen on keskeinen osa yhteistyötä, sillä samojen kohteiden tarkastaminen kahteen kertaan, sekä tilintarkastajan että sisäisen tarkastajan toimesta, on tehotonta ja usein tarkastettavien osalta hämmentävää (Riistama 2006). Onnistunut yhteistyön koordinointi voi myös tehostaa tarkastustoimintaa, minkä seurauksena organisaation yleiskustannuksen alenevat (Schneider 2009).

Organisaation näkökulmasta tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyö voi pienentää myös tilintarkastajalle maksettavaa palkkiota. Schneider (2009) toteaa tilintarkastuspalkkion pienenemisen olevan seurausta sisäisen tarkastuksen tilintarkastajia avustavasta työstä tai tilintarkastusriskin alenemisesta. Tilintarkastusriski voi pienentyä, kun sisäistä valvontajärjestelmää vahvistetaan sisäisen tarkastuksen toiminnolla. Wallace (1984) on havainnut, että yritysten investoinnit sisäiseen tarkastukseen alentaa ulkoisen tarkastuksen kustannuksia erityisesti silloin, kun sisäisen tarkastuksen resursseja kohdistetaan tilintarkastajia avustavaan työhön.

Myös Felix ym. (2001) on todennut, että sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen työmäärän välillä on merkittävä yhteys. Heidän tekemänsä tutkimus osoitti, että sisäisen tarkastuksen myötävaikutus tilinpäätöstarkastukseen alentaa tilintarkastuksen palkkiota, sillä tilintarkastajan työmäärä vähenee. Mitä laadukkaampaa sisäisen tarkastuksen työ on, sitä enemmän sisäinen tarkastus voi avustaa tilintarkastajia tilinpäätöstarkastuksessa. Tarkastuskohteen toimintariskin kasvaessa sisäisen tarkastuksen merkitys tilintarkastajan apuna näytti tutkimuksessa kuitenkin pienenevän, kun taas yhteistyön merkitys muuten kasvoi.

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön vaikutuksesta tilintarkastuspalkkioon ei kuitenkaan olla empiirisessä tutkimuksessa yksimielisiä. Esimerkiksi Goodwin-Stewart ja Kent (2006) havaitsivat tutkimuksessaan, että sisäinen tarkastus nostaa ulkoisen tarkastuksen palkkiota. Aiempien tutkimusten ristiriitaisiin tutkimustuloksiin perehdytään luvussa 4 tarkemmin.

Yhteistyösuhteen merkittävänä haasteena on sisäisen tarkastuksen resurssien rajallisuus. Suomessa, missä yritykset ovat suhteellisen pieniä, on varsin yleistä, että sisäisestä tarkastuksesta vastaa yhden tai parin hengen tiimi. Tällöin resurssien puutteellisuudesta johtuen sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen yhteistyö voi rajoittua ainoastaan tiedon vaihtoon osapuolten tekemistä havainnoista. Myös esimerkiksi johdon antamat toimeksiannot voivat

työllistää sisäistä tarkastusta niin tiivisti, että sisäisen tarkastuksen resurssit eivät riitä tilintarkastajan näkökulmasta hyödyllisiin tarkastuskohteisiin. Lisäksi haasteita sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämiseen voivat aiheuttaa sisäisen tarkastuksen henkilöstön poissaolot, jolloin tarkastussuunnitelman mukaiset tarkastukset lykkääntyvät tai peruuntuvat kokonaan. Myös osapuolten vuosisuunnitelmien eriaikaisuus voi estää sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämisen tilintarkastuksessa. Ongelmia yhteistyösuhteeseen tuo myös avainhenkilöiden vaihtuvuus, minkä seurauksena yhteistyösuhteen rakentaminen täytyy aloittaa aina uudelleen (Lind 2009).

3.4 Komplementti- ja substituuttiteoria

Aikaisemman kirjallisuuden perusteella sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen suhdetta voidaan selittää substituutti- ja komplementtiteorioiden avulla. Substituuttiteorian mukaan ulkoista tilintarkastusta ja muita yritysten toiminnan valvontamekanismeja, kuten sisäistä tarkastusta ja corporate governance- suosituksia käytetään korvaamaan toisiaan. Hyvän sisäisen valvontajärjestelmän on uskottu vähentävän tilintarkastajan tekemää työtä ja näin vähentävän yrityksille syntyneitä tilintarkastuskustannuksia (ks. esim. Wallace 1984; Felix ym. 2001; Schneider 1985, 2009). Sitä vastoin komplementtiteorian mukaan organisaation sitoutuminen hyvään hallinnointitapaan, lisää tarkastuksen kysyntää ja täten myös tilintarkastuspalkkiota. Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen nähdään tällöin täydentävän toisiaan, toisin sanoen luotettava sisäisen tarkastuksen funktio, joka tuottaa laadukasta tietoa, lisää myös laadukkaan tilintarkastuksen kysyntää. (ks. esim. Goodwin-Stewart ym. 2006; Hay ym. 2008; Niemi 2010).

Substituuttiteoria

Substituuttiteoria perustuu pitkälti tilintarkastajan luottamukseen sisäisen tarkastuksen riittävästä laadusta. Kuten tilintarkastussuositus 610 korostaa, tilintarkastajan on arvioitava sisäisen tarkastuksen luotettavuutta, mikäli hän aikoo käyttää hyödykseen sisäisen tarkastuksen työtä. Luotettavuuden arvioinnissa on keskeistä arvioida sisäisen tarkastuksen suorittaman työn laajuutta ja tarkoituksenmukaisuutta sekä työn suorittaneiden henkilöiden ammatillista pätevyyttä. Schneiderin (1984) tutkimuksen mukaan tilintarkastajat pitivät tärkeimpänä tekijänä luotettavuuden arvioinnissa sisäisen tarkastajan suorittamaa työtä, toisena pätevyyttä ja kolmantena objektiivisuutta.

Useat aikaisemmat empiiriset tutkimukset tukevat substituuttiteorian mukaista näkemystä ulkoisen tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen toisiaan korvaavasta luonteesta. Felix ym. (2001) ovat havainneet tutkimuksessaan, että sisäisen tarkastuksen osallistuminen tilinpäätöstarkastukseen vähentää tilintarkastuksen työmäärää. Mitä suurempi vaikutus sisäisellä tarkastuksella oli tilinpäätöstarkastukseen, sitä pienemmäksi tilintarkastuspalkkio muodostui. Erityisesti sisäisen tarkastuksen laadulla havaittiin tutkimuksessa olevan merkittävä vaikutus. Myös Schneider (2009) on havainnut, että tilintarkastuskustannuksia on mahdollista pienentää, kun sisäisen tarkastuksen työllä korvataan ulkoisen tilintarkastajan tarkastustyötä. Schneider toteaa, että sisäisten tarkastajien kehittynyt osaaminen ja tarkastustehtävien laajentuminen, parantaa tilintarkastajan mahdollisuutta luottaa sisäiseen tarkastukseen ja täten hyödyntää sisäisen tarkastuksen tarjoamaa apua tarkastustyössään. Toisin sanoen panostamalla sisäisen tarkastuksen laatuun, yritykset voivat pyrkiä pienentämään tilintarkastuskuluja tilintarkastajien työmäärän vähenemisen myötä.

Wallacen (1984) tutkimuksen mukaan yritys voi saavuttaa keskimäärin 10 prosentin säästön tilintarkastuspalkkiossa sisäisen tarkastusyksikön olemassaololla. Sisäinen tarkastus voi pienentää tilintarkastuspalkkiota parantamalla yrityksen sisäistä valvontajärjestelmää, suorittamalla tarkastuksia ja avustamalla ulkoisia tarkastajia tilinpäätöstarkastuksen tekemisessä. Kustannussäästöjä syntyi myös siten, että sisäinen tarkastaja korvasi tilintarkastajan vierailuja yrityksen toimipisteissä omilla käynneillään.

Komplementtiteoria

Monet empiiriset tutkimukset, erityisesti 2000-luvulla toteutetut ovat osoittaneet, että tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen välinen suhde on komplementtiteorian mukaisesti pikemminkin toisiaan täydentävä kuin korvaava. Tutkimuksissa havaittua täydentävää suhdetta on pyritty selittämään monien eri tekijöiden avulla. Yhtenä keskeisimpänä selitystekijänä voidaan pitää yrityksen sitoutumista corporate governance- suositukseen, joka nostaa organisaation valvontatasoa kokonaisuudessaan (Goodwin-Stewart ym., 2006; Hay ym., 2008). Yritykset, jotka ovat vahvasti sitoutuneet hyvän hallinnointitavan noudattamiseen, sitoutuvat todennäköisemmin myös laadukkaaseen sisäisen tarkastuksen ylläpitämiseen ja ovat valmiimpia maksamaan laadukkaammasta tilintarkastuksesta. Sisäinen ja ulkoinen tarkastus nähdään tällöin merkittävänä osa-tekijänä corporate governance- mallissa. (Goodwin-Stewart ym. 2006). Laadukkaammalla tilintarkastuksella tarkoitetaan tilinpäätöstarkastuksen määrän

ja laajuuden kasvattamista, jotta riski virheellisen tilinpäätösinformaation antamisesta pienentyisi.

Hay ym. (2008) osoittavat, että yrityksen investoinnit sisäiseen tarkastukseen ja corporate governance- suosituksen noudattamiseen, lisäävät ulkoisten tilintarkastuspalveluiden kysyntää. Tutkimuksen mukaan aktiivinen valvontamekanismien käyttö, kuten corporate governance- suosituksen noudattaminen ja suurten osakkeenomistajien olemassaolo vaikutti positiivisesti tilintarkastuksen kysyntää. Huomion arvoista tutkimuksessa on kuitenkin se, että tuloksien komplementaarinen luonne liittyi ympäristöön, jossa yrityksen hallinnointitapaa ei ollut säädetty tiukasti. Nämä tutkimustulokset antavat viitteitä siitä, että corporate governance- suosituksen muuttuminen kaikkia yhtiötä velvoittavaksi, vähentäisi valvontamekanismien selitysvoimaa komplementtiteoriassa.

Toisena komplementtiteoriaa selittävä tekijänä voidaan pitää hallituksen jäsenistä muodostettua tarkastusvaliokuntaa, jonka tehtävänä on taloudellisen raportoinnin valmistelu ja valvonta. Goodwin-Stewartin ja Kentin (2006) mukaan tarkastusvaliokunnan olemassaolo ja tarkastusvaliokunnan kokoontumistiheys sekä sisäisen tarkastuksen käytön kasvu suurentavat yrityksen tilintarkastuspalkkiota. Erityisesti tarkastusvaliokunnan jäsenten pätevyydellä tutkijat havaitsivat olevan vaikutusta tilintarkastuspalkkioon, kun taas tapaamistiheyden tai jäsenten riippumattomuuden nähtiin vaikuttavan vähemmän. Tutkimuksen mukaan yritykset, joilla on aktiivinen ja kokenut tarkastusvaliokunta, ja jotka investoivat huomattavasti sisäiseen tarkastukseen, vaativat myös laadukasta ulkoista tarkastusta. Tutkijat havaitsivat korkean tilintarkastuspalkkion olevan yhteydessä myös parempaan sisäisen tarkastuksen tasoon. Tämä tarkoittaa, että kokeneet tarkastusvaliokunnan jäsenet pitävät sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen roolia merkittävänä yrityksen hallinto- ja ohjausjärjestelmän kannalta.

Myös Mat Zain ym. (2006) havaitsivat tutkimuksessaan, että sisäiset tarkastajat itse uskoivat pystyvänsä myötävaikuttamaan tilinpäätöstarkastukseen paremmin silloin, kun heillä oli käytössään hyvät resurssit ja tukenaan tehokas tarkastusvaliokunta. Tutkijoiden mukaan keskeisinä vaikuttavina tekijöinä olivat sisäisen tarkastusfunktion koko, sisäisten tarkastajien aiempi kokemus ja käytössä oleva aika sekä sisäisten ja ulkoistentarkastajien vuorovaikutussuhde.

Kolmantena selittävä tekijänä tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen komplementaariselle suhteelle, on kirjallisuudessa esitetty olevan hallituksen jäsenten intressi minimoida

henkilökohtainen riski. Erityisesti ulkopuoliset hallituksen jäsenet ovat halukkaita säilyttämään hyvän maineensa, koska he usein istuvat myös muiden yritysten hallituksissa, jolloin henkilökohtainen kustannus hyvän maineen menettämisestä kasvaa. Hyvän maineen varmistamiseksi ulkopuoliset hallituksen jäsenet vaativat sekä laadukasta sisäistä tarkastusta että ulkoista tilintarkastusta, jotta virheellisen tilinpäätösinformaation riski minimoituisi. (Carcello ym. 2002).

Carcello ym. (2002) perustelivat ulkopuolisten hallituksen jäsenten halukkuutta parantaa sisäisen tarkastuksen ja ulkoisen tarkastuksen varmuutta myös sillä, että hallitukset jäsenet eivät itse suoranaisesti joudu maksamaan laajemmasta tarkastuksesta syntyneitä kuluja, vaan ne rasittavat yrityksen muita sidosryhmiä. Myös Knechel ja Willekens (2006) totesivat tutkimuksessaan, että ulkopuolisten johtajien suurempi määrä hallituksessa, nostaa yrityksen tilintarkastuskuluja. Ulkopuoliset hallituksen jäsenet vaativat korkeampaa varmuustasoa tilinpäätösinformaatiolta suojellakseen omaa mainettaan.

Myös Niemen ym. (2010) tutkimus, jossa tilintarkastuspalkkion lisäksi huomioitiin tilintarkastukseen käytettyjen työtuntien vaikutus, osoitti positiivisen yhteyden sisäisen valvontajärjestelmän laadun ja tilintarkastuksen laajuuden välillä. Tämä tarkoittaa, että osa yrityksistä vaatii korkeampaa varmuustasoa, mikä johtaa yrityksissä lisäinvestointeihin sisäistä kontrollijärjestelmää ja ulkoista tarkastusta koskien. Yrityksen sisäisten kontrollien korkea laatu johtaa vaatimukseen korkeammasta tilintarkastuksen varmuustasosta. Samassa tutkimuksessa tosin ei havaittu yhteyttä sisäisen tarkastuksen olemassaolon ja ulkoisen tarkastuksen määrän välillä, kun toimintaympäristö on vähän säädelty ja oikeudenkäyntiriski on alhainen, kuten esimerkiksi Suomessa. Toisin sanoen sisäisen tarkastusyksikön olemassaolo ei vähennä tilintarkastajan työtä, vaikka sisäisen tarkastuksen laadun todettiin olevan korkeampi niissä yrityksissä, joissa sisäisen tarkastuksen funktio oli järjestetty. (Niemi ym. 2010). Tämä tutkimustulos on ristiriidassa edellä esitetyn Goodwin-Stewartin ja Kentin (2006) tutkimuksen kanssa.

5 TUTKIMUSMENETELMÄ JA AINEISTO

5.1 Teemahaastattelu

Tutkimuksen empiirisen osan aineisto kerättiin käyttämällä puolistrukturoitua haastattelumenetelmää, joka tunnetaan myös nimellä teemahaastattelu (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47). Haastattelujen tavoitteena oli selvittää käytännön tasolla, miten tilintarkastajat kokevat sisäisen tarkastuksen vaikuttavan tilintarkastusprosessiin ja tilintarkastuksen määrään sekä kartoittaa heidän näkemystään sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen suhteesta. Tutkielman aiheen kannalta on perusteltua käyttää tutkimusmenetelmänä teemahaastattelua, sillä se mahdollistaa keskustelumaisen haastattelutilanteen, joka etenee etukäteen suunniteltujen kysymysten varassa, mutta kuitenkin niin että kysymysjärjestystä ja -muotoa on mahdollista säädellä haastattelukohtaisesti (Emt., 36).

Haastattelujen suunnitteluvaiheessa oli jo tiedossa, että haastattelut saattavat olla hyvin erilaisia haastateltavien tilintarkastuskokemuksesta ja heidän asiakasyritysten sisäisten tarkastusfunktioiden rakenteesta johtuen. Tutkimusongelman selvittämiseksi oli kuitenkin keskeistä, että haastatteluissa käydään tietyt asiakokonaisuudet läpi, minkä vuoksi teemahaastattelu osoittautui strukturoimatonta syvähaastattelua tarkoituksenmukaisemmaksi tutkimusmenetelmäksi. Teemahaastattelun sopivuutta tähän tutkimukseen tuki myös se ennakkotieto, että tutkimuksen aihe saattaa tuottaa monitahoisia ja odottamattomia vastauksia, jotka edellyttävät lisäkysymyksiä esittämistä. Tämä ennakkotieto poisti mahdollisuuden käyttää lomaketutkimusta aineiston keruumenetelmänä (Hirsjärvi & Hurme, 35).

Tutkielman aiheeseen liittyvät aikaisemmat tutkimukset (ks. esim. Schneider 1985, Goodwin-Stewart ym., 2006; Hay ym., 2008; Niemi ym., 2010) ovat keskittyneet tutkimaan sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen välistä suhdetta pääasiassa kvantitatiivisin menetelmin. Näiden tutkimusten tulosten ristiriitaisuudesta johtuen, tilastollisen tutkimuksen toistamisen ei nähty tuottavan lisäarvoa tämän tutkimuksen aiheeseen eikä palvelevan tutkimuksen tavoitetta. Tämän tutkimuksen pyrkimyksenä on saada syvällistä tietoa sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen välisestä suhteesta, siihen vaikuttavista tekijöistä ja seurauksista tilintarkastajien näkökulmasta. Teemahaastattelu ei edellytä haastateltavilta tiettyä kokeellisesti tuotettua yhteistä kokemusta, vaan menetelmä korostaa haastateltavien yksilöllisiä tulkintoja ja määritelmiä tutkittavista asioista (Hirsjärvi & Hurme 2008, 48). Lisäksi teemahaastattelumenetelmän avulla on mahdollista saada paljon sellaista

tutkimustietoa, joka voi jäädä tilastollisesti suuntautuneissa menetelmissä tutkijalta huomaamatta (Emt., 35).

Teemahaastattelumenetelmässä haastattelukertojen määrä tai aiheen käsittelyn syvyys ei ole keskeistä vaan olennaisinta on se, että haastattelu etenee tiettyjen teemojen varassa yksityiskohtaisten kysymysten sijaan (Hirsjärvi & Hurme 2008, 48). Tämän tutkimuksen haastattelut muodostuivat viidestä teemasta, jotka oli avattu tarkempiin yksittäisiin kysymyksiin (Liite 1). Haastatteluteemat olivat tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön rakenne, sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastusprosessiin, yhteistyön vaikutukset ja yhteistyöhön vaikuttavat sisäisen tarkastuksen ominaisuudet sekä muiden mahdollisten yhteistyöhön vaikuttavien tekijöiden kartoitus. Tehdyissä haastatteluissa käytiin ennalta suunnitellut teemojen mukaiset kysymykset vapaamuotoisesti läpi kysymysjärjestyksen kuitenkin vaihdella haastattelukohtaisesti. Useissa haastatteluissa kaikkia kysymyksiä ei ollut tarpeen edes esittää, vaan vastaukset tulivat esille jo haastateltavan itse kertomana. Mikäli haastateltava halusi puhua enemmän jostain teemasta, keskityimme haastattelussa siihen, koska pyrkimyksenä oli saada haastateltava puhumaan mahdollisimman vapaasti pientä ohjailua lukuun ottamatta. Näin ollen jokainen haastattelu muodostui ainutlaatuiseksi, ja jokaisessa haastattelussa painottui eri osa-alue tilintarkastajan omien mieltymysten mukaisesti.

5.2 Haastatteluaineisto

Tutkimuksen aineisto kerättiin haastatteleamalla KHT-tilintarkastajia Suomen neljästä johtavasta tilintarkastusyhteisöstä, joista käytetään nimitystä *Big four* -yhteisöt. Nämä tilintarkastusyhteisöt ovat Deloitte Oy, Ernst & Young Oy ja KPMG Oy Ab sekä PricewaterhouseCoopers Oy. Haastatteluja tehtiin kaikissa neljässä johtavassa tilintarkastusyhteisössä, jotta tilintarkastusyhteisökohtaiset eroavaisuudet on mahdollista kartoittaa, ja niiden mahdollinen vaikutus tutkimuskohteeseen huomioida.

Haastattelujen kohderyhmäksi valittiin KHT-tutkinnon suorittaneita tilintarkastajia, jotta haastateltavien riittävästä tilintarkastuskokemuksesta voitiin varmistua. Lisäksi ennen haastattelujen toteuttamista varmistettiin, että haastateltavilla oli myös aikaisempaa kokemusta työskentelystä sisäisten tarkastajien kanssa. Harkinnanvarainen näyte on tutkimustavoitteen kannalta perusteltua, sillä se mahdollistaa syventymisen sekä tilintarkastajien mielipiteisiin että näkemyksiin sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen suhteesta. Kvalitatiivisesti suuntautuneessa tutkimuksessa harkinnanvaraisella näytteellä pyritään

tilastollisen yleistettävyyden sijaan ymmärtämään tutkimuksen kohteena olevaa tapahtumaa syvällisemmin ja tutkimaan sen yksityiskohtia (Hirsjärvi & Hurme 2008, 59).

Haastatteluja tehtiin kahdeksan kappaletta, jonka jälkeen uusien haastatteluiden ei uskottu enää antavan olennaisesti uutta tietoa tutkielman aiheesta. Haastattelut toteutettiin ajalla 8.-29.6.2010. Haastattelupyynnöt lähetettiin sähköpostitse, ja osa sovittiin suoraan puhelimitse. Yksi haastatteluista toteutettiin puhelinhaastatteluna maantieteellisistä syistä, ja loput haastatteluista tehtiin kukin tilintarkastusyhteisön neuvottelutiloissa eripuolilla Helsinkiä. Haastateltaville toimitettiin haastatteluteemat ennakkoon sähköpostilla, mutta itse haastattelukysymyksiä ei paljastettu etukäteen. Tällä haluttiin varmistaa se, että haastateltavat puhuvat mahdollisimman vapaasti haastattelutilanteessa ilman että vastauksia olisi mietitty ennakkoon. Kaikki haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin.

Haastattelujen kestot vaihtelivat 40-67 minuuttiin ja niistä muodostui yhteensä 77-sivuinen tekstiaineisto. Haastateltavien tilintarkastuskokemus vaihteli kuudesta vuodesta noin kolmeenkymmeneen vuoteen. Yksi haastateltavista oli suorittanut KHT-tilintarkastajatutkinnon lisäksi julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajan tutkinnon, ja kolme haastatelluista oli osakkaana tilintarkastusyhteisössään. Lisäksi yhdellä KHT-tilintarkastajalla oli sisäisen tarkastuksen CIA-ammattitutkinto.

5.3 Aineiston analyysi

Tutkimusaineiston analyysissä sovelletaan teoriasidonnaista lähestymistapaa, jota kutsutaan myös abduktiiviseksi päättelyksi. Abduktiivisessa päättelyssä tutkija keskittyy todentamaan aineistosta tehtyjen havaintojen perusteella teoreettisia johtoeitoja. Tutkijan ajattelu on pääroolissa abduktiivisessa päättelyssä induktiivisen päättelyn tapaan, mutta abduktiivisessa päättelyssä hyväksytään se, että tulkinnat eivät synny ainoastaan aineistosta tehtyjen havaintojen perusteella ikään kuin tyhjiössä ilman minkäänlaista kontekstisidonnaisuutta tai tutkijan subjektiivisuutta. Induktiivisessa eli aineistolähtöisessä päättelyssä havaintojen kuvaaminen tapahtuu puhtaasti tutkimusaineiston pohjalta ilman minkäänlaisia ennakkokäsityksiä tutkittavasta ilmiöstä. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 136). Tähän tutkimukseen induktiivinen päättely ei sovellu, sillä tutkijan perehtyneisyyttä tutkimisaiheen kirjallisuuteen on mahdoton sulkea pois, ja ne vaikuttavat väistämättä jossain määrin analyysiin. Lisäksi vuorovaikutus aiempien tutkimuksien kanssa on keskeinen osa tätä tutkimusta, minkä vuoksi induktiivisen menetelmän mukainen irrottautuminen aiemmista tutkimuksista ja tieteellisistä

keskusteluista pitäytymällä ainoastaan aineiston analyysissa ei ole tarkoituksenmukaista tämän tutkielman osalta.

Tutkimusaineiston analyysissa edetään Eskolan ja Suorannan (2008, 150) esittämän analyysitekniikan avulla, jossa aineiston purkamisen jälkeen aineisto koodataan ja siirrytään sen jälkeen itse analyysiin. Koodauksessa tekstimassasta seulotaan esille tutkimusongelman kannalta olennainen materiaali. Tässä vaiheessa on mahdollista käyttää apuna teemahaastattelurunkoa, jonka avulla tekstiaineistosta erotellaan haastatteluteemojen mukaisia kohtia. Hirsjärvi ja Hurme (2008, 173) käyttävät vastaavasta analyysitekniikasta nimeä teemoittelu, jota he pitävät luontevana etenemistapana teemahaastatteluaineiston analysoimisessa. Teemoittelulla tarkoitetaan tekstiaineistossa esiintyvien keskeisten aiheiden ryhmittelyä, jotka ovat yhteisiä usealle haastattelulle. Huomiota kiinnitetään myös aineistossa ilmeneviin eroavaisuuksiin ja toistuviin seikkoihin, jotka tuntuvat olennaisilta tutkimusongelmaa ajatellen.

On tärkeää huomata, että analyysin kaksi viimeistä vaihetta, koodaus ja analyysi, eivät todellisuudessa etene suoraviivaisesti edellä kuvatussa järjestyksessä eikä vaiheita pysty selkeästi erottamaan toisistaan erillisiksi vaiheiksi. Vaiheet ovat osittain päällekkäisiä ja niissä liikutaan edestakaisin. Esimerkiksi jo koodausvaiheessa tutkijan voidaan todeta tekevän analyysia, sillä hän jäsentee tekstiä ja poimii sieltä keskeisiä kohtia oman näkemyksensä mukaisesti. Analyysivaihe eroaa kuitenkin koodauksesta siinä, että analyysivaiheessa tutkija tekee tulkintoja jo kertaalleen luokitellusta datasta (Eskola & Suoranta 2008, 150).

Tässä tutkielmassa haastatteluaineisto järjesteltiin litteroinnin jälkeen haastatteluissa toistuvien, keskeisten aiheiden perusteella omiksi kokonaisuuksiksi tekstinkäsittelyn leikkaa-liimaa -toiminnolla. Osa haastatteluissa esiin nousseista teemoista olivat samoja haastatteluteemojen kanssa, mutta esille nousi myös uusia teemoja, mikä on Hirsjärven ja Hurmeen (2010, 173) mukaan täysin odotettavaa aineiston teemoittelun yhteydessä. Analyysivaiheessa lopulliseksi pääteemoiksi muodostuivat seuraavat kuusi teemaa: (1) luotettavuus, (2) sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastusprosessiin, (3) yhteistyön vaikutukset, (4) yhteistyöhön vaikuttavat tekijät ja (5) yhteistyön kehitys ja tulevaisuus sekä (6) sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään. Pääteemat jakautuvat vielä useampiin pienempiin alateemoihin, jotka olivat tutkijan mielestä olennaisia tutkimusaiheen kannalta.

Haastatteluaineistosta nostettiin esiin muutamia tutkijan mielestä kuvaavia sitaatteja, joilla pyritään sekä havainnollistamaan tutkimusaineistoa että elävöittämään tekstiä. Sitaattien avulla on tarkoitus saada tilintarkastajien näkemykset ymmärrettävämmiin esille lukijaa ajatellen ja tuoda tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen suhdetta lähemmäksi käytännön tasoa, joka muuten jää helposti teoreettiseksi tilintarkastusstandardi-referaatiksi. Sitaatit samoin kuin litteroitu tekstiaineisto kirjoitettiin sanatarkasti siten kuin haastateltava on itse asian sanonut.

6 SISÄISEN TARKASTUKSEN VAIKUTUS TILINTARKASTUKSEEN

6.1 Luottamus tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön lähtökohtana

KHT-yhdistyksen antaman tilintarkastussuosituksen 610²⁵ mukaan, tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön lähtökohtana on ulkoisen tilintarkastajan tekemä arvio sisäisen tarkastuksen toimista, ja niiden vaikutuksesta ulkoiseen tilintarkastukseen. Haastatteluissa mukana olleiden tilintarkastusyhteisöjen antamat ohjeistukset työskentelystä sisäisen tarkastuksen kanssa pohjautuvat suoraan ISA-standardeihin, joista KHT-yhdistys on antanut Suomessa vastaavat tilintarkastusstandardit ja suositukset. Näin ollen kaikkien neljän haastatteluissa mukana olleen tilintarkastusyhteisön ohjeistukset ovat keskenään pääperiaatteiltaan samanlaisia. Käytännön tasolla tilintarkastajat perustavat työnsä tilintarkastusyhteisönsä luomiin vakiomallisiin työpapereihin, joissa tilintarkastajan on arvioitava sisäisen tarkastuksen hyödynnettävyyttä omassa tarkastustyössään. Työpapereihin tilintarkastajan on dokumentoitava oman arviointinsa johtopäätökset, ja tapa miten hän on arvioinut sisäisen tarkastuksen työn laadukkuuden ja luotettavuuden.

”Tietysti yhtiöllä voi olla sisäinen tarkastus, mutta hyödynnetäänkö sitä osana ulkoista tarkastusta vai ei, niin se on tietysti se kysymys, mihin meidän pitää ottaa kantaa. Ja tässäkin on myös oman kokemuksen pohjalta sellaisia toimeksiantoja, missä me ollaan hyödynnetty sitä laajemmin, ja sit tapauksia missä ei olla koettu sitä hyötyä meidän työssä.” (H3)

Tilintarkastusstandardin 610 mukaisesti tilintarkastajan tulee alustavassa arvioinnissa perehtyä tarpeellisessa määrin sisäisen tarkastuksen toimintaan, jotta hän pystyy tunnistamaan

²⁵ Tilintarkastussuositus 610 - Sisäisen tarkastuksen hyödyntäminen, KHT-yhdistys 2009a, 533).

olennaisen virheen ja puutteen riskit tilinpäätöksessä sekä pystyäkseen arvioimaan niitä. Sisäisen tarkastuksen arviointia varten on tilintarkastusstandardissa 610 listattu neljä kriteeriä: sisäisen tarkastuksen asema organisaatiossa, toiminnan laajuus, tekninen osaaminen ja huolellisuus. Näiden neljän kriteerin voidaan todeta muodostavan tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön lähtökohdan, sillä niiden avulla tilintarkastaja muodostaa itselleen ymmärryksen sisäisen tarkastuksen organisaatiosta ja luotettavuudesta. Samat neljä kriteeriä toimii pohjana tilintarkastusyhteisöiden luonnostelemisissa työpaperimalleissa ohjaamassa tilintarkastajien työtä. Kaikissa tehdyissä haastatteluissa luotettavuuden arviointi, ja sen muodostamat kriteerit tulivat voimakkaasti esille.

Luottamuksen puute tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien välillä nousi haastatteluissa merkittävimmäksi esteeksi ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyölle, mikä viestii luottamuksen tärkeydestä yhteistyön kannalta. Luottamuksen arvioinnissa tilintarkastaja lähtee yleensä liikkeelle sisäisen tarkastuksen asemasta organisaatiossa, jolla varmistetaan sisäisen tarkastuksen riippumattomuus. Riippumattomuus tarkoittaa, ettei sisäisillä tarkastajilla ole heidän objektiivisuuttaan vaarantavia merkittäviä eturistiriitoja (Holopainen ym., 2006, 75). Toisin sanoen sisäinen tarkastus toimii organisaation johdon alaisuudessa, mutta sen on varmistettava riittävä objektiivisuus tarkastuskohteisiinsa nähden. Käytännössä tilintarkastajat arvioivat sisäisten tarkastajien roolia ja heidän raportointisuhteitaan organisaatiossa.

Sisäisten tarkastajien ammattistandardien mukaan (IIA 1100) sisäisellä tarkastuksella tulee olla riittävän riippumattomuuden varmistamiseksi suora ja rajoittamaton keskusteluyhteys organisaation ylimpään johtoon ja hallitukseen. Lisäksi sisäisillä tarkastajilla tulee olla mahdollisuus kahden keskeisiin tapaamisiin tarkastusvaliokunnan kanssa ilman toimitusjohtajan läsnäoloa. Haastateltujen tilintarkastajien mukaan nykypäivänä suora raportointiyhteys on varmistettu liki jokaisessa julkisesti listatussa yhtiössä.

Luottamuksen tasoa määriteltäessä, tilintarkastajan tulee arvioida sisäisen tarkastuksen organisatorisen aseman lisäksi, sen suorittamien toimeksiantojen luonne ja laajuus. Haastateltujen tilintarkastajien mukaan sisäisen tarkastuksen tehtävät vaihtelevat paljon organisaatiosta toiseen, riippuen organisaation omista tarpeista. Lisäksi organisaation koko, toisien sanoen sisäisten tarkastajien määrä vaikuttaa siihen, kuinka laajoja tarkastuksia sisäisen tarkastuksen on mahdollista toteuttaa.

”Se (sisäisen tarkastuksen koko) on suoraan sidonnainen siihen, mikä se yrityksen tai konsernin koko on. Jos on kyse pienemmästä kokonaisuudesta, niin kyllähän siellä yksikin ihminen pärjää varmaan, mutta ei se tietysti kovin pitkälle riitä. Sehän on hyvin tyypillistä myös että on pieni yksikkö, mutta he sit tarpeen vaatiessa ostavat sitä palvelua muualta esimerkiksi big 4- yhtiöiltä.” (H6)

Useampi haastatelluista tilintarkastajasta kertoi kohdanneensa joskus tilanteita, joissa sisäisen tarkastuksen toimenpiteitä rajoitetaan johdon toimesta, tai että johto ei selkeästi arvosta sisäisen tarkastuksen toimintaa eikä tämän vuoksi anna heille riittävästi tukea ja toimintaresursseja. Huolimatta osaavasta ja laadukkaasti työskentelevästä sisäisen tarkastuksen toiminnosta, johto voi lamaannuttaa sen toiminnan kokonaan rajoittamalla heidän toimintatapoja tai -ympäristöä. Johto voi yrittää rajoittaa sisäisen tarkastuksen toimintaa, esimerkiksi ohjaamalla heidät ainoastaan tilintarkastajaa avustaviin tehtäviin kuten pankkitilien täsmäytyksiin, jolloin sisäinen tarkastus ei toimi lainkaan omalla tehtäväkentällään. Usein johdon ja sisäisen tarkastuksen välinen ongelma voi johtua henkilösidonnaisista asioista, kuten esimerkiksi siitä, että toimitusjohtaja tai talousjohtaja ei tule toimeen sisäisen tarkastuksen johtajan kanssa.

Tilintarkastajien on kiinnitettävä huomiota myös sisäisen tarkastuksen tekniseen osaamiseen ja huolellisuuteen määritellessään sisäisen tarkastuksen luotettavuutta (ISA 610). Tilintarkastajat kertoivat keskittyvänsä arvioinnissa sisäisen tarkastuksen osaamiseen, kokemukseen ja taustaan, sekä suhteuttavan niitä kunkin sisäisen tarkastajan vastuulla oleviin tarkastusosa-alueisiin. Esimerkiksi, onko sisäisen tarkastuksen IT-tarkastaja sen osa-alueen ammattilainen, ja onko sisäisellä tarkastuksella riittävät resurssit osa-alueiden tarkastuksiin. Lisäksi tilintarkastajat ottavat huomioon, miten organisaation tietojärjestelmäympäristö tukee sisäisten tarkastajien työtä sekä arvioivat sisäisten tarkastajien tekemien raporttien tasoa.

Kommunikaatio

Yhteistyön onnistumisen kannalta on erityisen tärkeää sopia tiedonvälityksestä tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien välillä. Tilintarkastusstandardissa 610 ohjeistetaan tilintarkastajia pitämään kokouksia säännöllisin väliajoin tilikauden aikana, ja heidän tulee ilmoittaa sisäiselle tarkastukselle tietoonsa tulleista merkittävistä seikoista, joilla voi olla vaikutusta sisäiseen tarkastukseen. Sisäisen tarkastuksen tulee puolestaan antaa omat raporttinsa ulkoisen tarkastuksen käyttöön ja tiedottaa merkittävistä havainnoista, joilla voi olla vaikutusta tilintarkastajan työhön. Tehdyissä haastatteluissa tilintarkastajat korostivat

sujuvan ja nopean tiedonkulun merkitystä tehokkaan yhteistyön saavuttamiseksi sisäisen tarkastuksen kanssa. Kaikkien haastateltujen tilintarkastajien kuvaukset tiedonvälityksestä ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välillä olivat yhteneväisiä ja pohjautuivat annettuun tilintarkastussuositukseen 610. Useampi haastatelluista tilintarkastaja mainitsi keskeisenä kriteerinä sisäisen tarkastuksen työn hyödynnettävyydelle avoimen ja säännöllisen kommunikaation tilintarkastajien ja sisäisen tarkastuksen välillä. Tilintarkastajien näkökulmasta on erittäin tärkeää, että sisäisellä tarkastuksella on mahdollisuus kertoa avoimesti organisaation niin hyvistä kuin huonoistakin asioista.

”Jos miettii sitä hyödynnettävyyttä, yksi keskeinen kriteeri on avoin kommunikaatio, miten me voidaan kommunikoida keskenään, ja onko sisäisellä tarkastuksella sellaisia rajoitteita, ettei he voi puhua avoimesti, niin silloin kyllä se luotettavuus heidän työhön vaikeutuu.” (H3)

Käytännössä ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen palaverien ja tapaamisten säännöllisyys näyttää olevan hyvin toimeksiantokohtaista. Säännöllisiä ennalta sovittuja tapaamisia on yleensä noin kolme kertaa vuodessa, mutta tarpeen mukaan järjestettävät tapaamiset nostavat tapaamismäärä lähemmäksi 5-10 kertaa vuodessa. Keväällä tilintarkastusprosessin suunnitteluvaiheessa työkoordinointi ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välillä tapahtuu yhteisissä palavereissa. Samoin tilintarkastuksen toteutusvaiheessa, joka sijoittuu ajallisesti yleensä syksyyn, osapuolet pitävät erillisiä palavereja, joissa vaihdetaan tarkastushavaintoja puolin ja toisin sekä käydään läpi, esimerkiksi sisäisen tarkastuksen toteuttamien toimenpiteiden keskeiset havainnot ja tarkastuksen toteutustapa. Tilinpäätös vaiheessa vuoden alussa tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat tapaavat vielä yhteisessä palaverissa tarkistaakseen, onko vielä jotain seikkoja joilla on mahdollisesti vaikutusta tilinpäätökseen. Tapaamisten välillä yhteydenpitoa hoidetaan aktiivisesti puhelimitse. Parhaimmillaan yhteydenpito on jatkuvaa, mistä esimerkkinä yksi tilintarkastajista mainitsi heidän tarkastustiiminsä olevan yhteydessä asiakasyrityksensä sisäisiin tarkastajiin vähintään joka toinen viikko.

Tapaamisten ja puhelujen lisäksi, tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat vaihtavat keskenään työpapereita ja yhteenvetoraportteja. Pidemmälle kehittyneissä yhteistyösuhteissa tilintarkastajat saattavat antaa sisäisille tarkastajille tarkat työohjelmat ohjatakseen heidän työjälkeään silloin, kun sisäisen tarkastuksen työpaperit tulevat osaksi tilintarkastajien työpapereita. Mallien antaminen työpapereiden dokumentointiin on nähty tarpeelliseksi, koska tilintarkastajien raportointivaatimukset perustuvat tilintarkastusalan standardeihin ja

suosituksiin, ja ovat näin ollen tiukemmat kuin sisäisten tarkastajien vaatimukset. Useimmissa tapauksissa tilintarkastusyhteisöllä ja asiakasyrityksellä on käytössä yhteinen tietokanta, jonka kautta sisäiset tarkastajat pääsevät lukemaan tilintarkastajan antamia raportteja yritysjohdolle. Lisäksi eräs tilintarkastaja kertoi heidän osallistuvan aktiivisesti asiakasyrityksen järjestämiin sisäisen valvonnan koulutuksiin yhtenä koulutuksen puhujista. Koulutuksissa tilintarkastajat pääsevät valmentamaan sisäisiä tarkastajia asianmukaisen ja objektiivisen tarkastuksen toteuttamisessa ja dokumentoinnissa, mikä parantaa tilintarkastajan näkökulmasta sisäisen tarkastuksen työn hyödynnettävyyttä.

Toinen haastateltu tilintarkastaja kertoi heidän toteuttaneensa eräänlaisena kokeiluna organisaation sisäisten tarkastajien ja jokaisen toimialan tai tuotelinjan talousjohton kanssa yhteisiä ”workshoppeja”, joissa osallistujat olivat yhdessä miettineet, esimerkiksi toimialan mahdollisia riskejä. Osallistujat olivat syventyneet keskusteluissa, esimerkiksi taloudellisen raportoinnin riskitekijöihin, tarkoittaen, mitkä tekijät mahdollisesti aiheuttaa virheitä raportoinnissa, ja mitkä alueet ovat erityisen virheherkkiä. Seuraavassa vaiheessa johto oli keskusteluiden perusteella listannut toimialan kymmenen merkittävintä riskiä. Tämän jälkeen osapuolet olivat yhdessä miettineet, onko organisaatiossa olemassa asianmukaiset prosessit, jotka estävät kyseisten riskien toteutumisen. Mikäli riskienhallinnassa ilmeni puutteita, johdon tuli laatia sopiva prosessi tai ohje riskin ehkäisemiseksi. Sekä tilintarkastajat että sisäiset tarkastajat olivat tarvittaessa neuvoneet johtoa asianmukaisten kontrollien löytämiseksi. Haastatellun tilintarkastajan mukaan kaikki osapuolet olivat ottaneet workshopit positiivisesti vastaan ja kokeneet saaneensa hyötyä omaa työtehtäväänsä ajatellen. Tilintarkastajille workshopit antoivat puolestaan varmuutta siitä, että kaikki keskeiset riskialueet tuli huomioiduksi heidän tarkastussuunnitelmassaan. Samalla organisaation sisällä oli varmistuttu siitä, että sisäiset tarkastajat ja organisaation edustajat tiedostavat toimialan merkittävimmät riskit, ja että kaikki osapuolet ovat niistä samaa mieltä.

Yhtenä merkittävä kommunikointiväylänä tilintarkastajat mainitsivat epävirallisen yhteydenpidon. Ääritapauksissa tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien yhteydenpito toimii hyvin formaalisti tarkastusvaliokunnan välityksellä, jolloin yhteydenpito keskittyy muutamaaan säännölliseen kokoukseen vuodessa ja mahdollisesti työpapereiden vaihtoon. Toisessa ääripäässä on tilanne, missä tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat tuntevat toisensa, ja osa tiedonvaihdosta toimii ilman välikäsiä virallisten kommunikointikanavien ulkopuolella. Tällöin yhteistyö voi olla tiiviimpää ja hedelmällisempää, sillä tällöin tarkastushavainnoista saattaa nousta enemmän keskustelua. Lisäksi tilintarkastajat pystyvät rakentamaan paremman

käsityksen sisäisen tarkastuksen toiminnasta ja osaamisesta. Myös sisäisillä tarkastajilla on pienempi kynnys kysyä ulkoisten tilintarkastajien mielipiteitä tarkastus osa-alueisiin ja menetelmiin liittyen. Epävirallisissa keskusteluissa voi lisäksi nousta esiin yksittäisiä tarkastushavaintoja, jotka saattavat epäolennaisuudessaan hukkuu työraportteihin, mutta niillä voi kuitenkin olla merkitystä kokonaisuuden ja tulevan liiketoiminnan kannalta.

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välisessä tiedonkulussa hallituksen tarkastusvaliokunnalla on merkittävä rooli. Haastateltujen tilintarkastajien mukaan tarkastusvaliokunnat ovat viime vuosina yleistyneet huomattavasti etenkin suuremmissa yrityksissä. Koska tarkastusvaliokunnan tehtäviin kuuluu koordinoita sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen työtä, kutsuvat he säännöllisesti, 1-2 kertaa vuodessa koolle organisaation sisäiset tarkastajat, tilintarkastajat ja toimitusjohtajan sekä mahdollisesti myös talousjohtajan. Näiden kokouksien tarkoituksena on taata informaation välitys tasapuolisesti kaikkien osapuolten kesken ja antaa mahdollisuus rakentavaan keskusteluun. Tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat esittävät kokouksissa omat tarkastussuunnitelmansa ja tarkastushavaintojaan sekä hallitus voi esittää omia toiveitaan sisäisen tarkastuksen työn painopisteistä ja ehdottaa tarpeen mukaan ulkoisten ja sisäisten tarkastajien yhteistyötä jollain tarkastusosa-alueella. Tarkastusvaliokunta voi kehottaa sisäistä tarkastusta esimerkiksi kohdistamaan tarkastuksiaan jonakin vuonna tiettyyn liiketoimintayksikköön tai maahan.

Haastatteluissa tuli esille myös tapaus, missä tarkastusvaliokunta oli esittänyt selkeän toiveen sisäisen tarkastajien ja tilintarkastajien yhteistyön lisäämisestä toimeksiannon ensimmäisen vuoden jälkeen. Tarkastusvaliokunta oli kehottanut sisäisiä ja ulkoisia tarkastajia keskustelemaan keskenään enemmän, koska he kokivat sen hyödyttävän yhtiötä. Toimivissa ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyösuhteissa tarkastustyön koordinointi, toisin sanoen tarkastustehtävien jako tehdään käytännössä jo ennen tarkastusvaliokunnan kokouksia suoraan sisäisten tarkastajien ja tilintarkastajien kesken. Tarkastusvaliokunnassa yhteistyön koordinointi käydään näin ollen ainoastaan ylätasolla läpi.

Tarkastusvaliokunnan koolle kutumat kokoukset on tärkeä keino ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen työn koordinoimiseksi ja kaksinkertaisen työn välttämiseksi. Tilintarkastajat mainitsivat haastatteluissaan tarkastusvaliokunnan kokoukset erittäin hyödylliseksi kommunikoinnin välineeksi ja väyläksi, koska kokouksissa heillä on mahdollisuus keskusteluiden kautta päästä pintaa syvemmälle sisäisen tarkastuksen työraportteihin. Usein keskusteluissa tulee esille paljon sellaista informaatiota, jota sisäisen tarkastuksen raporteissa

ei mainita. Samalla tilintarkastajat pystyvät aistimaan toimeksianto-organisaation yleistä ilmapiiriä, havainnoimaan eri osapuolten välisiä suhteita ja sisäisen tarkastuksen asemaa sekä arvostusta organisaatiossa. Ylimmän johdon ja operatiivisen johdon asenne sisäistä tarkastusta kohtaan viestii tilintarkastajille sisäisen tarkastuksen riippumattomuudesta ja yleisesti organisaation sisäisen valvonnan tasosta.

6.2 Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastusprosessiin

Tilintarkastusprosessi oli haastattelussa jaettu kolmeen alateemaan, jotka olivat tilintarkastusprosessin suunnitteluvaihe ja tilintarkastustoimenpiteiden toteuttamisvaihe sekä tilintarkastusprosessin päättämisen vaihe. Näiden kolmen teeman avulla pyrittiin tutkimaan sisäisen tarkastuksen osallistumismahdollisuutta tilintarkastusprosessiin, ja hahmottamaan sisäisen tarkastuksen vaikutusta tilintarkastuksen määrään. Neljänneksi alateemaksi haastatteluissa muodostui hallinnon tarkastus, jota käsitellään tässä analyysissä itsenäisenä tilintarkastusprosessin vaiheena. Kaikista tilintarkastajien haastatteluista nousi selkeästi esiin se, että sisäisen tarkastuksen osallistumismahdollisuus tilintarkastusprosessiin on merkittävä suunnittelu- ja toteuttamisvaiheessa. Tarkastustoimenpiteiden toteuttamisvaiheessa yhteistyö on erityisen aktiivista tilikauden aikaisessa tarkastuksessa, kun taas tilinpäätöstarkastuksessa se on huomattavasti rajallisempaa. Tilintarkastajat kokivat tilinpäätöstarkastuksen olevan selkeästi heidän työnsä ydinaluetta. Tilintarkastusprosessin päättämisen vaiheeseen sisäinen tarkastus ei pysty osallistumaan, sillä päättämisen vaiheessa tilintarkastaja keskittyy kerätyn tilintarkastusevidenssin arviointiin ja sen perusteella olennaisen virheellisuuden riskitason määrittämiseen.

Tilintarkastajat kuitenkin totesivat haastattelussa, että sisäisen tarkastuksen osallistuminen tilintarkastusprosessiin on hyvin yrityskohtaista, ja se vaihtelee paljon sisäisen tarkastuksen resurssien mukaan. Pienemmissä yhtiöissä sisäisen tarkastuksen yksiköt ovat suhteellisen matalia, missä pienimmillään saattaa olla ainoastaan sisäisen tarkastuksen johtaja. Tällöin sisäisen tarkastuksen palveluja ostetaan tarpeen mukaan yhteisön ulkopuolelta, esimerkiksi big four- yhteisöiltä. Pienissä yhtiöissä sisäisellä tarkastuksella on vähäiset resurssit kohdistaa tarkastuksiaan tilintarkastajia hyödyttävällä tavalla, sillä sisäisen tarkastajan fokus voi painottua enemmän operatiivisen toiminnan tarkoituksenmukaisuuden ja tehokkuuden tarkastamiseen. Toisaalta esimerkiksi pankkitoimialalla yli sadasta sisäisestä tarkastajasta muodostuva sisäisen tarkastuksen toiminto ei ole harvinainen johtuen pankkitoiminnan erityisäätelystä. Tällöin tilintarkastajilla ja sisäisillä tarkastajilla on selkeä sopimukseen

perustuva työnjako, jossa sisäisen tarkastuksen tehtäväkenttään kuuluu esimerkiksi prosessien tarkastus ja kontrollitestaukset. Selkeästä työnjaosta huolimatta tilintarkastajat ovat kokonaisvastuussa tilinpäätöksen oikeellisuudesta, minkä vuoksi heidän tulee käydä sisäisten tarkastajien tekemä työ tarkasti läpi.

Tilintarkastusprosessin suunnitteluvaihe

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyö on tiiviimmillään. Sisäinen tarkastus tekee oman tarkastussuunnitelmansa usein jo edellisvuoden loppupuolella, kun taas tilintarkastajat tekevät oman tarkastussuunnitelmansa keväällä maaliskuun loppupuolella. Viimeistään tässä vaiheessa tilintarkastajat käyvät sisäisten tarkastajien tarkastussuunnitelman läpi, tutustuen heidän aikatauluunsa ja suunniteltujen tarkastusten laajuuteen. Lisäksi tilintarkastajat katsovat, sisältyykö suunnitelmaan sellaisia olennaisia osa-alueita, joita he voisivat omassa tarkastuksessaan hyödyntää. Mikäli tilintarkastaja huomaa sisäisen tarkastuksen kohdistaneen paljon tarkastustoimenpiteitään hänen kannaltaan olennaiseen tarkastusosa-alueeseen ja pystyy varmistamaan sisäisen tarkastuksen suorittaman työn luotettavuudesta, voi tilintarkastaja jättää tämän osa-alueen kyseisenä tilikautena tarkastamatta ja palata siihen tuleva tilikautena.

Suunnitteluvaiheessa tilintarkastaja käy läpi kaikki osa-alueet ja kohdistaa resurssinsa sen mukaan, mitä kyseisenä tilikautena on pakko tarkastaa, ja mitkä osa-alueet on mahdollista rullata yli tai tarkastaa pienemmällä työpanoksella. Lopullinen sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämispäätös tehdään kuitenkin vasta tarkastusvaiheessa, koska tilintarkastajien täytyy arvioida sisäisen tarkastuksen tekemien raporttien ja työpapereiden luotettavuus sekä käyttökelpoisuus. Kun sisäinen tarkastaja toimittaa tekemänsä tarkastusraportin tilintarkastajille, käydään se yleensä vielä yhdessä seikkaperäisesti läpi. Tilintarkastajan täytyy muodostaa käsitys sisäisen tarkastuksen raportista, mikä tarkoittaa syventymistä raporttiin pelkän silmämääräisen lukemisen sijaan. Tilintarkastajan on kyettävä hahmottamaan tarkastuksen toteutustapa ja se, miten sisäinen tarkastaja on päässyt kyseisiin johtopäätöksiin. Raportin luotettavuuden varmistamiseksi tilintarkastajan on ymmärrettävä, mitä sisäinen tarkastus on tehnyt, ja miten se on tehty sekä lisäksi erottaa, onko tarkastus ollut huolellista vai näennäistä.

Luotettavuuden arvioinnin lisäksi tilintarkastajan on huomioitava sisäisen tarkastuksen suunnittelemien toimenpiteiden ajoitus.

”Me pyydetään luettavaksi heidän vuosisuunnitelmansa ja se on tosi tärkeää, että tiedetään mitä he on suunnittelemassa. Tietysti se on ajoituskysymys, kumpi ensiksi tekee oman suunnitelmansa ja meillä on tietysti hyvä mahdollisuus esittää toiveita ja hyvä suositella, että tehkää riittävän ajoissa, koska se tietysti hyödyttää meitä.”(H5)

Jos sisäinen tarkastus toteuttaa toimenpiteet jo ennen tilintarkastajan suunnittelemaa ajankohtaa, voi tilintarkastaja hyödyntää sisäisen tarkastuksen tekemää tarkastustyötä. Mikäli sisäisen tarkastuksen toimenpiteet toteutuvat kuitenkin ajallisesti vasta tilintarkastajan suunnitteleman ajankohdan jälkeen, voi tilintarkastaja mahdollisesti lykätä omia toimenpiteitään siihen asti, että sisäinen tarkastus on tehnyt omansa. Tässä tilanteessa sisäinen ja ulkoinen tarkastus käyvät keskustelun tarkastuksen toteutuksen aikatauluista. Haastatteluissa tuli esille sisäisen tarkastuksen joustavuus oman tarkastussuunnitelmansa suhteen. Tilintarkastajat kertoivat sisäisen tarkastuksen tiedustelevan oman vuosisuunnitelmansa teon yhteydessä tilintarkastajien toiveita ja suosituksia tulevan tilikauden tarkastusosa-alueista, joihin heidän olisi hyvä paneutua tilintarkastajien mielestä. Yksi tilintarkastajista painotti haastattelussaan, ettei heillä ole millään tavalla niin sanottua käskyvaltaa sisäisiin tarkastajiin, mutta toivomusten esittäminen tarkastuksiin liittyen on mahdollista. Jos aikataulut eivät kohtaa osapuolten välillä tai sisäisen tarkastuksen suunnittelema tarkastus peruuntuu, tulee tilintarkastajien tehdä omat tarkastustoimenpiteet normaalisti.

Tilintarkastajan ensisijaisena tehtävänä on varmistaa se, onko tilinpäätös olennaisilta osin oikein sekä antaako se oikeat ja riittävät tiedot. Näin ollen tilintarkastajat keskittyvät tarkastuksessa olennaisiin tase-eriin ja olennaisiin prosesseihin sekä niiden toiminnan luotettavuuteen. Mikäli sisäisen tarkastuksen suunnitelman mukainen työ liittyy näihin osa-alueisiin, voivat tilintarkastajat näiltä osin hyödyntää sisäisen tarkastuksen tekemää työtä. Yksi haastatelluista tilintarkastajista kuitenkin huomautti, että sisäisen tarkastuksen työkenttä on hyvin laaja, mikä tarkoittaa, että heidän tarkastustoimenpiteisiin sisältyy myös paljon sellaista työtä, jota tilintarkastajien ei kannata sen epäolennaisuuden vuoksi hyödyntää.

”Sisäinen tarkastus voi tehdä jotain kassatarkistuksia, mutta ulkoisen tarkastuksen kannalta isoissa yhtiöissä muutaman euron heitto niissä ei tilintarkastajia kiinnosta, koska se ei vaikuta tilinpäätöksen oikeellisuuteen kokonaisuutena. Se ei ole olennainen asia.” (H3)

Muutama haastatelluista tilintarkastajista painotti tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen olevan selkeästi kaksi eri funktiota, mikä heijastuu myös heidän työnsä näkökulmaan. Eräs

tilintarkastajista totesi, että sisäinen tarkastaja toimii johdon alaisuudessa varmistamassa sisäisen valvonnan toimivuutta, minkä vuoksi sisäisen tarkastuksen vuosisuunnitelma on ikään kuin johdon antama. Tämä tarkoittaa, että sisäisen tarkastuksen suunnitelmassa painottuvat ne asiat, jotka johto kokee tärkeäksi kyseisenä hetkenä.

Huolimatta sisäisen tarkastuksen asemasta johdonalaisuudessa, eräs haastatteluista tilintarkastajista kertoi oman kokemuksensa tiiviistä ja toimivasta yhteistyöstä sisäisen tarkastuksen kanssa. Tilintarkastaja kertoi heidän tekevänsä keväällä samaan aikaan sisäisen tarkastuksen kanssa tarkastussuunnitelmansa. Sama vuosirytmä on kyseisessä toimeksiannossa luontevaa, sillä tarkastusvaliokunta haluaa kuulla molempien suunnitelmat samassa kokouksessa. Sisäisen tarkastuksen suunnittelu- ja toteutusvaiheen siirtyessä tilintarkastajien vuosikellon kanssa samaan rytmiin on myös sisäisen tarkastuksen edun mukaista. Alkuvuodesta organisaation eri tahot ovat kiireisiä tilinpäätöksen suhteen eivätkä tämän vuoksi mielellään ota vastaan sisäisiä tarkastajia tekemään heidän normaaleja tarkastuksiaan. Tällöin sisäisillä tarkastajilla vapautuu aikaa ja henkilöresursseja tilintarkastajien toivomiin tarkastuskohteisiin, jotka voivat olla akuutteja tilinpäätöksen kannalta.

Tilintarkastusprosessin suunnitteluvaiheessa päällekkäisten tarkastustehtävien välttämisen lisäksi, tilintarkastaja hyötyy sisäisen tarkastuksen valtavasta tietomäärästä.

”Kun hehän (sisäiset tarkastajat) matkustavat niin paljon eri toimipisteiden välillä, ja he myös tuntevat paljon yrityksen henkilöstöä, niin kyllä niillä on aika paljon sellaista sisäpiiritietoa, että nyt siihen kannattaisi kyllä lisäpaukkua laittaa, että sillä tavalla he vaikuttavat meihinki tämmöisenä tiedonvälitystoimistona.” (H4)

Sisäisellä tarkastuksella oleva sisäpiiritieto on arvokas tiedonlähde tilintarkastajille, sillä se auttaa tilintarkastajia tarkastuskohteiden ja -toimenpiteiden suunnittelussa. Sisäisen tarkastuksen antaman informaation avulla tilintarkastajat pystyvät kohdentamaan tarkastustoimenpiteitään kriittisille alueille ja havaitsemaan osa-alueita, joissa lisätarkastus on tarpeen.

Tilintarkastustoimenpiteiden toteuttamisvaihe

Tilikauden aikaisessa tarkastuksessa sisäisen tarkastuksen rooli on merkittävä haastateltujen tilintarkastajien mukaan. Tilikauden aikaisessa tarkastuksessa tilintarkastaja suorittaa kontrollitestauksia ja liiketapahtumien aineistotarkastusta, joiden tulosten perusteella hän määrittää tarvittavat tilinpäätöstarkastuksen toimenpiteet ja niiden laajuuden. Organisaation

sisäinen valvontaympäristö vaikuttaa tilintarkastajan arvioon tilinpäätökseen sisältyvästä olennaisen virheen riskistä. Jos sisäisen tarkastuksen funktio on ammattitaitoinen ja asiantunteva, tulee sisäisen valvonnan heikkoudet tilintarkastajien tietoisuuteen suoraan heidän kauttaan.

”Tilintarkastajan pitää aina muodostaa käsitys kontrolliympäristöstä ja muodostaa käsitys, miten yhtiö valvoo itse itsenään ja siihen he (sisäiset tarkastajat) ovat erittäin tärkeitä. Kun me halutaan muodostaa kuva sisäisestä valvonnasta ja totta kai, jos on hyvä sisäinen tarkastus ja hyvä kontrolliympäristö, niin me voidaan vähentää meidän työtä.” (H4)

Luotettavan sisäisen tarkastuksen olemassaolo tehostaa tilintarkastajien ajankäyttöä, sillä heidän tarvitsee kohdistaa huomattavasti vähemmän omia resurssejaan puutteiden ja riskien havaitsemiseen muodostaessaan käsitystä organisaation kontrolliympäristöstä. Tehokkaaksi havaittu kontrolliympäristö vähentää myös aineistotarkastuksen määrää, mikä helpottaa tilintarkastajan työtä.

”Jos me arvioidaan sitä, että minkälainen sisäinen kontrollitaso yrityksessä on, niin jos siellä on sisäinen tarkastus, niin kyllähän se jo jotakin kertoo siitä yrityksestä. Että tavallaan kyllä se meille varmaan on yks lisäsignaali siihen, että siellä on riittävät sisäiset kontrollit. Ei se tietenkään automaattisesti sitä tarkoita, vaan täytyyhän toki laadun olla kohdallaan. Mutta kyllä mä nyt lähtökohtaisesti sanon tämän kokemuksen perusteella mitä mulla on, niin kyse on kuitenkin hyvälaatuisista, heidän omaa ammattietiikkaa noudattavista funktioista.” (H6)

Tilintarkastajan havaitessa sisäisen tarkastuksen työssä puutteita ja sen luotettavuuden ollessa heikko, alentaa se koko sisäisen valvonnan luotettavuutta. Puutteet yhtiön sisäisessä valvontajärjestämisessä, antaa tilintarkastajalle merkkejä siitä, että lisätarkastustoimenpiteet ovat tarpeen.

Haastatteluiden perusteella sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen yhteistyö voidaan jakaa kolmeen yhteistyömalliin tilintarkastustoimenpiteiden toteuttamisvaiheessa. Ensimmäisessä yhteistyömallissa sisäinen tarkastus on suureksi avuksi tilintarkastajalle siten, että sisäinen tarkastus hoitaa tietyn osa-alueen tarkastuksen kokonaisuudessaan ja raportoi siitä asianmukaisesti tilintarkastajalle. Tilintarkastajan keventäessä omaa työtään sisäisen tarkastuksen työllä, on kysymyksessä useimmiten kaksinkertaisen tarkastustyön välttäminen. Toisena mahdollisuutena on, että tilintarkastaja vähentää omia tarkastustoimenpiteitään päällekkäisellä osa-alueella, mutta ei kuitenkaan jätä sitä kokonaan pois omasta

tarkastussuunnitelmastaan. Tilintarkastaja rajoittaa tällöin omaa työtään sisäisen tarkastuksen työllä, esimerkiksi vähentämällä tarkastuskertojen määrää. Pääallekkäisten tarkastusosa-alueiden jakamisesta tilintarkastajat sopivat sisäisen tarkastuksen kanssa. Erityisesti suurten kansainvälisten konsernien kohdalla, tarkastustehtäviä saatetaan jakaa sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen välillä. Näissä tapauksissa, yksi haastatteluun osallistunut tilintarkastaja kertoi, heidän antavansa sisäisille tarkastajille tarkat ohjeet tarkastustoimenpiteiden toteuttamisesta ja havaintojen dokumentoinnista. Tarkastustehtävien jakamisesta huolimatta, tilintarkastaja ei voi kuitenkaan suoraan ottaa sisäisen tarkastuksen raporttia annettuna, vaan hänen on tutustuttava sisäisen tarkastuksen raporttiin ja varmistettava raportin luotettavuus, esimerkiksi pistokokein tai osatarkastuksin.

Toisessa mahdollisessa yhteistyömallissa tilintarkastaja ei rajoita omaa tarkastustyötään sisäisen tarkastuksen työllä, vaan käyttää sitä oman tarkastuksensa tukena. Molemmissa yhteistyömalleissa hyöty on molemmiin puoleista, sillä tarkastuskohteet palvelevat sisäisen tarkastuksen tarkastussuunnitelmaa ja tuottavat samalla lisätukea tilintarkastajien havainnoille. Tilintarkastajat voivat myös erikseen pyytää sisäistä tarkastusta tekemään lisätarkastustoimenpiteitä tehtyjen havaintojen selvittämiseksi ja täten kohtuullisen varmuuden saamiseksi. Kolmantena, hieman harvinaisempana yhteistyömallina on, että sisäinen tarkastaja työskentelee tilintarkastajien valvonnan alaisuudessa ikään kuin tilintarkastustiimin jäsenenä. Tällöin tilintarkastaja ohjeistaa tarkasti tarkastuksen tekemistä ja dokumentointia, koska työpaperit liitetään osaksi tilintarkastajan raportteja tilintarkastuslausunnon perustaksi.

Tilikauden aikaisessa tarkastuksessa sisäisen tarkastus voi olla suuresti avuksi esimerkiksi kontrollien testauksissa, jolloin tilintarkastus voi pienentää omia testausmääriään. Tällöin tilintarkastajat voivat itse keskittyä enemmän analyttiseen tarkastukseen, mikä tarkoittaa konkreettisten tositteiden läpikäynnin sijaan tilastollista analyysia ja vertailevaa lukuanalyysia. Syvälle menevän yksityiskohtaisen tarkastuksen väheneminen nopeuttaa huomattavasti tilintarkastusprosessia. Esimerkkinä nopeutuneesta tarkastuksesta yksi haastatelluista tilintarkastaja kertoi eräästä toimeksiannostaan, jossa hankintatoiminta on keskeisessä asemassa. Hankintatoiminnalla on olennainen vaikutus yrityksen kirjanpitoon ja tilinpäätöksen tase-eriin, kuten ostovelkoihin ja kulujaksotuksiin sekä tuloslaskelman kulutileihin. Kyseisen yrityksen sisäinen tarkastus oli tehnyt tilikauden aikana laajan tarkastuksen hankintaprosessin kontrollitoimenpiteistä, jotka tilintarkastajat totesivat luotettaviksi. Näin tilintarkastajat pystyivät luottamaan siihen, että hankintaprosessin tositteet

käsitellään oikein samoin kuin kirjanpidolliset tapahtumat, minkä nojalla tilintarkastajat pystyivät vähentämään tilikauden ostolaskujen tarkastusta. Laajamittaisen yksittäisten ostolaskujen läpikäynnin sijaan tilintarkastajat painottivat analyyttistä tarkastusta kuten ostojen suhteuttamista liikevaihtoon ja vertasivat tätä edellisvuoteen.

Julkishallinnon ja -talouden tarkastustehtäviin erikoistunut tilintarkastaja kertoi haastattelussaan heidän hyödyntävänsä sisäistä tarkastusta suoraan esimerkiksi kassojen tarkastuksessa, joita on yleensä kuntapuolella erityisen paljon. Käteiskassat jäävät yleensä vähäisen olennaisuutensa vuoksi tilintarkastuksen ulkopuolelle, mutta ovat toisaalta korkean väärinkäytösriskin vuoksi tärkeitä tilintarkastuksen osa-alueita. Samaisessa toimeksiannossa tilintarkastaja kertoi käyttävänsä sisäistä tarkastusta apunaan sijoitusten tarkastuksessa, sillä 15-hengen sisäisen tarkastustiimin yhden jäsenen tehtäviin kuuluu sijoitusten tarkastusta neljännesvuosittain. Kyseinen sisäinen tarkastaja on ollut tehtävässään jo pitkään, ja hän on erittäin osaava, joten yhteistyö ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välillä tuntuu luonnolliselta.

Lisäksi haastatteluissa nousi esille, että tilintarkastajat tukeutuvat sisäisen tarkastuksen apuun myös euromääräisesti isoissa, olennaisissa tase-erissä kuten esimerkiksi myyntisaatavien ja niiden kuranttiuden tarkastamisessa, sekä varastoon ja vaihto-omaisuuteen liittyvässä tarkastuksessa. Olennaisuuden vuoksi tase-erät vaativat perusteellisempaa aikaa vievää tarkastamista ja organisaation tietojärjestelmien tuntemista, jotta tilintarkastaja pystyy muodostamaan oikean kuvan tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Tämän vuoksi sisäisistä tarkastajista on huomattava apu, sillä heillä on yleensä ulkoisia tilintarkastajia enemmän aikaa ja mahdollisuutta syventyä tarkastusosa-alueisiin, ja heillä on myös tilintarkastajia parempi tietämys yhteisön käyttämistä tietojärjestelmistä. Varastoon liittyvässä tarkastuksessa, sisäisestä tarkastuksesta on erityisen merkittävää apua silloin, kun yhteisöllä on lukuisia varastopaikkoja eri paikkakunnilla, mikä on yleistä esimerkiksi vähittäiskaupan alalla. Myös itse tietojärjestelmien tarkastuksissa tilintarkastajat tukeutuvat sisäisen tarkastuksen vahvaan ammattitaitoon. Eräs haastatelluista tilintarkastajista totesi yhteistyön vaikuttavan selkeästi heidän työhönsä ajan säästön kautta.

”Eli ihan selkeä palikka meidän tarkastuksesta, mikä säästi meille ehkä sen kahden päivän työn. Tosin meidän piti hänen (sisäisen tarkastajan) työnsä testata, mutta kuitenkin säästi meiltä paljon aikaa.” (H7)

Haastatteluissa kävi ilmi, että ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyö on erittäin tärkeää myös väärinkäytösepäilyjen selvittämisessä. Ensisijaisesti väärinkäytösepäilyjen tutkinta

kuuluu sisäisen tarkastuksen tehtäviin, mutta sillä voi olla vaikutusta myös tilintarkastuksen tehtäväkenttään, jos väärinkäytös aiheuttaa olennaisen virheellisyyden tilinpäätökseen. Mikäli väärinkäytösepäily kohdistuu yhtiössä keskeisessä asemassa olevaan henkilöön, kuten toimitusjohtajaan tai hallituksen jäseneseen, tulee tilintarkastajan tilintarkastuslain (Tilintarkastuslaki 15:4) nojalla huomauttaa tilintarkastuskertomuksessa vastuuvollisen syyllistyneen tekoon tai laiminlyöntiin. Tästä voi seurata vastuuvolliselle vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä kohtaan. Tilintarkastajalta saatetaan myös pyytää näkemystä vastuuvapauden myöntämisestä yhtiön vastuuvollisille yhtiökokouksessa tai muussa tilinpäätöstä käsittelevässä kokouksessa.

Tilinpäätöstarkastus

Sisäisen tarkastuksen osallistuminen tilinpäätöstarkastukseen on haastateltavien mukaan usein epäsuoraa, sillä sisäiset tarkastajat eivät yleensä tee konkreettisia suoraan tilinpäätökseen liittyviä tarkastustoimenpiteitä.

”He (sisäiset tarkastajat) ovat tässä tapauksessa selkeästi perinteinen sisäinen tarkastus, joka tekee toimenpiteitä johdon työrukkasena eli tilinpäätös ei ole kuulunut siihen tarkastusosa-alueeseen, oikeastaan sijoitusten tarkastusta lukuun ottamatta. Ja sijoitukset ovat taas niin olennainen osa, että vaikka sisäinen tarkastus tekisi sinne töitä, niin meidän pitää silti itsekin tehdä, että me voidaan ottaa se testaus mielessä mukaan omiin työpapereihin ja ottaa siitä varmuutta ja ehkä vähän vähentää omaa testausta, mutta aika vähän kuitenkin.

Tilintarkastajan kuvaus sisäisestä tarkastuksesta johdon työrukkasena viittaa sisäisen tarkastuksen tehtäväkenttään, joka muodostuu liiketoiminnan tarkoituksenmukaisuuden varmistamiseen ja tehokkuuden parantamiseen tähtäävistä tarkastustoimenpiteistä suoranaisen tilinpäätöstarkastuksen sijaan. Tilinpäätöstarkastuksessa tilintarkastajat kokevat sisäisen tarkastuksen roolina lisävarmuuden antamisen tekemilleen tarkastustoimenpiteille ja johtopäätöksille.

”Sisäisen tarkastuksen työ on meille hyvinkin tärkeää, sillä silloin on enemmän silmiä, joihin me voidaan tukea omat johtopäätöksemme.” (H2)

Koska useimmissa tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyötapauksissa sisäisen tarkastuksen tehtäväkenttään sisältyy keskeisesti prosessien läpikäynti ja niiden kontrollientestaukset, muodostuu tilintarkastajien luottamus tase-erien oikeellisuudesta pitkälti sisäisten tarkastajien työraporttien pohjalta. Esimerkiksi henkilöstökulujen

oikeellisuus tilinpäätöksessä voi pohjautua sisäisen tarkastuksen tekemään prosessitarkastukseen ja kontrollitestaukseen, josta tehdyn raportin perusteella tilintarkastaja voi varmistua, että prosessit toimivat asianmukaisella tavalla, ja että kontrollit ovat tehokkaita. Tämä perusluottamus toimii tilintarkastajan lähtökohtana, kun hän toteuttaa tilinpäätöstarkastusta. Myös erilaisissa arvostuskysymyksissä, kuten varaston tai saamisten arvostuksissa ja muissa sisäisissä erissä, kuten sisäisten lainojen ja niihin liittyvien korkojen tarkastamisessa, sisäinen tarkastus voi olla apuna tilinpäätöstarkastuksessa.

Tilinpäätösvaiheessa tilintarkastajat käyvät usein yhdessä sisäisten tarkastajien kanssa läpi tilikauden aikana esiin nousseet väärinkäytösepäilyt ja niiden selvitykset. Ennen tilintarkastuskertomuksen antamista tilintarkastajan on tarkastettava, mitkä väärinkäytösepäilyistä on käsitelty jo tilikauden aikana, ja onko niillä vaikutusta tilinpäätöksen oikeellisuuteen, sekä tuleeko niistä mahdollisesti huomautettavaa vastuuvapauslausekkeisiin.

Eräs haastelluista tilintarkastajista mainitsi sisäisen tarkastuksen olevan suureksi hyödyksi tilinpäätöstarkastuksessa etenkin pörssiyhtiöissä, joissa tilinpäätöksien pitää valmistua nopeassa aikataulussa. Tiukkojen aikataulujen vuoksi tilintarkastajat hyödyntävät mielellään toimivaa yhteistyösuhdetta sisäisen tarkastuksen kanssa. Tällöin sisäinen tarkastus voi palvella tilintarkastajien aikataulupainetta avustamalla tilinpäätöksen läpikäynnissä kuitenkin niin, että tilintarkastajat käyvät sisäisen tarkastuksen tekemän työn läpi ja saavat heidän työpaperinsa. Sisäinen tarkastus voi avustaa tilintarkastajaa olennaisten suuritöiden tilinpäätöserien tarkastamisessa, jolloin tarkastustoimenpiteitä toteutetaan ikään kuin rinnakkain.

Hallinnon tarkastus

Tilinpäätöksen oikeellisuuden varmentamisen lisäksi, tilintarkastajan tehtäväkenttään kuuluu hallinnon tarkastaminen, jonka osana hänen on arvioitava myös yhteisön sisäisen valvonnan tasoa. Tilintarkastajan tulee antaa lausunto sisäisen valvonnan asianmukaisesta järjestämisestä.

”Tilintarkastus on myöskin hallinnon asianmukaisuuden tarkastamista ja osana tätä hallinnon tarkastamista me arvioidaan myöskin sisäistä valvontaa eli sitä että, miten organisaation johto huolehtii siitä että se homma toimii niinku sen kuuluuki toimia. Tähän meidän arvioomme siitä hallinnosta vaikuttaa tietenkin se sisäisen tarkastuksen taso ja sen

toiminnan laajuus. Eli silloin kun me annetaan kertomuksia, niin kyllä se siinä vaiheessa huomioidaan se sisäinen tarkastus osana sitä hallinnon tarkastusta ja annetaan asianmukainen lausunto.” (H5)

Hallinnon tarkastus on säädetty tilintarkastuslaissa (459/2007) tilintarkastajan tehtäväksi kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastuksen ohella. Nykyisen tilintarkastuslain esitöissä hallinnon tarkastuksen tavoitetta ja sisältöä ei ole kuitenkaan määritelty täsmällisesti. Myöskään kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa hallinnon tarkastusta ei käsitellä lainkaan, koska hallinnon tarkastus on Suomen lainsäädännön erikoispiirre. Aikaisemmassa tilintarkastuslain esitöissä (HE 295/1993²⁶) todetaan hallinnon tarkastuksen olevan yritysjohdon toiminnan laillisuuden valvontaa, rajaten kuitenkin johdon toiminnan tarkoituksenmukaisuuden arvioinnin tilintarkastajien tehtävien ulkopuolelle. (Halonen & Steiner, 2010, 428-429).

Käytännössä tarkoituksenmukaisuuden- ja laillisuusnäkökulman erottaminen voi kuitenkin olla haasteellista, mikä tarkoittaa, että tilintarkastajan on arvioitava tapauskohtaisesti, kuuluuko hänen tehtäväkenttäänsä puuttua johonkin johdon toimenpiteeseen (Halonen & Steiner, 2010, 428-429). Haastatteluun osallistuneet tilintarkastajat kokivat sisäisen tarkastuksen olevan tärkeä yhteistyökumppani hallinnon tarkastuksen osa-alueella, sillä sisäisten tarkastajien velvollisuuksiin kuuluu tukea organisaatiota tehokkaiden valvontamenettelyiden ylläpidossa.

”Kyllä mä oon mieluummin sellaisessa firmassa tarkastamassa, missä on sisäinen tarkastus. Se on tosi tärkeä funktio.”(H4)

Sisäisen tarkastuksen tulee arvioida valvontamenetelmien vaikuttavuutta ja tehokkuutta sekä seurata lainsäädännön, sopimusten sekä sääntöjen noudattamista organisaatiossa. Osaava sisäisen tarkastus valvoo yritystoiminnan tarkoituksenmukaisuutta, jolloin ulkoinen tarkastus voi keskittyä omaan tehtäväalueeseensa.

6.3 Yhteistyön vaikutukset

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön vaikutuksia kartoitettiin haastatteluissa tilintarkastajan ja tarkastuskohteen näkökulmista. Tilintarkastajan näkökulmasta katsottuna

²⁶ HE 295/1993, Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

lähes jokaisessa keskustelussa yhteistyön hyödyistä keskeisimpänä asiana nousi esille sisäisen tarkastuksen rooli tiedonlähteenä ja keskustelukumppanina. Tilintarkastajat kokivat sisäisellä tarkastuksella olevan runsaasti organisaation sisäistä tietoa, joka on hyödyllistä tilintarkastajien työn kannalta. Sisäisellä tarkastuksella on erittäin hyvä tietämys organisaatiosta, sen operatiivisesta toiminnasta ja ongelmakohdista sekä siellä työskentelevistä ihmisistä toisin kuin tilintarkastajilla, jotka ovat organisaation ulkopuolisia henkilöitä. Sisäisellä tarkastuksella todettiin olevan myös paljon hiljaista tietoa, joka ei tulisi tilintarkastajien tietoisuuteen ilman sisäistä tarkastusta.

”He (sisäiset tarkastajat) ovat kasvaneet yrityksessä. Heillähän on se etu, että he ovat joka päivä yrityksessä paitsi formaalisesti siellä, he juo aamukahvia ja iltapäiväkahvia siellä ja kuulevat ja tietävät paljon asioita, paljon enemmän kuin ulkoinen tarkastaja.” (H5)

Vaikka sisäisiltä tarkastajilta saatava tieto organisaatiota koskien ei olisikaan suoraan tilintarkastukseen liittyviä, laajentaa se kuitenkin tilintarkastajien ymmärrystä organisaatiosta ja sen liiketoiminnasta sekä saattaa tätä kautta herättää olennaisia kysymyksiä. Lisäksi sisäiset tarkastajat usein ovat työskennelleet organisaatiossa hyvinkin pitkään, joten he tuntevat hyvin, esimerkiksi isoissa konserneissa tytäryhtiöiden avainhenkilöt, tietävät organisaation historian ja esimerkiksi sen, mitä eri tietojärjestelmiä organisaatiossa on käytetty sekä mitkä ovat organisaation riskit ja heikkoudet. Tilintarkastajille organisaatio voi puolestaan olla hyvinkin uusi toimeksianto, joten heillä ei ole samanlaista tietopohjaa kuin sisäisen tarkastuksen henkilöillä. Sisäiseltä tarkastukselta saatavan informaation avulla tilintarkastajat pystyvät tekemään tehokkaampaa tarkastusta, sillä he ymmärtävät organisaation toiminnan ja prosessit entistä paremmin. Tällöin tilintarkastajat saavat paremman käsityksen siitä, mihin osa-alueisiin tarkastusta tulee kohdistaa, ja heijastavatko tilinpäätösluvut aidosti niiden taustalla olevaa toimintaa, mikä toisin sanoen antaa lisätukea analyttisen tarkastuksen johtopäätöksille.

Esimerkkinä sisäisestä tarkastuksesta tärkeänä keskustelukumppanina, yksi tilintarkastajista kertoi haastattelussaan toimeksiannostaan isossa konsernissa, jolla on toimintaa noin 40 maassa. Tilintarkastaja totesi, että heille täällä Helsingissä ei koskaan voi muodostua samanlaista käsitystä eri maiden yksikköjen toiminnasta kuin konsernin sisäisillä tarkastajilla on, vaikka he kuinka keskustelisivat heidän omien maakohtaisten tilintarkastajien kanssa tai itse kävisivät paikan päällä. Tilintarkastajien asiakaskäynnit ovat yleensä lyhyitä, joten kokonaiskuvaa tarkempaa käsitystä on mahdoton rakentaa lyhyessä ajassa. Konsernin sisäiset

tarkastajat puolestaan tuntevat henkilökohtaisesti, esimerkiksi jokaisen maan talouspäälliköt, vaikka heilläkin on useita eri maita hoidettavanaan. Keskustelut sisäisten tarkastajien kanssa tuottavat erittäin arvokasta tietoa Helsingissä työskenteleville tilintarkastajille.

Tilintarkastajat hyötyvät sisäisestä tarkastuksesta myös siten, että tarkastuskohteesta tehtyjen havaintojen määrä on suurempi. Eräs tilintarkastajista havainnollisti asiaa vertaamalla erään suuren toimeksiantonsa sisäisten tarkastajien tekemiä työpäiviä oman tarkastustiiminsä toimeksiantoon budjetoituihin työpäiviin.

”Jos meillä on 550 päivää ja heillä on 15 henkeä (sisäistä tarkastajaa), he tekevät varmasti vähintään 2000 päivää, niin onhan siitä hyötyä, kun silmiä on huomattavasti enemmän katsomassa samasta näkökulmasta asioita.” (H2)

Verrattaessa ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen tekemien työpäivien määrää, on selvää että tarkastuksia ja havaintoja tulee huomattavasti enemmän silloin, kun organisaatiossa on oma sisäisen tarkastustoiminto. Sisäinen tarkastus on erittäin tärkeä tiedon lisälähde tilintarkastajille ja luotettava keino hankkia enemmän varmuutta ja evidenssiä siitä, että yhtiö todella hoitaa asiansa asianmukaisella tavalla.

Tilintarkastajat saavat sisäiseltä tarkastukselta lisätukea tarkastukseensa myös silloin, kun sisäinen tarkastaja ei voi vähäisten resurssien tai osittain puutteellisen luotettavuuden vuoksi tarkastusmäärällisesti tukea tilintarkastajia. Eräässä haastattelussa esille tulleessa esimerkkitapauksessa, tilintarkastaja kertoi toimeksiannostaan, jossa organisaatiossa on ainoastaan yksi sisäinen tarkastaja, mutta joka pitkän työsuhteensa vuoksi tuntee organisaation erittäin hyvin ja näkee tilintarkastajan mukaan varmasti jo silmä määräisesti katsottuna, missä mahdollisia riskejä on. Sisäinen tarkastaja ei kuitenkaan noudata työpapereissaan asiamukaisia nykyajan dokumentointivaatimuksia, mistä johtuen tilintarkastajat eivät voi tarkastuksessaan hyödyntää hänen raporttejaan. Huolimatta puutteellisesta dokumentoinnista tilintarkastaja kertoi heidän hyödyntävänsä sisäisen tarkastajan asiantuntijuutta keskusteluiden kautta. Keskusteluissa nousee usein esiin arvokasta tietoa, josta tilintarkastajat saavat lisätukea tarkastuksilleen, vaikka he eivät voi jättää omaa tarkastustaan vähemmälle.

Organisaation näkökulmasta yhtenä keskeisenä hyötynä sisäisestä tarkastustoiminnosta on sen positiivinen vaikutus tilintarkastuspalkkioihin. Useimmat haastatelluista tilintarkastajista

totesivat sisäisen tarkastuksen vaikuttavan tilintarkastajan työn laajuuteen ja määrään vähentävästi, millä on usein suoranainen vaikutus tilintarkastuspalkkioihin.

”Meillä on sellainen työnjako, mistä meillä on ihan sopimuskin, että he tarkastavat prosessit, prosessikontrollit ja kontrollitestaukset. Ja sitten vaikka meille jää se oma vastuu tilinpäätöksen oikeellisuudesta eli me käydään sitä heidän tekemäänsä työtä paljon läpi. Se kuitenkin antaa meille sen pohjatyön, että meidän tarvii jossain määrin tehdä paljon vähemmän työtä ja saadaan se tilintarkastuksen hintakin niinku alas sitä kautta.”(H7)

Koska Suomessa tilintarkastusalalla on kova kilpailu, yksi keskeisistä kriteereistä tilintarkastajan valinnassa on tilintarkastuspalkkion määrä. Tämä tarkoittaa sitä, että tilintarkastusyhteisön etujen mukaista on hyödyntää luotettavaa sisäistä tarkastusta. Mikäli tilintarkastajat voivat lisätä tarkastustehokkuutta sisäistä tarkastusta hyödyntämällä, vaikuttaa se yrityksen maksamaan tilintarkastuspalkkioon pienentävästi joissain määrin. Kuten haastatteluissa pohdittiin, organisaation ylin johto ja hallitus ovat kiinnostuneita sisäisen tarkastuksen vaikutuksista, sillä hyvin toimiva ja laadukas sisäisen tarkastuksen toiminto on merkittävä kustannuserä organisaatiolle. Näin ollen tarkastusvaliokunta haluaa usein sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen tekevän yhteistyötä, koska molempien osapuolten tavoitteet ovat niin samansuuntaisia.

”Meidän palkkio pienenee, jos niillä on hyvä sisäinen tarkastus, koska silloin me voidaan jakaa heille tiettyjä tehtäviä. Ainakin näissä mun tapauksissa se menee yks yhteen. Se on ihan fair play, jos he tekevät hyvää työtä, niin se pitää näkyä siinä meidän hinnassa.”(H4)

Osa tilintarkastajista ei nähnyt sisäisen tarkastuksen vaikuttavan olennaisesti tilintarkastuspalkkioon, vaan korostavat näiden tilanteiden olevan enemmän yksittäisiä tapauksia. Eräs tilintarkastajista perusteli näkemystään sillä, että tarjouskilpailutilanteessa kun kyseessä on uusi toimeksianto, on tilintarkastajien vaikea tietää tarpeellisissa määrin sisäisen tarkastuksen luotettavuustasoa, jotta he voisivat arvioida tulevan yhteistyön laajuuden. Täten sisäisen tarkastuksen vaikutusta tilintarkastajan työmäärään ei voida arvioida niin luotettavasti, että tilintarkastuspalkkiota sen perusteella voisi alentaa. Toisaalta tilintarkastaja myönsi jonkin asteisen vaikutussuhteen olevan olemassa sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuspalkkion välillä, sillä hän totesi, että yhteistyön tulisi olla pidemmällä, jotta vaikutus tilintarkastuksen hintaan toteutuisi.

Luotettavan sisäisen tarkastuksen olemassaolo ei välttämättä konkreettisesti pienennä tilintarkastuspalkkiota, sillä tilintarkastajien tilintarkastustehtävään kohdistuvan tuntimäärän vähentyessä sisäisen tarkastuksen myötävaikutuksesta, tilintarkastajien budjetista ylijääneet työtunnit voidaan kohdistaa toimeksiannossa muunlaiseen tarkastus- tai varmennustyöhön. Tällöin euromääräistä pienenemistä tilintarkastuspalkkiossa ei synny, vaan organisaatio saa tilintarkastajilta työtunteja esimerkiksi lisätarkastuksiin tai selvityksiin.

Tarkastusvaliokunnan intressissä on myös tarkastustoiminnan tehostaminen koordinoimalla tarkastusta niin, että päällekkäinen työ vältetään. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön tuloksena syntyy hyvää keskustelua, joka palvelee kaikkia osapuolia, sekä tilintarkastajia että sisäisiä tarkastajia itseään kuin myös organisaatiota. Keskusteluissa herää usein ajatuksia siitä, miten tarkastusta on mahdollista kohdentaa jatkossa vielä paremmin ja löytää aihealueita, joista voi olla hyötyä organisaatiollekin. Tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat voivat tehtyjen tarkastusten perusteella antaa, esimerkiksi suosituksia organisaation prosessien kontrollien kehittämiseksi, ja nostaa näin kokonaisuudessaan yhteisön sisäisen valvonnan tasoa ja laatua sekä raportoinnin luotettavuutta. Myös organisaation maineriskin kannalta yhteistyön hyödyllisyys tulee esille. Tehokkaan yhteistyön avulla organisaatiot haluavat varmistua, ettei heidän toiminnassaan ole tikittäviä pommeja, jotka mahdollisesti laukaisisivat riskejä ja aiheuttaisivat yhteisön maineen menetyksen.

Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen laatuun

Haastatteluissa kysyttiin myös tilintarkastajien mielipidettä siitä, voiko laadukas sisäinen tarkastus vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun. Tilintarkastajien yleinen mielipide oli se, että sisäinen tarkastus vaikuttaa tilintarkastuksen laatuun positiivisesti. Tämän positiivisen vaikutuksen tilintarkastajat näkivät kuitenkin olevan epäsuoraa. Toisin sanoen tilintarkastajien on aina saavutettava tietty varmuustaso tilinpäätöksen oikeellisuudesta omin tarkastustoimenpitein, oli sisäisen tarkastuksen funktio olemassa tai ei. Koska tilintarkastajat ovat päävastuussa tilinpäätöksen oikeellisuudesta ja organisaation hallinnon tarkastamisesta, on heidän tarpeen vaatiessa pystyttävä todentamaan ulkopuoliselle se, mihin heidän tilintarkastuslausuntonsa perustuu, vaikka käyttäisivätkin hyödykseen sisäisen tarkastuksen työtä.

”En voi suoralta kädeltä sanoa niin (, että laadukas sisäinen tarkastus parantaa myös tilintarkastuksen laatua), sillä tilintarkastajahan voi itse tehdä samat tarkastustoimenpiteet. Mutta kyllähän sillä vaikutusta on, kun niitä silmäpareja ja tarkastustoimenpiteitä on

selkeästi enemmän. Tilintarkastukseen saattaisi riittää vähemmän, mutta koko yhtiön valvontaan sillä on varmasti parantava vaikutus ja määrällisesti.” (H2)

Laadukas sisäinen tarkastus antaa taustatukea tilintarkastajien työlle sekä uudenlaista näkökulmaa asioihin. Huolimatta siitä, että sisäiset tarkastajat tekevät esimerkiksi kontrollien testausta täysin tilintarkastusyhteisön ohjeistuksen mukaisesti, on heidän näkökulmansa lähtökohtaisesti erilainen kuin tilintarkastajilla. Sisäinen tarkastus voi tuoda esille tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta tärkeitä seikkoja, jotka saattaisivat jäädä tilintarkastajilta huomaamatta ja tulla vasta myöhemmin tilikausina esille. Sisäinen tarkastus tuo esille huomattavasti enemmän tietoa kuin tilintarkastuksen kannalta on edes tarpeellista. Haastatellut tilintarkastajat näkevät tämän kuitenkin olevan vain positiivista heidän työnsä kannalta.

Asianmukaisesti toimiva sisäinen tarkastus varmistaa tilintarkastajien mukaan sen, että yhtiö kehittyy oikeaan suuntaan. Sisäisen tarkastuksen toiminta nostaa esiin organisaation puutteita ja ongelmakohtia, jolloin yhtiön sisäinen valvonta kehittyy jatkuvasti. Tämän seurauksena tilintarkastajien tarkastustyö helpottuu, sillä tilinpäätöksen pohjalla olevat prosessit ja järjestelmät ovat lähtökohtaisesti kunnossa. Jos organisaation sisäisen valvontajärjestelmän tiedetään olevan selkeästi puutteellinen ja prosessien sisältävän esimerkiksi vaarallisia työyhdistelmiä, vaatii se myös tilintarkastajien syvällisempää perehtymistä ja tarkastusmäärän lisäämistä, jotta tarvittava varmuus tilintarkastuksen oikeellisuudesta voidaan saavuttaa. Laadukas sisäinen tarkastus heijastuu näin ollen pikemminkin sisäisen valvontajärjestelmän kehittymiseen ja parantaa tätä kautta tilintarkastajien varmuutta.

Erään haastattelussa esille nousseen näkökulman mukaan, sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen laadun välillä koettiin olevan suhteellisen suora vaikutussuhde. Näkökulman mukaan tilintarkastaja on riippuvainen siitä informaatiosta, jota hänelle organisaatiosta annetaan. Jos tilintarkastuksen laatu määritellään varmuutena tilinpäätöksen oikeellisuudesta, voi sisäinen tarkastus tuottaa tilintarkastajille arvokasta lisäinformaatiota, jota tilintarkastajat voivat käyttää tilintarkastuslausuntonsa tukena.

”Tilintarkastaja on riippuvainen siitä informaatiosta jota hänelle annetaan. Ja mitä enemmän ja mitä laadukkaampaa informaatiota tilintarkastajalla on oman lausuntonsa tueksi, niin sitä varmemmin tilintarkastaja päätyy oikeeseen johtopäätökseen siitä tilinpäätöksestä ja hallinnosta. Eli kyllä siinä tällöinen korrelaatio voi olla.” (H8)

Haastatteluissa tuli esille myös vastakkainen näkökulma, jonka mukaan tilintarkastuksen laatuun vaikuttaa pääasiassa tilintarkastajien oma ammattitaito sekä kyky erottaa olennaiset ja tärkeät osa-alueet. Tämän vuoksi tilintarkastuksen laadun ei voida sanoa olevan suoraan riippuvainen sisäisestä tarkastuksesta.

Yhteistyön haitat

Haastattelussa tilintarkastajilta kysyttiin myös ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön mahdollisista haitoista. Kukaan haastatelluista tilintarkastajista ei osannut sanoa oman kokemuksen perusteella yhtään suoranaista haittaa yhteistyöstä vaan kokemukset olivat pääasiassa positiivisia.

”Silloin on korvien välissä vika, jos siitä (yhteistyöstä) tulee haittoja. Tai jos alkaa tulla ristiriitaista viestiä, niin neidän täytyy sitten keskustella. Eihän sellaista tilannetta voisi periaatteessa syntyä.” (H2)

Pohdittaessa kysymystä teoreettisesti, haittana esille tuli tilanne, jossa tilintarkastaja arvioi virheellisesti sisäisen tarkastuksen luotettavuuden ja hyödyntää tämän jälkeen sisäisen tarkastuksen työtä omassa tarkastuksessaan. Tällöin tilintarkastaja voi kohdata myöhemmin ongelmia tilinpäätöksen oikeellisuuden suhteen. Lisäksi haittana esiin nostettiin yhteistyön hyötyjen vastakohtat. Mikäli esimerkiksi työn koordinoimista ei saada sovittua tilintarkastajien ja sisäisen tarkastuksen kesken ja tästä johtuen tarkastustyötä aletaan tehdä päällekkäin, aiheutuu organisaatiolle haittaa tehokkuuden laskun myötä. Eräs tilintarkastajista mainitsi mahdolliseksi haitaksi oman liiketoimintaosaamisen heikentymisen. Esimerkkinä hän kertoi toimeksiannostaan pankkialalla, jossa huomattavan suuri sisäisen tarkastuksen funktio hoitaa organisaation kaikki prosessikartoitukset, käy läpi kontrollit ja testaa ne. Tästä johtuen tilintarkastajien on oltava tarkkana, että oma osaaminen organisaation prosessien tuntemisessa ei heikkene, ja että ymmärrys toimeksiannon perusliiketoimintaan ja riskeihin säilyy, joka esimerkiksi pankkialalla on hyvin spesifiä.

Haastattelussa kartoitettiin myös mahdollista kilpailuasetelmaa sisäisten tarkastajien ja tilintarkastajien välillä. Kukaan tilintarkastajista ei ollut kohdannut kilpailua sisäisten tarkastajien kanssa, sillä molempien osapuolien nähtiin toimivan samankaltaisten tavoitteiden saavuttamiseksi toisistaan poikkeavasta näkökulmastaan huolimatta. Tilintarkastaja organisaation ulkopuolisena, riippumattomana toimija eroaa roolissaan ja tehtävässään sisäisestä tarkastuksesta, joka toimii johdon kautta. Ainoana kilpailua herättävä tekijä

haastatteluissa mainittiin ulkoisten ja sisäisten tarkastajien henkilösidonnaiset syyt, joihin kukaan haasteltavista ei ollut kuitenkaan todellisuudessa törmännyt.

Tarkastusvaliokunnalla oli tilintarkastajien näkökulmasta huomattavaa vaikutusvaltaa yhteistyösuhteeseen. Tarkastusvaliokunta on ikään kuin yhteistyön valvoja, joka puuttuu peliin, mikäli huomautettavaa ilmenee.

6.4 Yhteistyöhön vaikuttavat tekijät

Yhteistyöhön mahdollisesti vaikuttavia tekijöitä kartoitettiin laajasti tehdyissä haastatteluissa. Erityisesti mielenkiinnon kohteena haastatteluissa olivat uudistuneiden corporate governance-suositusten ja tilintarkastussuhteen keston vaikutus yhteistyöhön sekä mahdolliset yhteistyön kokonaan rajoittavat tekijät. Haastatteluiden perusteella voidaan todeta, ettei millään yksittäisellä tekijällä, tilintarkastajien arvioimaa sisäisen tarkastuksen luottamusta lukuun ottamatta, ollut merkittävää vaikutusta yhteistyöhön. Vaikuttavia tekijöitä selvitellessä pikemminkin korostui ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön toimeksiantokohtaisuus. Koska yhteistyön muoto on vain tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien työtä ohjaavien standardien ja suositusten puitteissa suuntaa antavasti standardisoitua, jättää se runsaasti vapauksia yhteistyön osapuolille päättää yhteistyön rakenteesta.

Corporate governance- suositukset

Vuoden 2009 alussa voimaan tulleet uudistetut corporate governance- suositukset eivät tilintarkastajien mukaan ole merkittävästi vaikuttaneet sisäisen tarkastuksen funktioon eivätkä sen toimintaan, kuten esimerkiksi lisännyt sisäisen tarkastuksen resursointia tai muuttanut heidän työnsä laajuutta. Yksi tilintarkastajista oli vahvasti sitä mieltä, että uudistuneet corporate governance- suositukset ovat vaikuttaneet positiivisesti sisäisen tarkastuksen toimintaan ja laatuun, muiden tilintarkastajien uskoessa, että vaikutus on suhteellisen neutraali. Corporate governance- ohjeistuksen positiivisesta vaikutuksesta vakuuttunut tilintarkastaja uskoi ihmisten ymmärtäneen suositusten myötä, että esimerkiksi sisäistä tarkastusta koskevat asiat tulee oikeasti laittaa paperille ja miettiä, miten nämä asiat on yrityksessä käytännössä hoidettu.

Neutraaliin vaikutukseen uskoneet tilintarkastajat olivat puolestaan vakuuttuneita, että isoissa pörssiyrityksissä corporate governance -suositusten mukaiset vaatimukset on otettu huomioon jo ennen kuin uudistetut suositukset tulivat voimaan. Isoissa pörssiyrityksissä corporate governance- ohjeistuksen mukaiset vaatimukset on rakennettuna sisään organisaation

järjestelmiin, joten uudistetun ohjeistuksen edellyttämän sisäisen tarkastuksen julkisen kuvauksen myötä tarvetta merkittäviin muutoksiin sisäisessä tarkastuksessa tuskin on. Tosin pienempien pörssiyrityksien ja julkisesti listaamattomien yritysten sisäiseen tarkastukseen he uskoivat suosituksen mahdollisesti vaikuttavan. Esimerkiksi pankkialalla, missä sisäisen tarkastuksen funktiot ovat resursseiltaan suuria, on ohjeistuksen edellyttämät selvitykset sisäisen tarkastuksen toiminnasta jo olemassa.

Myös yritysjohton kasvaneen riskitietoisuuden seurauksena, ylin johto ottaa aiempaa paremmin riskitekijät huomioon liiketoiminnassaan, ja operatiivisia riskejä pyritään hallinnoimaan sisäisen tarkastuksen avulla. Panostamalla sisäisen tarkastuksen resursseihin, organisaatio voi hallinnoida operatiivisia riskejään entistä paremmin. Sisäisen tarkastuksen toimintaan ja laatuun corporate governance- suosituksilla valta osa tilintarkastajista ei uskonut olevan huomattavaa vaikutusta, vaan lähtökohtaisesti sisäisen tarkastukseen uskottiin vaikuttavan organisaation ilmapiiri, se että sisäinen valvonta otetaan vakavasti. Mikäli ylin johto ja sen toimintaa valvova hallitus hoitavat tehtävänsä huolellisesti ja vaalivat hyvää hallinnointitapaa toiminnassaan, ei corporate governance- suositusten uudistumisen pitäisi huomattavasti muuttaa organisaation toimintaan.

Tilintarkastussuhteen kesto

Toimeksiannon kestolla, toisin sanoen yhteistyösuhteen kestolla, ja tätä kautta tilintarkastajalle kertyneellä kokemuksella organisaatiosta on suurimman osan haastateltujen mukaan huomattava merkitys yhteistyön laatuun. Tilintarkastajat totesivat yhteistyön tiivistyvän tilintarkastussuhteen keston myötä, kun tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat oppivat tuntemaan toisensa ja toimintamuoto sekä kommunikointisuhteet vakiintuvat. Yhteistyö muuttuu päivittäisellä tasolla joustavammaksi, kun osapuolet tietävät millaisissa asioissa toiseen pitää ottaa yhteyttä.

”Perusasiat on vakiintunut 13 vuoden aikana, niin että tietynä kuukautena käydään tietyt asiat läpi. Mutta sanotaanko, että toimintamuoto on vakiintunut, että tiedetään millaisissa asioissa toiseen pitää ottaa yhteyttä. Tapatoimia on vakiintunut, mutta se ei ole aikataulutettua.” (H2)

Lisäksi tilintarkastajille kehittyi parempi käsitys organisaation sisäisten tarkastajien osaamisesta, minkä seurauksena he pystyvät arvioimaan sisäisten tarkastajien luotettavuustason helpommin, mutta myös varmemmin. Tilintarkastusprosessin suunnittelu-

ja toteuttamisvaiheen yhteistyöhön muodostuu rutiini muutaman tilikauden jälkeen, mikä tehostaa molempien osapuolten toimintaa.

”Kyllä se vaikuttaa positiivisesti, mitä kauemmin yhteistyö jatkuu. Siinä kuitenkin kaikki oppivat asioita matkan varrella. Ajan myötä kommunikaation kautta, niin muodostuu yhä parempi käsitys heidän osaamisestaan, ja sitä kautta voidaan arvioida heidän luotettavuuttaan vielä paremmin. Tietysti jos kyseessä on uusi toimeksianto, niin meidän arviointi on paljon haastavampaa, koska me ei tunneta heitä entuudestaan. Arviointi ja yhteistyö sujuvat ajan myötä paremmin.” (H3)

Pörssiyhtiöiden tilintarkastajaa koskeva rotaatiokäytäntö nähdään yhteistyön haasteena etenkin silloin, kun kilpailutuksen seurauksena koko tilintarkastusyhteisö vaihdetaan.

”Yhteistyö tiivistyy tilintarkastussuhteen keston myötä. Sisäiset tarkastajat eivät kuitenkaan vaihdu niin nopeasti kuin tilintarkastajat nykyään. Tilintarkastajilla kun on rotaatiokäytäntö, vaikka riittääkin että tilintarkastustoiminto ei vaihdu, että vain päävastuullinen vaihtuu, mutta tuppaa olemaan että myös toimisto vaihtuu.” (H1)

Tilintarkastuslain 27 §:n mukaan tilintarkastajan peräkkäisten toimikausien yhteenlaskettu kesto saa olla enintään seitsemän vuotta. Mikäli tilintarkastajaksi on valittu tilintarkastusyhteisö, ainoastaan päävastuullisen tilintarkastajan vaihto on kuitenkin riittävä toimenpide. Yhteistyön kannalta päävastuullisen vaihtaminen, osan tarkastustiimistä pysyessä samana, on usein koko tilintarkastusyhteisön vaihtamista edullisempi vaihtoehto kaikille osapuolille. Tällöin kokemuksen kautta opittu tieto organisaatiosta ja sisäisen tarkastuksen työtavoista säilyy tilintarkastustiimissä eikä tilintarkastajien tarvitse aloittaa tutustumista yritykseen ja sen avainhenkilöihin aivan alusta. Uuden toimeksiannon haltuun ottaminen vie oman aikansa, sillä tilintarkastajien on esimerkiksi luotava uudet prosessikuvaukset, rakennettava tehokkaat kommunikointisuhteet ja tutustuttava organisaation ihmisiin ja eri kohteisiin.

”Etenkin kun on isompi organisaatio, niin sehän vie oman aikansa että pääsee liikkuvaan junaan.” (H5)

”Joissakin valtion yhtiössä kilpailuttaminen on tiivistä, että jos se menee 3 vuoden välein, niin se on tosi haasteellista organisaatiolle ja tilintarkastajille, koska siinä menee kuitenkin yksi vuosi tutustuessa. Parhaimmillaan se on varmaan kolmantena, viidentenä vuonna, menee niinku tehokkuus ja asiakkaalle tuotettu lisäarvo.” (H5)

Uudessa toimeksiantosuhteessa sisäisen tarkastuksen luotettavuustason arviointi on haastavaa ja vaatii huomattavasti enemmän tilintarkastajilta, sillä he eivät tunne sisäisiä tarkastajia entuudestaan ja työpapereiden sekä keskusteluiden kautta tutustuminen vie runsaasti aikaa. Yksi haastelluista päävastuullisista tilintarkastajista kertoi hyödyntäneensä aiemmasta pitkästä yhteistyösuhteesta sisäisen tarkastuksen kanssa opitut toimivat työtavat uuteen toimeksiantoonsa. Parhaiden käytäntöjen kopioiminen uusiin toimeksiantoihin helpottaa osittain yhteistyösuhteen rakentumista ja estää kertaalleen tehtyjen virheiden toistamisen. Huolimatta hyväksi todetuista työskentelytavoista tilintarkastajien on kuitenkin muodostettava itselleen ymmärrys jokaisesta sisäisen tarkastuksen funktiosta erikseen, sillä tapoja sisäisen tarkastuksen järjestämiseen on lähes yhtä paljon kuin on organisaatioitakin.

Tilintarkastajien rotaation lisäksi oman haasteensa ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyösuhteeseen tuo henkilövaihdokset. Esimerkiksi sisäisen tarkastajan siirtyminen eläkkeelle aiheuttaa muutoksia yhteistyöhön, sillä uudella sisäisellä tarkastajalla on yleensä omat näkemykset asioiden järjestämisestä ja hoitamisesta. Samalla eläkkeelle siirtyvän sisäisen tarkastajan mukana organisaatiosta siirtyy pois merkittävä määrä hiljaista tietoa. Toisaalta henkilövaihdoksissa on myös olemassa myös positiiviset puolensa, sillä uusi sisäinen tarkastaja voi tuoda mukanaan uusia hyviä käytäntöjä. Tällöin myös vakiintuneet henkilösuhteet tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan välillä saavat muutosta, sillä liian kaverillisiksi muuttuneet suhteet voivat muodostua haitalliseksi objektiivisuuden heikentyessä.

Sisäinen tarkastus ulkoistettuna palveluna

Haastatteluiden perusteella sisäinen tarkastus on yleisemmin järjestetty organisaation sisään omaksi toiminnokseen kuin että se olisi ostettu organisaation ulkopuolelta ulkoistettuna palveluna. Vain kahdella kahdeksasta haastatellusta tilintarkastajista oli kokemusta toimeksiannoista, joissa sisäinen tarkastus on ulkoistettu. Näin ollen suurin osa haastatelluista tilintarkastajista ei lähtenyt spekuloidaan sen vaikutusta yhteistyöhön, minkä vuoksi sisäisen tarkastuksen sijainnin vaikutusta yhteistyöhön on kyseisten haastatteluiden perusteella vaikea arvioida.

Organisaation sisällä toimivan sisäisen tarkastuksen funktion etuna tilintarkastajat näkivät olevan sisäisten tarkastajien asiantunteva näkemys organisaation sisäisestä toiminnasta, jota tilintarkastajilla tai ulkoistetulla sisäisillä tarkastajilla ei ole. Organisaation sisällä tapahtuvista asioista ja henkilösuhteista saatava tieto on arvokasta ulkoisille toimijoille, ja se jää

haastateltujen tilintarkastajien mukaan puuttumaan silloin kun palvelu on ulkoistettu. Toisaalta ulkoistettujen sisäisten tarkastajien uskottiin olevan erittäin ammattitaitoisia, ja yksi haastatelluista sanoi luottavansa jopa enemmän organisaation ulkopuolelta ostettuihin palveluihin, sillä yleensä palvelun tuottajana on joku big four- yhtiöstä, joiden tarkastusmenetelmät ovat keskenään hyvin samanlaisia ja luotettavia. Toinen haastatelluista puolestaan epäili toisen kilpailevan big four- yhtiön tuottaman sisäisen tarkastuspalvelun aiheuttavan kynnystä tai jäykkyyttä tilintarkastajien ja ulkoisten sisäisten tarkastajien väliseen kommunikointiin. Tällöin molemmat osapuolet ovat varovaisia kommunikoinnissaan, etteivät he tule vahingossa paljastaneeksi liike- tai toimintatapasalaisuuksiaan kilpailijalleen.

”Mulla on yksi (toimeksianto), jossa (sisäinen tarkastus) on ulkoistettu, mutta se ei ole big four, joten se on henkisesti helpompi heidän kanssa kommunikoida.” (H5)

Sisäisen tarkastuksen ulkoistamisesta toiselle big four- tilintarkastusyhtiölle muodostunut kilpailutilanne on kuitenkin haastateltujen tilintarkastajien mukaan suhteellisen teoreettinen tilanne. Mikäli kilpailua syntyisi, tulisi ulkoistetun sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen henkilöitä vaihtaa, sillä tilanne ei palvelisi millään tavoin asiakasta. Terve ammatillinen kilpailu voi kääntyä myös asiakasorganisaation eduksi, sillä molemmat big four- yhteisöt haluavat todennäköisesti osoittaa tekevänsä työtään ammattitaitoisesti ja laadukkaasti. Sisäisen tarkastuksen ulkoistamiskysymyksen yhteydessä yksi tilintarkastajista halusi korostaa, että isoissa organisaatioissa on tärkeintä, että sisäinen tarkastus on ylipäättään asianmukaisesti järjestetty, oli se sitten organisaation sisällä tai ostettu ulkoisena palveluna.

Yhteistyön esteet

Tilintarkastajien kokemukset yhteistyön esteistä olivat haittojen tapaan vähäiset. Keskeisimpänä esteenä yhteistyölle tilintarkastajat kokivat olevan luottamuksen puute, mikä ilmenee esimerkiksi sisäisen tarkastuksen riippumattomuuden tai kommunikoinnin rajoittuneisuutena taikka ammattitaidon heikkoutena. Yhteistyön nähtiin estyvän myös silloin, kun sisäisen tarkastuksen työn laajuus ja tarkastustoimenpiteiden luonne eroaa merkittävästi tilintarkastuksen tarkastustoimenpiteistä. Tällöin sisäisen tarkastuksen toiminta ei tue tilintarkastajien työtä eivätkä he näin ollen koe saavansa sisäistä tarkastuksesta merkittävää hyötyä omaan tarkastustaan ajatellen. Tilintarkastajat kertoivat haastatteluissa kohdanneensa hyvin vähän tai ei lainkaan sisäisen tarkastuksen riippumattomuus ongelmia. Yleisesti tilintarkastajien näkemys on ollut hyvin yhtenäinen niin johdon kuin sisäisen tarkastuksen

kanssa, sillä riippumattomuuden vaatimus on tuotu selkeästi esille esimerkiksi sisäisten tarkastajien ammattistandardeissa.

6.5 Yhteistyön kehitys ja tulevaisuuden näkymät

Haastateltujen tilintarkastajien yleinen näkemys tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön viime vuosien kehityksestä on se, että yhteistyö on tiivistynyt huomattavasti. Moni tilintarkastajista totesi yhteistyön olleen aina kohtuullisen hyvällä tasolla, mutta kehitystä nähtiin tapahtuneen erityisesti sisäisen tarkastustoiminnon puolella. Selkeänä viime vuosien trendinä on ollut sisäisten tarkastajien lukumäärällinen kasvu organisaatioissa samoin kuin sisäisen tarkastustoiminnon yleistymisen myös muissa kuin julkisesti noteeratuissa yhtiöissä.

Sisäisen tarkastuksen todettiin yleisesti vakiinnuttaneen asemansa organisaatioissa, ja sen toimenkuvat suhteessa muuhun organisaation koettiin selkiintyneen. Sekä yksityisellä että julkisella sektorilla tilintarkastajat näkivät ylimmän johdon antaneen selkeästi aiempaa enemmän painoarvoa sisäiselle tarkastukselle. Eräs tilintarkastajista kertoi, että sisäinen tarkastus on aikaisemmin ollut tietoisesti suhteellisen pienessä roolissa, ja tilintarkastaja on tehnyt ikään kuin laajennettua valvontatarkastusta. Nykyään erityisesti listatuissa yhtiöissä johto haluaa, että organisaatiossa on oma, itsenäinen ja riittävän kompetenssin omaava sisäinen tarkastus, joka luo lisäarvoa organisaatiolle ja parantaa sen toimintaa.

Haastatteluun osallistuneet tilintarkastajat eivät osanneet eritellä yhtä ainoaa syytä sisäisen tarkastuksen painoarvon lisääntymiseen, vaan he näkivät sen olevan monien eri tekijöiden summa. Organisaation ulkopuolelta tulevat vaatimukset koskien laajempaa informaation julkaisua ja parempaa toiminnan läpinäkyvyyttä, nähtiin vaikuttaneen sisäisen tarkastuksen merkittävyyden kasvuun. Lisäksi tilintarkastajat uskoivat organisaation sisäisten tekijöiden kasvattaneen sisäisen tarkastuksen painoarvoa, kuten organisaation oma kiinnostus kehittää toimintaansa ja halu rakentaa luotettavuutta sidosryhmiään kohtaan. Toisaalta yksi haastatelluista tilintarkastajista pohti tilintarkastusalan kehittymisen olevan eräs mahdollinen syy yhteistyön tiivistymiseen sisäisen tarkastuksen kanssa. Yleisesti ottaen tilintarkastajilta odotetaan nykyään yhteistyötä sisäisen tarkastuksen kanssa, mikä tulee esille myös molempien osapuolten ammattistandardeissa.

Lisäksi tilintarkastajat kuvasivat sisäisen tarkastuksen ammattimaistuneen viime vuosina, minkä nähtiin olevan yksi keskeinen motiivi tiivistyneeseen yhteistyöhön. Ammattimaistumisella tilintarkastajat viittasivat sisäisen tarkastuksen ammattitutkinnon

suorittamisen yleistymiseen ja sisäisten tarkastajien kasvaneeseen tietoisuuteen esimerkiksi työtä ohjaavista ammattistandardeistaan. Sisäisen tarkastuksen ammattimaistuminen ilmenee tilintarkastajien mukaan laadukkaampana työnä, mikä puolestaan parantaa sisäisten tarkastajien työn luotettavuutta tilintarkastajan näkökulmasta.

Sisäisen tarkastuksen työn laadun paranemiseen on vaikuttanut haastateltujen tilintarkastajien mukaan myös sisäisten tarkastajien omat laatuvaatimukset. Sisäisten tarkastajien ammattistandardeissa (IIA 1300)²⁷ edellytetään, että sisäisen tarkastuksen johtaja kehittää ja ylläpitää varmistus- ja kehittämisohjelmaa, joka kattaa kaikki sisäisen tarkastustoiminnon osa-alueet. Laadun varmistus- ja kehittämisohjelman tavoitteena on arvioida sisäisen tarkastuksen määritelmän, ammattistandardien ja eettisten sääntöjen noudattamista sisäisten tarkastajien keskuudessa. Itse arvioinnin lisäksi organisaation ulkopuolisen arvioitsijan on arvioitava säännöllisesti vähintään kerran viidessä vuodessa sisäisen tarkastuksen laatu. Laatuvaatimukset ovat lisänneet tilintarkastajien varmuutta sisäistä tarkastusta kohtaan, sillä ne ovat yhdenmukaistaneet sisäisen tarkastuksen käsitettä. Sisäisten tarkastajien kansainvälisen kattojärjestön IIA:n antama sisäisen tarkastuksen määritelmä ja ammattistandardit ovat muodostaneet yksiselitteisen viitekehyksen sisäisen tarkastuksen toiminnalle, jonka avulla pitkän historian aikana syntyneet, toisistaan poikkeavat sisäisen tarkastuksen toiminnot on ollut mahdollista yhtenäistää.

”Mun mielestä ne (sisäiset tarkastajat) on kehittynyt valtavasti vuosien varrella, et hekin nyt lähtevät etsimään juttuja riskien kautta, kun ennen vaan mentiin jonnekin ja tehtiin jotain. Riskien kautta ja on suunnitelmaa ja sit noi dokumentointitavatkin ovat menneet tosi paljon eteenpäin, et ne on ihan eri maailmassa kuin 10 vuotta sitten.”(H4)

Sisäisen tarkastuksen työn painopisteen tilintarkastajat näkivät siirtyneen viime aikoina entistä voimakkaammin riskien tunnistamiseen ja riskienhallinta- ja valvontajärjestelmien kehittämisen edistämiseen. Vaikka riskienhallinta yhtenä sisäisten tarkastajien arviointi ja varmistuskohteena on jo sisällytetty sisäisten tarkastajien ammattistandardeihin, näyttää liiketoimintaympäristön nopea muuttuminen ja yleinen taloudellinen epävarmuus tuovan sen entistä merkittävämmäksi osa-alueeksi myös sisäisen tarkastuksen toimintaan. Tilintarkastajat

²⁷ IIA 1300 - Laadun varmistus- ja kehittäminen

kokivat riskienhallinnan painottumisen sisäisen tarkastuksen työssä erittäin hyväksi asiaksi, koska sen nähtiin vaikuttavan positiivisesti myös tilintarkastukseen.

Tiivistyneestä yhteistyöstä esimerkkinä eräs tilintarkastaja kertoi heidän tekevän niin sanottua yhteistarkastusta yhteistyössä sisäisen tarkastuksen kanssa. Yhteistarkastuksessa organisaation kaksi sisäistä tarkastajaa ja kaksi tilintarkastajaa menee tekemään yhdessä tarkastusta konsernin ulkomaiseen tytäryhtiöön. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen samanaikainen läsnäolo paikan päällä mahdollistaa tehokkaan työskentelyn, sillä osapuolet tekevät keskenään selkeän työnjaon. Tällöin osapuolet välttävät turhan päällekkäisen työn ja tarkastushavainnot on mahdollista vaihtaa saman tien paikan päällä sekä mahdollisista lisätarkastustoimenpiteistä voidaan sopia heti. Haastateltu tilintarkastaja luonnehti sisäisen tarkastuksen olevan heille luonteva yhteistyökumppani ja yhteistyö heidän kanssaan on nykyään osa jokapäiväistä toimintaa verrattuna aikaisempaan.

Yhteistyön tulevaisuuden näkymät

Haastatellut tilintarkastajat lähtivät arvioimaan yhteistyön tulevaisuutta varovaisesti. Yhteistyön tulevaisuuden kehityksen todettiin olevan pitkälti riippuvainen yhteistyön nykyisestä tasosta. Muutama tilintarkastajista totesi olevansa tyytyväinen yhteistyöhön sisäisen tarkastuksen kanssa nykyisissä toimeksiannoissaan, ja eivätkä uskoneet, että merkittäviä muutoksia yhteistyössä tapahtuisi tulevina vuosina. Useiden tilintarkastajien käyttämä adjektiivi yhteistyönkehityksen kuvailun yhteydessä oli sana jalostuminen. Tällä tilintarkastajat viittasivat nykyiseen toimivaan yhteistyöhön, jonka he uskoivat kehittyvän enää rajatuissa määrin. Näissä toimeksiannoissa nykyisen yhteistyötason saavuttaminen on ollut usean vuoden tulos ja siihen pääseminen on edellyttänyt molemmin puoleista panostusta. Yleisesti katsoen tilintarkastajat kuitenkin huomauttivat, että kommunikaation lisääntymien vielä entisestään sisäisen tarkastuksen kanssa on tärkeää, sillä se tukee molempien osapuolten toimintaa.

”Mut sit se tunne, mikä mulla on yleensä ottaen, niin en mä usko, että läheskään varmaan kaikissa tapauksissa ollaan vielä siinä optimitilassa, vaan voi olla että ne sisäinen ja ulkoinen tarkastus ovat ehkä vielä aika kaukana toisistaan, että sitä kanssakäymistä ei välttämättä vielä riittävästi ole.” (H6)

”Kyllähän kehitettävää löytyy ja joskus on ollut kritiikkiäkin sisäisen tarkastuksen näkökulmasta, että tilintarkastajat unohtavat sisäisen tarkastuksen, että se kommunikointi saisi olla parempaa.” (H5)

Avoimen kommunikaation saavuttaminen ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välillä on selkeä kehitysalue myös sellaisissa yhteistyösuhteissa, joissa yhteistoimintaa on tehty jo pitkään. Tasapainoisen yhteistyösuhteen rakentaminen on haastattelujen perusteella ensiaskel avoimeen kommunikaatioon. Kommunikaation ohella yhteistyötä parantavaksi tekijäksi tilintarkastajat mainitsivat sisäisen tarkastuksen resurssien lisäämisen. Sisäisen tarkastustoiminnon laajentaminen mahdollistaa sisäisten tarkastajien edellytyksen tehdä enemmän laajoja tarkastustehtäviä, jolloin yhteistyöstä on konkreettisesti enemmän hyötyä myös tilintarkastajille organisaation saaman lisäarvon ohella. Sisäisen tarkastuksen resurssien lisääminen on tietysti organisaation sisäinen asia, johon tilintarkastajat eivät voi suoraan vaikuttaa.

Muutamissa haastatteluissa tuli esille myös tietojärjestelmien kehittämisen ja niiden osaamisen tärkeys. Yhteistyön kehityskohteina mainittiin yhteisten järjestelmien yleistymisen, joka mahdollistaisi ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen etätyöskentelyn ja aiempaa paremman kattavuuden. Esimerkiksi globaaleissa konserneissa, joissa sisäiset tarkastajat ja tilintarkastajat työskentelevät useassa eri maassa, yhteisillä tietojärjestelmillä saavutettaisiin aiempaa tehokkaampi yhteistyö. Lisäksi tilintarkastajat kokivat tarpeelliseksi, että sisäisten tarkastajien tiimissä on mukana tietojärjestelmiin erikoistunut tarkastaja, sillä nykypäivänä merkittävä osa sisäisen valvontajärjestelmän kontroleista on rakennettu järjestelmiin sisälle. Tulevaisuudessa riskienhallinnan uskotaan nousevan myös entistä tärkeämpään roolin, sillä organisaatioiden tulee pystyä muuttamaan toimintansa suuntaa nopeasti samassa vauhdissa toimintaympäristön muutoksen kanssa. Jatkuvasti haastavammaksi ja globaalimmaksi muuttuva liiketoiminta ja organisaatioiden toimintaympäristö vaatii todennäköisesti entistä enemmän sisäisten ja ulkoisten tarkastajien yhteistyötä, sillä osapuolten asiantuntijuus on tärkeää saada jaettua. Tämä edellyttää entistä tehokkaampaa kommunikaatiota sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen välillä.

Keskusteluissa tilintarkastajien kanssa tuli esille myös pohdintaa siitä, kuinka pitkälle tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien yhteistyön on mahdollista kehittyä. Tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien tavoitteiden erilaisuus pitävät osapuolet ainakin toistaiseksi täysin erillisinä funktioina. Lisäksi tilintarkastajien keskeinen ominaisuus, riippumattomuus asettaa

tietynlaisen rajan yhteistyölle sisäisen tarkastuksen kanssa. Yksi haastateltu tilintarkastaja kertoi yhteistyön rajan tulleen jo jossain määrin vastaan yhdessä heidän suuressa toimeksiannossaan. Hän kertoi yhteistyön sisäisen tarkastuksen kanssa kehittyneen jo niin pitkälle, että he ovat jo oman tarkastustiimensä kesken miettineet sitä, tulisiko heidän ottaa isompi osa jostain tarkastusosa-alueesta itselleen tarkastettavaksi, jotta heidän oma osaamisensa olisi parempaa tällä alueella. Kyseisessä toimeksiannossa sisäisen tarkastuksen funktio käsittää noin sata henkilöä, mistä johtuen sisäinen tarkastus on merkittävä yhteistyökumppani tilintarkastajille. Työnjako osapuolten välillä perustuu selkeään sopimukseen, jota muokataan vuosittain työnjaon suhteen.

6.6 Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään

Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyösuhde on monitahoinen ilmiö, minkä vuoksi sen tarkastelu karkeasti yksinkertaistetuilla malleilla on haasteellista. Yhteistyösuhteen monimutkaisesta luonteesta antaa viitteitä se, että haastateltujen tilintarkastajien oli vaikea määrittää yksiselitteisesti sisäisen tarkastuksen vaikutusta heidän työhönsä, vaikka suurimmalla osalla heistä oli jo pitkä kokemus työskentelystä sisäisten tarkastajien kanssa. Tilintarkastajien mukaan yhteistyösuhde voi olla luonteeltaan toisiaan täydentävä, mutta kuitenkin samalla myös korvaava. Sekä täydentävän ja korvaavan luonteen toteutuminen edellyttää, että sisäisen tarkastuksen toiminta on luotettavaa ja laadukasta tilintarkastajien näkökulmasta. Laadukkaan sisäisen tarkastuksen toteutuminen vaatii aktiivisuutta sekä hallitukselta että ylimmältä johdolta, jotta sisäiselle tarkastukselle taataan riittävät toimintaresurssit, ja että heidän riippumaton asema organisaatiossa varmistetaan sekä hyväksytään yleisesti. Sisäisen tarkastuksen luotettavuuteen vaikuttaa puolestaan sisäisten tarkastajien ominaisuudet, kuten ammattitaito, riippumattomuus, objektiivisuus ja huolellisuus.

Yhteistyösuhteen ollessa luonteeltaan korvaava, voidaan tilintarkastajan työmäärää vähentää sisäisen tarkastuksen työllä. Tällöin kyseessä on lähinnä vähäriskiset tarkastusosa-alueet, sillä tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta olennaisten erien ja riskien kohdalla tilintarkastajien tulee itse varmistua kyseisten erien oikeellisuudesta.

”Me lähdetään aina riskien kautta katsomaan meidän työtä, ettei koskaan käytettäisi heitä missään semmoisessa, missä on paljon riskiä. Että kyllä se on matala riski, missä heitä (sisäisiä tarkastajia) voidaan käyttää käytännössä. Mutta koska se on kustannustehokas menetelmä ja johto tykkää siitä ja audit committee tykkää siitä, että koska nehan vihaa sitä

että tekee tuplasti juttuja. Että kyllä mä oon aina sitten yrittänyt joka vuosi katsoa, että niillä (sisäisillä tarkastajilla) olisi riittävästi niitä kohtia, missä ne voivat auttaa meitä.” (H4)

Näin ollen tilinpäätöstarkastuksessa tilintarkastajat eivät voi hyödyntää sisäisen tarkastuksen työn korvaavuutta merkittävästi. Puolestaan tilikauden aikaisessa tarkastuksessa, ja erityisesti sisäisen valvonnan asianmukaisen järjestämisen tarkastamisen yhteydessä, sisäisen tarkastuksen merkittävyys kasvaa. Tällöin tilintarkastajat pystyvät korvaamaan sisäisen tarkastuksen työllä tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta vähäriskisten osa-alueiden tarkastusta. Tarkastustoimenpiteiden toteuttaminen alusta alkaen kuluttaa moninkertaisesti enemmän tilintarkastajien aikaa verrattuna siihen, että he hyödyntävät sisäisen tarkastuksen tekemiä tarkastusraportteja osana omaa työtään. Lisäksi tilintarkastajien arvio organisaation sisäisestä valvonnasta nojautuu usein pitkälti sisäisen tarkastuksen tekemiin havaintoihin, mikä kuvaa yhteistyösuhteen korvaava luonnetta.

”Kyllä me tietyllä tapaa varmaan päästään helpommalla, mutta kun siellä on ne olennaiset erät, jotka pitää tarkastaa, niin sanotaanko että ihan tilinpäätöstarkastus mielessä me ei päästä helpommalla. Mutta sitten jos meillä ei olisi sisäistä tarkastusta, niin se sisäinen valvonnan puoli olisi sellainen, että jouduttaisiin varmasti tekemään lisätoimenpiteitä ja miettimään se paljon tarkemmin. Että kyllä se tietyllä tapaa nojautuu myös paljon siihen mitä sisäinen tarkastus on huomannut.” (H2)

Korvaavan luonteen ohella tilintarkastajat kokivat yhteistyön olevan yhtäläillä molempien osapuolien työtehtäviä täydentävää. Tällöin tilintarkastajat eivät korvaa omia tarkastustehtäviään suoranaisesti sisäisen tarkastuksen työllä, vaan sisäiset tarkastajat antavat varmuutta ja taustatukea tilintarkastajien tekemille johtopäätöksille. Täydentävä luonne korostaa sisäisten ja ulkoisten tarkastajien välistä keskusteluyhteyttä, jota käytetään tiedon vaihtoon sekä tarkastushavaintojen jakamiseen puolin ja toisin. Astetta pidemmälle kehittyneessä yhteistyösuhteessa toimivan kommunikointiyhteyden lisäksi, sisäisellä tarkastuksella on tärkeä rooli tilintarkastajien keskustelukumppanina. Tilintarkastajat kokivat saavansa huomattavaa hyötyä sisäisten tarkastajien kanssa käydyistä keskusteluista yrityskohtaista syvätuntemusta vaativissa asioissa tai muuten haasteelliseksi koetuissa tarkastusosa-alueissa, kuten viime vuosina pinnalla olleissa arvostuskysymyksissä. Tilintarkastajat arvostivat sisäisten tarkastajien yritys- ja toimialakohtaista asiantuntijuutta ja kokivat suureksi hyödyksi sen, että he voivat keskustella samalla tasolla olevien ja samoja termejä ymmärtävien henkilöiden kanssa.

Täydentävästä yhteistyön luonteesta viestii myös erään tilintarkastajan käyttämä nimitys sisäisten ja ulkoisten tarkastajien toimimisesta toistensa sparraajina. Tilintarkastajat ja sisäiset tarkastajat kannustavat toisiaan molemmin puolin entistä parempaan suoritukseen. Samalla tilintarkastajat uskoivat vaikuttavansa epäsuorasti sisäisten tarkastajien työn laatuun, heidän vaatiessa sisäisiltä tarkastajilta huolellista ja objektiivista työtettä sekä riippumattomuus- ja dokumentointikriteerien täyttämistä laadukkaan tarkastuksen varmistamiseksi. Tilintarkastajien työtä ohjaavat tiukasti tilintarkastuslaki ja tilintarkastusalanstandardit sekä suositukset, kun taas sisäisten tarkastajien työtehtävää ei ole samalla tavoin laissa määritelty. Tämän vuoksi sisäisen tarkastuksen työn taso on laadultaan ja kohteeltaan huomattavasti vaihtelevampaa kuin tilintarkastus, mikä voi hankaloittaa sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämistä tilintarkastuksen näkökulmasta.

Eräs haastelluista tilintarkastajista kertoi havainneensa piilevän kilpailuasetelman sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen välillä. Tilintarkastaja uskoi kilpailuasetelman motivoivan positiivisesti molempia osapuolia aktiiviseen ja ehkä jopa hieman vaatimustason ylittävään toimintaan. Tilintarkastaja epäili positiivisen kilpailuasetelman johtuvan osapuolten eräänlaisesta ammattilypeydestä, joka yllyttää tarkastajia hoitamaan työnsä mahdollisimman hyvin niin oman kuin ammattikuntansa maineen nimissä. Esimerkiksi tarkastusvaliokunnan kokouksissa, jossa päävastuullisen tilintarkastajan lisäksi ovat läsnä sisäisen tarkastuksen johtaja ja ehkä myös organisaation ylin johto, sisäisten tarkastajien tapa esiintyä vaikuttaa myös tilintarkastajien esiintymistapaan ja päinvastoin. Kahden eri ammattikunnan esiintyminen yhteisellä foorumilla, herättää sekä ulkoisille että sisäisille tarkastajille motivaation näyttää kykynsä ja antaa paras mahdollinen panos organisaation hyväksi.

7. JOHTOPÄÄTÖKSET

7.1 Keskeiset tutkimustulokset

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen yhteistyön vaikutusta tilintarkastuksen määrään. Yhteistyösuhdetta pohdittiin tutkimuksessa tilintarkastajan näkökulmasta, sillä tilintarkastajan nähdään toimivan ratkaisevassa asemassa yhteistyön kehittymisen kannalta. Tutkimuksen tavoitteena oli tutkia sisäisen tarkastuksen osallistumista tilintarkastusprosessiin ja sitä kautta sisäisen tarkastuksen vaikutusta tilintarkastuksen määrään. Samalla kartoitettiin mahdollisia yhteistyösuhteeseen vaikuttavia tekijöitä. Tutkimusaineisto pohjautui pitkälti yhteistyösuhdetta sääteleviin tilintarkastusalan standardeihin ja suosituksiin sekä sisäisten tarkastajien ammattistandardeihin. Lisäksi aineistona käytettiin haastatteluista kerättyä materiaalia.

Haastattelut tehtiin kahdeksalle KHT-tilintarkastajalle, jotka edustavat Suomen neljää johtavaa tilintarkastusyhteisöä. Haastatteluiden avulla pyrittiin saamaan tietoa tilintarkastajien näkemyksistä koskien sisäisen tarkastuksen työn hyödyntämistä tilintarkastuksessa. Haastatteluiden perusteella voi todeta, että tilintarkastajan kokemus vaikuttaa näkemykseen yhteistyöstä sisäisen tarkastuksen kanssa. Erityisesti pitkään tilintarkastajan tehtävissä työskennelleet tilintarkastajat, jotka olivat usein jo osakkaina tilintarkastusyhteisössään, olivat selkeästi innostuneempia ja vakuuttuneempia yhteistyön hyödyistä.

Sisäisen tarkastuksen työn ja osaamisen hyödyntäminen tilintarkastuksessa riippuu ensisijaisesti siitä, miten luotettavaksi tilintarkastaja arvioi sisäisen tarkastuksen. Tilintarkastajan arvioon sisäisen tarkastuksen luotettavuudesta vaikuttaa sisäisten tarkastajien ammattitaito, riippumattomuus, objektiivisuus ja huolellisuus. Mikäli tilintarkastaja toteaa sisäisen tarkastuksen täyttävän vaadittavan luotettavuuden, voi hän hyödyntää sisäisen tarkastuksen työtä omassa työssään.

Sisäisen tarkastuksen osallistuminen tilintarkastusprosessiin on hyvin yrityskohtaista ja siihen vaikuttaa keskeisesti sisäisen tarkastuksen resurssit sekä organisaation omat tarpeet. Laadukkaan sisäisen tarkastuksen toteutuminen vaatii aktiivisuutta sekä ylimmältä johdolta että hallitukselta, jotta sisäiselle tarkastukselle taataan riittävät toimintaresurssit, ja että heidän riippumaton asema organisaatiossa varmistetaan ja hyväksytään yleisesti. Sisäisen tarkastustoiminnon koko riippuu organisaation koosta, toimialasta sekä liiketoiminnan maantieteellisestä jakautumisesta. Suurissa tarkastuskohteissa, joissa myös sisäisen tarkastuksen koko on huomattavasti suurempi kuin pienissä organisaatioissa, on sisäisellä

tarkastuksella paremmat edellytykset suorittaa tarpeeksi laajoja tarkastuksia, joista myös tilintarkastus hyötyy. Pienissä tarkastuskohteissa voi olla ainoastaan yksi sisäinen tarkastaja, jolloin yhteistyö tilintarkastuksen kanssa on luonnollisesti rajallisempaa, mutta ei kuitenkaan poissuljettua. Luotettava ja ammattitaitoinen sisäinen tarkastaja toimii myös pienissä organisaatioissa tilintarkastajan tietolähteenä organisaation toimintaa koskien ja samalla keskustelukumppanina, joka tarvittaessa avustaa tilintarkastajaa liiketoiminnan ja toimintaympäristön syvätuntemusta vaativissa tarkastusosa-alueissa.

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen on mahdollista tehdä yhteistyötä tilintarkastusprosessin suunnitteluvaiheessa ja tarkastustoimenpiteiden toteuttamisvaiheessa sekä hallinnon tarkastuksen yhteydessä. Tällöin yhteistyö hyödyttää tilintarkastajaa merkittävästi, sillä kyseiset vaiheet ovat tilinpäätösprosessin kokonaisuuden kannalta kaikista työläimpiä. Tilinpäätöstarkastuksessa sisäisen tarkastuksen työn hyödyntäminen on huomattavasti rajallisempaa kuin kauden aikaisessa tarkastuksessa, sillä tilintarkastajat kokevat tilinpäätöksen tarkastamisen olevan selkeästi heidän työnsä keskeisintä toimenkuvaa. Tilintarkastusprosessin päättämisen vaiheessa tilintarkastaja raportoi tarkastushavaintonsa yhteisön hallintoelimille ja antaa tilintarkastuskertomuksen. Tässä vaiheessa tilintarkastaja työskentelee itsenäisesti, sillä yhteistyö sisäisen tarkastuksen kanssa ei ole tarkoituksenmukaista.

Tilintarkastajille tehdyissä haastatteluissa esiin tulleiden näkemysten perusteella ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyö voidaan jakaa karkeasti kolmeen yhteistyömalliin. Ensimmäisessä yhteistyömallissa sisäinen tarkastus avustaa tilintarkastusta siten, että sisäinen tarkastus hoitaa tietyn osa-alueen tarkastuksen kokonaisuudessaan ja raportoi siitä asianmukaisesti tilintarkastajalle. Tällä ulkoinen ja sisäinen tarkastus pyrkivät välttämään päällekkäisen tarkastuksen tekemistä, jotta resurssit olisivat tehokkaasti käytössä. Toisena mahdollisuutena on, että tilintarkastaja vähentää omia tarkastustoimenpiteitään päällekkäisellä tarkastusosa-alueella, mutta ei kuitenkaan jätä sitä kokonaan pois omasta tarkastussuunnitelmastaan. Molemmissa edellä mainituissa tilanteissa tilintarkastaja ei voi kuitenkaan suoraan ottaa sisäisen tarkastuksen raporttia annettuna, vaan hänen on tutustuttava sisäisen tarkastuksen raporttiin ja varmistettava raportin luotettavuus esimerkiksi pistokokein tai osatarkastuksin. Tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta olennaisten erien ja merkittävien riskien kohdalla tilintarkastajien on itse varmistuttava kyseisten erien oikeellisuudesta, mikä rajoittaa tilintarkastajaa korvaamasta omaa tarkastustyötään sisäisen tarkastuksen työllä.

Toisessa yhteistyömallissa tilintarkastaja ei rajoita omaa työtään sisäisen tarkastuksen suorittamalla tarkastuksella, vaan käyttää sitä oman työnsä tukena. Tämä yhteistyömalli tukee komplementtiteorian mukaista yhteistyösuhdetta, jossa tilintarkastaja ei korvaa omia tarkastustehtäviään suoranaisesti sisäisen tarkastuksen työllä, vaan sisäinen tarkastus antaa varmuutta ja taustatukea tilintarkastajien tekemille johtopäätöksille.

Kolmas haastatteluissa esiin noussut yhteistyömalli viittaa tilanteeseen, jossa sisäinen tarkastaja työskentelee tilintarkastajan valvonnan alaisuudessa ikään kuin tilintarkastustiimin jäsenenä. Tällöin tilintarkastaja ohjeistaa perusteellisesti sisäistä tarkastajaa toimenpiteen suorittamisessa ja sen dokumentoinnissa, koska työpaperit liitetään osaksi tilintarkastajan raportteja tilintarkastuslausunnon perusteeksi. Kyseinen yhteistyömalli mukaillee selkeästi substituuttiteoriaa, jonka mukaan tilintarkastajan työmäärää on mahdollista vähentää sisäisen tarkastuksen työllä. Enemmistö haastatteluun osallistuneista tilintarkastajista suhtautui kuitenkin varovaisesti oman työnsä suoranaiseen korvaamiseen. Syynä varovaisuuteen on tilintarkastajan yksin kantama vastuu antamastaan tilintarkastuslausunnosta sekä suorittamistaan tilintarkastustoimenpiteistä. Lisäksi tilintarkastajan työmäärää on mahdollista vähentää sisäisen tarkastuksen työllä ainoastaan silloin, kun kyseessä on tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta vähäriskinen tarkastusosa-alue.

Haastatteluaineiston perusteella tilintarkastajat suosivat pääsääntöisesti komplementtiteorian mukaista yhteistyösuhdetta, jossa sisäinen tarkastus toimii ikään kuin tärkeänä taustatukena tilintarkastuksessa. Riskiperusteisen tilintarkastuksen lähtökohtana on se, että tilintarkastaja muodostaa käsityksen tarkastuskohteesta ja sen sisäisestä valvontaympäristöstä sekä toimintaympäristöstä. Sisäisten tarkastajien tehtäväalueena on organisaation sisäisen valvonnan arvioiminen ja kehittäminen, minkä vuoksi tilintarkastajat saavat heiltä arvokasta tietoa sisäisen valvonnan rakenteesta ja tehokkuudesta oman arvionsa tueksi. Jo pelkästään luotettavan sisäisen tarkastusfunktion olemassaolo antaa tilintarkastajalle viitteitä tarkastuskohteen kontrolliympäristön luotettavuudesta ja vaikuttaa näin tilintarkastajan muodostamaan kokonaiskäsitykseen olennaisen virheen tai puutteen riskistä. Tilintarkastajan tehokkaaksi todentama kontrolliympäristö, antaa mahdollisuuden luottaa sisäiseen valvontaan sekä organisaation sisäisesti tuottamaan tilintarkastusevidenssiin. Tilintarkastajan työtehtävä kevenee, kun tilinpäätöksen pohjalla olevat prosessit ja järjestelmät ovat lähtökohtaisesti kunnossa. Lisäksi sisäiseltä tarkastukselta saatu informaatio yrityksen operatiivisesta toiminnasta ja sisäisen valvonnan heikkouksista, auttaa tilintarkastajaa kohdentamaan tarkastusta merkittäville riskialueille.

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyösuhde muistuttaa käytännössä kuitenkin hyvin usein ensimmäisen mallin mukaista suhdetta, jossa yhdistyy sekä komplementti- että substituuttiteorian mukaisia piirteitä. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastajat kokevat sisäisen tarkastuksen antavan lisävarmuutta tilintarkastajan havainnoille, toisin sanoen sisäinen tarkastus toimii tilintarkastusta täydentävänä tekijänä. Sisäisen tarkastuksen tietämys antaa tilintarkastajille esimerkiksi tukea analyyttiseen tarkastukseen, sillä tieto auttaa heitä ymmärtämään paremmin, heijastavatko tilinpäätösluvut todella niiden taustalla olevaa liiketoimintaa. Samalla tilintarkastaja saattaa kuitenkin hyödyntää sisäisen tarkastuksen suorittamaa tarkastusta osana omaa työtään. Tilikauden aikaisessa tarkastuksessa sisäinen tarkastus voi esimerkiksi suorittaa prosessien kuvausta ja kontrollien testausta alhaisen riskin tarkastusosa-alueissa, jolloin tilintarkastaja voi vähentää kontrollitestauksen määrää. Tilintarkastajat voivat näin ollen keskittyä enemmän analyyttisen tarkastuksen tekemiseen, mikä nopeuttaa huomattavasti tilintarkastusprosessia yksittäisten tapahtumien testauksen vähentyessä.

Täydellistä substituuttiteorian mukaista ilmiötä ei haastatteluaineiston perusteella voida osoittaa. Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilintarkastuksen määrään ei ole niin olennainen, että tilintarkastuspalkkiota olisi mahdollista alentaa ainoastaan sen perusteella. Toisaalta tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan pitkään jatkunut yhteistyö, voi tilintarkastajan uudelleen kilpailutilanteessa alentaa tilintarkastuspalkkiota, koska tilintarkastaja pystyy tällöin aikaisemman kokemuksen perusteella arvioimaan sisäisen tarkastuksen luotettavuuden ja vaikutuksen tilintarkastuksen määrään.

Komplementtiteorian mukaista tilintarkastuspalkkion nousua ei myöskään haastatteluaineiston perusteella voida osoittaa. Tilintarkastajat eivät omaan kokemukseensa pohjautuen nähneet yhteyttä tilintarkastuspalkkion ja hyvän hallintotavan noudattamisen välillä. Yritykset, joissa on laadukas sisäinen tarkastus, ovat pääsääntöisesti sitoutuneet hyvän hallintotavan noudattamiseen. Tilintarkastuksen laajuuden kasvattaminen valvontaympäristön parantuessa ei tuntunut haastateltujen tilintarkastajien mukaan realistiselta. Suomessa, missä tilintarkastusalalla on kova kilpailu, on tilintarkastuspalkkion suuruudella ratkaiseva merkitys. Big four- tilintarkastusyhteisöjen kesken laatu ei ole kriittinen kilpailutekijä asiakkaan näkökulmasta, sillä kaikkien suurten tilintarkastusyhteisöjen voidaan olettaa noudattavan tilintarkastuslain sekä tilintarkastusalan standardien ja suositusten mukaista tasoa.

Tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyösuhteen toimivuuteen vaikuttaa merkittävästi osapuolten välinen vuorovaikutus, tarkastusvaliokunnan aktiivisuus sekä tilintarkastussuhteen kesto. Tehokkaan, molempia osapuolia hyödyttävän, yhteistyösuhteen kriittisenä tekijänä on avoin keskusteluyhteys. Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen välisessä tiedonkulussa myös hallituksen tarkastusvaliokunnalla on keskeinen rooli, sillä sen tehtäviin kuuluu koordinoita sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen työtä. Tilintarkastussuhteen keston myötä yhteistyö tiivistyy, kun osapuolet oppivat tuntemaan toisensa ja toimintamuoto sekä kommunikointisuhteet vakiintuvat. Pörssiyhtiöiden tilintarkastajaa koskeva rotaatiokäytäntö on yhteistyön haasteena etenkin silloin, kun kilpailutuksen seurauksena koko tilintarkastusyhteisö vaihdetaan. Uuden toimeksiannon haltuun ottaminen ja yhteistyösuhteen rakentaminen sisäisten tarkastajien kanssa vie oman aikansa, sillä tilintarkastajan on aloitettava sisäisen tarkastuksen luotettavuuden arviointi ja kommunikointisuhteen rakentaminen täysin alusta.

7.2 Tutkimuksen luotettavuus ja jatkotutkimusaiheet

Tutkimuksen luotettavuuden voidaan uskoa olevan hyvä, sillä haastateltujen tilintarkastajien näkemykset sisäisten tarkastajien osallistumismahdollisuuksista tilintarkastusprosessiin olivat hyvin samansuuntaisia. Tämä oli odotettavissa, sillä sekä ulkoisen että sisäisen tarkastuksen yhteistyötä ohjallaan molempien ammattistandardeissa. Yhteistyön vaikutuksissa ja siihen vaikuttavissa tekijöissä oli selkeästi havaittavissa mielipide-eroja haastateltujen tilintarkastajien välillä.

Ulkoisen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyösuhdetta olisi hyödyllistä tutkia myös sisäisten tarkastajien näkökulmasta. Sisäisten tarkastajien näkemykset omasta roolistaan ja mahdollisuuksistaan tukea ja täydentää niin sisäistä valvontaympäristöä kuin tilintarkastusta voisi kehittää yhteistyösuhdetta entistä tehokkaammaksi ja molempia osapuolia hyödyttäväksi. Tutkielman rajallisen pituuden vuoksi sisäisten tarkastajien näkemystä ei kuitenkaan voitu ottaa osaksi tätä tutkimusta. Tämä olisi kuitenkin mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe, sillä se antaisi molemmille osapuolille arvokasta lisätietoa toistensa toiminnasta. Tilintarkastajien haastatteluiden perusteella voidaan havaita, että yhteistyön onnistuminen on osittain kiinni myös osapuolten omasta tahdosta. Tutkimustieto voisi vähentää tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien mahdollisia ennakkokäsityksiä toisiaan kohtaan ja samalla voitaisiin löytää uusia yhteistyömahdollisuuksia.

Haastateltujen tilintarkastajien kokemusten perusteella voidaan havaita, että organisaation koolla ja toimialalla on merkittävä vaikutus sisäisen tarkastuksen suuruuteen ja yhteistyön

tiiviyteen tilintarkastajien kanssa. Esimerkiksi kunnallisella puolella sekä finanssialan yrityksissä sisäisellä tarkastuksella on selkeä roolinsa. Suurimmassa osassa yksityissektorin yrityksiä yhteistyö on tällä hetkellä kuitenkin pääasiassa yrityskohtaista riippuen osittain vastuullisen tilintarkastajan halusta hyödyntää sisäisen tarkastuksen osaamista. Sisäisen tarkastustoiminnon yleistymisen ja ammattimaistumisen seurauksena tilintarkastajilla voi tulevaisuudessa olla mahdollisuus laajentaa yhteistyön kenttää. Tutkimalla onnistuneita yhteistyösuhteita, joissa sekä ulkoinen että sisäinen tarkastus aidosti hyötyvät toistensa osaamisesta ja kykenevät koordinoimaan tarkastustyönsä molempia kannattavalla tavalla, olisi ehkä havaittavissa myös toisia organisaatioita palvelevia malleja. Mielenkiintoisena vaihtoehtona voisi olla, että hyväksi koetut käytännöt tiivistettäisiin tilintarkastusyhteisön yleiseksi ohjeistukseksi.

LÄHTEET

Carcello, Joseph V. & Hermanson, Dana R. & Neal, Terry L. & Riley, Richard A. Jr. (2002). Board characteristics and audit fees. *Contemporary Accounting Research*, Vol. 19, 365-384.

Felix, William L. & Gramling, Audrey A. & Maletta, Mario J. (2001). The Contribution of Internal Audit as a Determinant of External Audit Fees and Factors Influencing This Contribution. *Journal of Accounting Research*, Vol. 39 No. 3, 513-534.

Gramling Audrey A. & Hermanson, Dana R. (2006) What Role is Your Internal Audit Function Playing in Corporate Governance?. *Internal Auditing*, Vol. 21 No. 6, 37-39.

Gramling Audrey A. & Maletta, Mario J. & Schneider, Arnold & Church Bryan K. (2004). The Role of the Internal Audit Function in Corporate Governance: A Synthesis of the Extant Internal Auditing Literature and Directions for Future Research. *Journal of Accounting Literature*, Vol. 23, 194-243.

Goodwin-Stewart, Jenny & Kent Pamela (2006). Relation between external audit fees, audit committee characteristics and internal audit. *Accounting and Finance*, Vol. 46, 387-404.

Halla, Ilona (2004). Sisäisen tarkastuksen ja tilintarkastuksen yhteistyöstä ulkoisen palvelutoimittajan näkökulmasta. *Tilintarkastus – Revision*, 5/2004, 13-16.

Hannukkala, Pekka (1998). Sisäisen ja ulkoisen tarkastuksen yhteistoiminta ammattisuositusten valossa. *Tilintarkastus – Revision*, 2/1998, 164-168.

Jensen Michael C. & Meckling, William H. (1976). Theory of the firm: Managerial behaviour, agency cost and ownership structure. *Journal of Finance Economics*, Vol. 3 No. 4, 306-360.

Heikkala, Jani (2010). Sisäisen tarkastuksen raportointi – arvio sisäisen valvonnan riittävydestä. *Tilintarkastus*, 1/2010, 46-50.

Karinen, Jukka & Kotonen, Ulla (2005). Sisäisen tarkastuksen laatu – Tilintarkastajien näkemys sisäisen tarkastuksen laadusta ja siihen vaikuttavista tekijöistä. *Tilintarkastus – Revision*, 5/2005, 41-50.

Knechel, Robert W. & Willekens, Marleen (2006). The Role of Risk Management and Governance in Determining Audit Demand. *Journal of Business Finance & Accounting*, Vol. 33, 1344-1367.

Koivu, Eila (2009). Taantuma sisäisen tarkastajan silmin. *Tilintarkastus – Revision*, 5/2009, 52-55.

Mat Zain, Mazlina & Subramaniam, Nava & Stewart, Jenny (2006). Internal Auditor's Assessment of their Contribution to Financial Statement Audits: The Relation with Audit Committee and Internal Audit Function Characteristics. *International Journal of Auditing*, Vol. 10, 1-18.

Niemi, Lasse & Ojala, Hannu & Jokipii Annukka (2010). Internal Control Quality and External Audit Effort: Empirical Evidence from a Less Regulated Environment with a Low Litigation Risk. *European Accounting Association, Annual Congress*, 13.5.2009 Tampere.

Riistama, Veijo (2005). Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa 1. *Tilintarkastus – Revision*, 6/2005, 81-85.

Riistama, Veijo (2006). Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa 3: Tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan yhteistyö. *Tilintarkastus – Revision*, 2/2006, 51-54.

Schneider, Arnold (1984). Modeling External Auditors' Evaluations of Internal Auditing. *Journal of Accounting Research*, Vol. 22 No. 2, 657-678.

Schneider, Arnold (1985). The Reliance of External Auditors on the Internal Audit Function. *Journal of Accounting Research*, Vol. 23, No. 2, 911-919.

Schneider, Arnold (2009). The Nature, Impact and Facilitation of External Auditor Reliance on Internal Auditing. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, Vol. 13, No. 4, 41-53.

Wallace, Wanda, A. (1984). Internal auditor can cut outside CPA costs. *Harvard Business Review*, Vol. 62, 16-20.

Kirjallisuus:

- Eskola, Jari & Suoranta, Juha. (2008). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Halonen, Kaarina & Steiner, Maj-Lis (2010). *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. Juva: WS WSOYpro Oy.
- Hirvonen, Ahti & Niskakangas, Heikki & Steiner, Maj-Lis (2003). *Corporate governance. Hyvä omistajaohjaus ja hallitustyöskentely*. Helsinki: WSOY.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena. (2008). *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Holopainen, Atte & Koivu, Eila & Kuulavainen, Antero & Lappalainen, Keijo & Leppiniemi, Jarmo & Mikola, Matti & Vehmas, Keijo. (2006). *Sisäinen tarkastus*. Helsinki: Tietosanoma.
- KHT-yhdistys – Föreningen CGR ry (2009a). *Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009*. Helsinki: KHT-Media Oy.
- KPMG (2008). *Corporate governance sisäisen valvonnan ja riskienhallinnan näkökulmasta*. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Mähönen, Jukka (2009). *Osakeyhtiön taloudellinen raportointi ja tilintarkastus*. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Tomperi, Soile (2009). *Tilintarkastus –Normeista käytäntöön*. Helsinki: Edita Publishing Oy.

Virallislähteet:

Kuntalaki 17.3.1995/365

Osakeyhtiölaki 21.7.2006/624

Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459.

Työ- ja elinkeinoministeriön asetus KHT- ja HTM-tilintarkastajan hyväksymisvaatimuksista 22.4.2008/262.

Internet-lähteet:

Sisäiset tarkastajat ry. (2009). *Sisäisen tarkastuksen kansainväliset ammattistandardit 2009*. <http://www.theiia.fi/?sc=5299&sc2=5374> (21.2.2010).

Arvopaperimarkkinayhdistys (2008). *Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodi (Corporate Governance)* http://www.cgfinland.fi/images/stories/pdf/cg_suomen%20listayhti%F6iden%20hallinnointikoodi_2008.pdf (14.2.2010).

Arvopaperimarkkinayhdistys (2009). *Corporate Governancesta*. <http://www.arvopaperimarkkinayhdistys.fi/> (14.2.2010).

KHT-yhdistys (2010). *Ohje hallinto- ja ohjausjärjestelmästä annettavan selvityksen tarkastamisesta ja tilintarkastajan raportoinnista. KHT-yhdistys 4.1.2010*. http://www.kht.fi/yhdistys/Tarkastusohje_1_CG_statement_04_01_2010.pdf (20.2.2010).

KHT-yhdistys (2009b). *Esittely*. <http://kht.fi/yhdistys/esittely/> (21.2.2010).

KPMG (2009). *Fraud Survey 2009*. <http://www.kpmginstitutes.com/aci/insights/2009/kpmg-fraud-survey-2009.aspx> (5.8.2010)

KPMG (2010). *Listayhtiöiden uudet selvitykset hallinto- ja ohjausjärjestelmästä vielä puutteellisia*. <http://kpmg.fi/page.aspx?Section=156&Item=5979> (11.6.2010)

NASDAQ OMX Helsinki (2009). *Selvitys Suomen listayhtiöiden hallinnointikoodin noudattamisesta, 16.10.2009*. <http://www.arvopaperimarkkinayhdistys.fi/> (14.1.2010)

Luennot:

Toiviainen, Kari (2010). Luento. Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulun kurssi *Sisäinen tarkastus ja ATK-avusteinen tarkastus*. (12.01.2010)

LIITEET

Liite 1

Teemahaastattelurunko

Taustatiedot

- Kuinka kauan toiminut tilintarkastajana, nykyinen asema tilintarkastusyhteisössä, suoritettut ammattitutkinnot (JHTT, CIA)
- Kokemus työskentelystä sisäisen tarkastuksen kanssa, miten sisäinen tarkastus on yleensä järjestetty (koko, asema organisaatiossa)

Tilintarkastuksen ja sisäisen tarkastuksen yhteistyön rakenne

- Onko ohjeistusta työskentelystä sisäisen tarkastuksen kanssa
- Tiedonvälitys

Sisäisen tarkastuksen vaikutus tilinpäätösprosessiin

- Tilintarkastustoimenpiteiden suunnittelu, toteuttaminen, päättäminen

Yhteistyön vaikutukset

- Hyödyt, haasteet, esteet
- Tilintarkastuspalkkio
- Viime vuosien / tulevaisuuden kehitys

Yhteistyöhön vaikuttavat sisäisen tarkastuksen ominaisuudet

- Sisäisen tarkastuksen koko, organisatorinen asema, ammattitaito
- Sisäinen tarkastus järjestetty organisaation sisällä / ulkoistettuna palveluna

Muut mahdolliset yhteistyöhön vaikuttavat tekijät

- Tarkastusvaliokunta, uudistetut corporate governance- suositukset, tilintarkastussuhteen kesto, tilintarkastajan ja sisäisen tarkastajan välinen kilpailu